

WISSELS OM

WISSELS OMZETTEN

| Vertrouwen in ouders

Een christendemocratische visie op gezins-
en familiebeleid

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT VOOR HET CDA

OMZETTEN WISSELS

| **Vertrouwen in ouders**

Een christendemocratische visie op gezins- en
familiebeleid

Publicatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Het Instituut heeft ten doel het (doen) verrichten van wetenschappelijke arbeid ten behoeve van het CDA op basis van de grondslag van het CDA en in aansluiting op het Program van Uitgangspunten. Het instituut geeft gedocumenteerde adviezen over hoofdlijnen van het beleid, hetzij op eigen initiatief, hetzij op verzoek vanuit het CDA en/of van de leden van het CDA in de vertegenwoordigende lichamen.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Postbus 30453

2500 GL Den Haag

Tel: +31-70-3424870

Fax: +31-70-3926004

www.wi.cda.nl

wi@cda.nl

ISBN / EAN 978-90-74493-72-7

Mei 2010 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Design: Mullerdesigns

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	5
Management samenvatting	7
Preambule	13
1 Alle ouders houden van hun kinderen?!	15
1.1 Gezinsbeleid als ‘problemenbeleid’	16
1.2 Ouderschap als ‘opvoedingstechnologie’	19
1.3 De opbouw van dit rapport	21
2 De christendemocratische visie: de eigen kracht van mensen en relaties	23
2.1 De fundamentele keuze tot (en in!) het ouderschap	24
2.2 Het probleem van de beeldvorming	25
2.3 Het modale ouderschap	27
2.4 Erkenning van en respect voor persoonlijke verantwoordelijkheid	28
3 Het gezin: beeld en werkelijkheid	31
3.1 Van boeren naar boorden: de scheiding van wonen en werken	34
3.2 De (vrijheid van de) moderne levensloop	36
3.3 Financiële effecten van de moderne levensloop	44
4 De financiële infrastructuur voor gezinnen	49
4.1 Ouders betalen zelf (het meeste)	51
4.2 Visie op het financieel steunen van gezinnen	53
4.3 Van levensloopregelingen naar levensloopstelsel	58
4.4 Modern levensloopstelsel	65
5 De sociale infrastructuur voor gezinnen	69
5.1 De familienetwerken als (blijvende) basis	71
5.2 De Driehoek Gezin, School, Werk	76
5.3 Huisvesting vanuit intergenerationeel perspectief	86
5.4 Tot slot: infrastructuur kost tijd	89
6 De pedagogische infrastructuur van het gezin	91
6.1 De mythe van de ‘afwezige ouders’	93
6.2 Onvoorwaardelijke liefde	97
6.3 Overheid en gezin: nieuwe dimensies in een oude relatie	102
6.4 Informatie, Interactie, Intervisie	104

6.5 Het beleid rond de Centra voor Jeugd en Gezin	107
7 Over de grens	113
7.1 Het subsidiegestuurde stelsel	116
7.2 Verloedering of loeders?	117
7.3 De onderschatting van 'stoornissen'	120
7.4 Generationele overdracht van achterstanden	124
7.5 Ernstig disfunctionerende ouders	126
7.6 Het risico van risico(screening)	128
7.7 Eén gezin, één plan, hoe moet dat werken?	130
7.8 Geen bestuurlijk maar logistiek probleem	134
8 Tot slot: het moderne gezins- en familienetwerk	139
Literatuurlijst	143

Voorwoord

CDA en gezin horen bij elkaar. In het verleden heeft het CDA verschillende malen haar nek uitgestoken om het gezin op de politieke agenda te krijgen. Met rapporten en pleidooien werd het belang van het gezinsverband benadrukt. Nog steeds is het gezin de hoeksteen van de samenleving. De meeste mensen stichten vroeg of laat een gezin. Wel zijn de omstandigheden waarin gezinnen leven, behoorlijk anders dan 15 jaar geleden. De arbeidsmarkt is verder geflexibiliseerd, meer ouders werken beide, de huizenprijzen zijn tot grote hoogte gestegen, internet heeft zijn intrede gedaan en de democratisering van verhoudingen zette door. Hierdoor liggen er nieuwe vragen op het bordje van gezinnen.

Het WI voor het CDA voelt het als haar uitdaging om het denken over het gezin verder te blijven ontwikkelen. Dit rapport wil de uitgezette lijnen in eerdere gezinsrapporten doortrekken. Het denken in termen van levenslopen en in termen van generaties en moderne varianten van 'extended families' is inspirerend en vruchtbaar voor het gezinsbeleid. Het sluit aan bij hoe mensen leven en hoe moderne gezins- en familienetwerken er uit zien. De meesten wonen niet ver van hun ouders of zelfs grootouders vandaan. Negentig procent van de ouders en uitwonende kinderen ziet elkaar zelfs wekelijks. Zonder het beeld te willen idealiseren (lang niet alle ouders en kinderen hebben een goede relatie) heeft het denken in generaties de potentie om het beleid nieuwe impulsen te geven op het gebieden als huisvesting en zorg, waar familieleden elkaar kunnen ondersteunen.

Veel aandacht in de media gaat uit naar probleemgezinnen en het tekortschieten van de jeugdhulpverlening. Hoe belangrijk dit ook is (het laatste hoofdstuk van het rapport gaat hierover) het mag er niet toe leiden dat we het gezin te zeer problematiseren. Met de meeste gezinnen gaat het gewoon goed. We mogen en moeten juist uitgaan van de kracht van gezinnen. De vraag die gesteld moet worden is hoe we gezinnen kunnen faciliteren, welke infrastructuren nodig zijn voor gezinnen om goed te kunnen functioneren. Zelfs in situaties waarin het niet goed gaat in een gezin en er hulp nodig is, moeten we de verantwoordelijkheid van ouders centraal stellen en uitgaan van hun mogelijkheden.

Het bestuur is de leden van de klankbordgroep zeer erkentelijk voor hun inzet bij de totstandkoming van dit rapport. De leden waren D. Terpstra (voorzitter), drs. E.J. van Asselt, mw. dr. M.E.M. Doorewaard, prof. dr. R.H.J.M. Gradus, mw. drs. N.M. Hermens, drs. M. Kastelein, mw. G. de Vries-Leggedoor (adviseur), G.J.H. Ranter en mw. dr. M.M. van Toorenborg (adviseur). Een bijzonder woord van dank gaat uit naar de auteur van het rapport, drs. P.F. Cuyvers.

Management samenvatting

Onvervangbare liefde

De hoofdboodschap van dit rapport is: 'Heb vertrouwen in ouders'. Op hun rust de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van hun kinderen. Zij hebben een onverbreekelijke band met hun kinderen. Bovendien: liefde van ouders is onvervangbaar. Daarom moet de kracht van gezinnen het uitgangspunt zijn opdat die kracht zoveel mogelijk benut kan worden, ook in moeilijke situaties. Daarnaast is het essentieel het belang te her- en erkennen van de interactie tussen generaties. De potentie die in die relatie ligt besloten moet benut worden om te komen tot vernieuwing van het levensloopbeleid, het vormgeven van wonen en inrichten van de zorg en andere domeinen.

1. Ouders en kinderen houden van elkaar

In deze tijd van rationalisatie en technologisering van de samenleving bestaat de neiging om gezinnen als 'instrumenten' te zien. Ouders en kinderen zijn echter geen machines en de essentie van hun samenleven is niet te vangen in cijfers. Ouderschap is veel meer dan 'opvoedingstechnologie', de veel gemaakte vergelijking over het 'rijbewijs voor ouders' gaat voorbij aan het feit dat kinderen geen auto's zijn maar mensen. De kracht van het gezin is de liefde tussen partners en ouders en kinderen. De essentie van gezins- en familierelaties is dat ze onvoorwaardelijk zijn: de liefde van ouders voor hun kinderen is niet afhankelijk van voorwaarden of prestaties. En daarmee bieden ze ook de veilige basis voor het zelfvertrouwen en de relationele ontwikkeling van kinderen.

2. De christendemocratische visie: de eigen kracht van mensen en hun relaties

Uitgangspunt binnen het christendemocratisch denken is dat juist in de liefde binnen het gezin het fundament ligt van een samenleving waarin mensen niet alleen voor zichzelf kiezen, maar waarin ze de ander zelfs belangrijker vinden dan zichzelf; in feite de essentie van goed ouderschap. Vanuit dat perspectief zijn ouders (vrijwel) onvervangbaar. In de afgelopen decennia is er echter steeds minder erkenning voor dat gegeven, er is integendeel sprake van een sterk gegroeid maatschappelijk wantrouwen ten opzichte van ouders. En vanuit het groeiende wantrouwen worden steeds meer opvoedingstaken 'uitbesteed' aan instituties.

Dit staat haaks op de christendemocratische politieke visie die gebaseerd is op gespreide verantwoordelijkheid. De vaak gebruikte term 'gedeelde' verantwoordelijkheid maakt de situatie juist diffuus omdat niet duidelijk is wie waarop aanspreekbaar is. Ouders kunnen (en willen) hun verantwoordelijkheid wel degelijk nemen, maar dan moeten ze het vertrouwen en de randvoorwaarden krijgen om dat te doen.

3. Beeld en werkelijkheid van het gezin

Rond het gezin leven diverse ‘gangbare mythen’: zaken die bijna iedereen gelooft, die vastzitten in de beeldvorming. Zoals de ontwikkeling van groot- naar kleingezin, de toename van de aantallen alleenstaanden en het idee dat ouders steeds minder tijd hebben voor hun kinderen. Deze mythen zijn verbonden met het idee van ‘individualisering’ van de samenleving waardoor de sociale bindingen in de maatschappij afnemen.

De werkelijkheid op gezinsterrein is niet alleen veel complexer, maar ook veel positiever dan deze beelden suggereren. Een historische analyse laat zien dat de gezinnen (en families) niet ‘losser’ geworden zijn en ook niet ‘geïsoleerder’ in sociale verbanden. Het echte probleem is dat we de infrastructuur van de samenleving nog steeds niet aangepast hebben aan de moderne levensloop, waarin fasen met en zonder kinderen, fasen met en zonder overige zorgtaken en fasen met hoge en lage koopkracht elkaar afwisselen.

4. Financiële infrastructuur: sparen in de ‘zorgvrije’ fasen

Verreweg de meeste kosten van kinderen worden door ouders zelf gedragen (met uitzondering van gezinnen op het minimale inkomensniveau). Daarnaast investeren ouders een zeer grote hoeveelheid zorguren in de volgende generatie. Dat maakt een algemene bijdrage in de kosten van kinderen zowel legitiem als wenselijk: daarmee worden niet alleen de lasten van gezinnen verlicht, maar wordt ook expliciet maatschappelijke waardering voor de inzet van ouders uitgedrukt. De kinderbijslag en het kindgebonden budget zouden als uitgangspunt moeten hebben dat de noodzakelijke kosten op minimumniveau gedekt worden.

Voor de overige kosten en voor het opvangen van de daling in gezinsinkomen wanneer een of beide partners minder gaan werken, moet vooral ingezet worden op een betere spreiding tussen de sterkere en zwakker fasen in de moderne levensloop. De huidige levensloopregeling kan in dat kader verder worden uitgebouwd tot een integrale levensloopverzekering, waarmee ouders zelf, afhankelijk van hun persoonlijke situatie en keuzen, de tijd en het geld dat de gezinsfase kost, beter kunnen spreiden over hun eigen levensloop. Deze integrale verzekering kan ook andere wisselingen, zoals die van en naar werk, fasen met verhoogde zorg ondersteunen en past daarmee in het algemene perspectief van nazorg naar voorzorg. Dit vraagt om een minder sturende regeling. Dit kan door integratie van levensloop en spaarloon en overheveling van de regeling van de loonbelasting naar de inkomstenbelasting. De huidige heffingskorting wordt omgezet in een bonus bij storting in de levensloop. Verder is het wenselijk dat werkgevers wordt toegestaan te storten op de rekening van individuen of specifieke groepen.

5. Sociale infrastructuur: aansluiten bij de (blijvende) kracht van families en de behoeften van ouders zelf

De familie is nog steeds de belangrijkste bron van steun voor verreweg de meeste gezinnen. Families en persoonlijke netwerken vangen op dit moment ook de belangrijkste (praktische) knelpunten op die gezinnen ervaren als gevolg van de nog steeds niet goed op elkaar afgestemde 'sferen' van werk, onderwijs en gezin. De overheid moet er vooral voor waken om aan te sluiten en aan te vullen op dit punt: de behoeften van elk gezin zijn zeer verschillend en er is geen enkele 'algemene' oplossing, laat staan een 'model', waarmee aan de diversiteit van behoeften voldaan kan worden. Dat geldt ook op het terrein van de aansluiting van gezin, werk en school. De beste methode om de aansluiting tussen gezin en de 'systemen' van onderwijs en arbeid op elkaar aan te laten sluiten is het zo veel mogelijk ruimte laten voor ouders, bedrijven en scholen bij het ontwikkelen van creatieve oplossingen voor hun eigen situaties. Subsidiair beleid is geen kwestie van 'ontwikkelen', maar van luisteren naar en samenwerken met ouders. Dit geldt ook op het terrein van wonen. Nieuwe woningen zouden bijvoorbeeld 'levensloopbestendig' moeten zijn. Belemmeringen om woningen aan te passen, zodat de verschillende generaties op korte afstand van elkaar kunnen (blijven) wonen, zouden moeten verdwijnen.

6. Pedagogische infrastructuur: informatie, interactie, intervisie

In essentie is de pedagogische infrastructuur van een samenleving (in engere zin) vrijwel identiek met de kwaliteit van ouderschap. Die kwaliteit heeft natuurlijk betrekking op zaken als kennis en competenties, maar komt in de kern uiteindelijk neer op iets wat we alleen maar met hoofdletters Onvoorwaardelijke Liefde kunnen noemen. Dat is ook de reden waarom het onjuist – of zelfs contraproductief – is om uit te gaan van het idee van 'gezamenlijke opvoeding' van ouders en instituties zoals scholen. Uiteindelijk zijn het ouders die de verantwoordelijkheid dragen voor de morele en sociale ontwikkeling van hun kinderen. De belangrijkste taak van instellingen en overheid is het ondersteunen van ouders daarbij. In dat kader zou het goed zijn als de uitspraak 'it takes a village to raise a child' werd gepreciseerd in 'it takes a village to support a parent'.

Ondersteuning van ouders op pedagogisch terrein wordt in een moderne samenleving wel steeds belangrijker, omdat de meer traditionele vormen van onderlinge steun en (vooral) kennisoverdracht niet meer voldoende zijn. De behoefte van ouders aan pedagogische informatie en (vooral) uitwisseling met andere ouders hoort bij het serieus nemen van hun rol en verantwoordelijkheid. De overheid kan ondersteuning bieden door van een systeem voor opvoedingsinformatie, zoals de Centra voor Jeugd en Gezin. Hoewel de ontwikkeling van deze Centra voor Jeugd en Gezin nog in een vroeg stadium is, kunnen er echter wel vraagtekens gezet worden bij twee zaken. Ten eerste of het idee van een 'pedagogisch afhaalcentrum' wel aansluit bij het gegeven dat ouders primair steun zoeken en willen door interactie en intervisie: er zou meer gedaan moeten worden aan het actief brengen van informa-

tie naar ouders toe en het bevorderen van onderlinge uitwisseling. Ten tweede, daarbij aansluitend, is het de vraag waarom naast overheidsgefinancierde organisaties ook andere organisatie, zoals levensbeschouwelijke, ingezet zouden kunnen worden en waarom ouders zelf geen veel grotere rol krijgen bij het opzetten – en besturen – van de Centra zelf.

7. Over de grens: interventies

Ondanks de maatschappelijke verontrusting over dramatische gevallen van mishandeling in het gezin, moet bij ingrijpen bedacht worden dat weinig echt goede alternatieven zijn voor kinderen: professionals kunnen nu eenmaal geen liefde vervangen. Het huidige probleem in de hulpverlening is vooral dat geen sprake is van het echt langdurig ondersteunen en begeleiden van die gezinnen die systematisch zwak zijn. Analyses laten overigens zien dat die ‘zwakten’ juist in de meest problematische situaties maar voor een deel te maken hebben met cultuur of leefsituatie (lees: migranten of slechte wijken). Dat zijn factoren die problemen kunnen versterken, maar geen verklaringsmodellen op zich. De feitelijke wortels van serieuze problemen liggen volgens de meest recente wetenschappelijke inzichten in individuele disfuncties, hetzij van ouders, hetzij van kinderen. Bovendien is er sprake van een verborgen probleem: er is een harde kern van slecht functionerende gezinnen waarin problemen intergenerationeel worden overgedragen. Tegenover veel gezins- en jeugdproblemen staat de hulpverlening op dit moment relatief machteloos. Niet omdat de professionals niet competent zouden zijn, maar omdat zij de juiste instrumenten missen. De informatievoorziening en de logistiek in de jeugdzorg zijn (nog steeds) beslist onvoldoende (en zolang dat zo blijft hebben – bestuurlijke – reorganisaties ook geen zin).

Los daarvan geldt echter voor de jeugdhulpverlening, net zoals voor alle andere infrastructuren, dat een goede hulpstructuur ten allen tijde moet beginnen bij het communiceren met het gezin zelf en het ondersteunen daarvan. Ouders hebben recht op een heldere procedure, die de overgang markeert tussen steun en het soms noodzakelijke ingrijpen of zelfs overnemen. En als ingrijpen of zelfs het ‘overnemen’ van de opvoeding onvermijdelijk is, moet ‘vervangend ouderschap’, liefst in de familie of het directe sociale netwerk de eerste optie zijn. Gedurende het hele steuntraject moeten ouders structureel begeleid worden, bijvoorbeeld via de Eigen Kracht Methode.

8. Tot slot: steun het moderne familie- en gezinsnetwerk

De modale Nederlander heeft vertrouwen in zichzelf als mens en opvoeder, maar minder vertrouwen in de burens. In dit rapport is met empirische gegevens aangetoond dat het zelfvertrouwen terecht is, maar dat ook de andere ouders vertrouwd kunnen worden. Dat betekent dat ook de oplossing van problemen en uitdagingen op gezinsterrein bij gezinnen zelf kan liggen. Of liever gezegd, bij het netwerk van de moderne ‘extended family’, dat zich flexibel kan aanpassen aan de moderne levens-

loop, waarin sterke en zwakke fasen elkaar afwisselen. Daarbij is dat vertrouwen in het hedendaagse gezin en haar (familie)leden essentieel.

Preambule

Gezinnen en families zijn het fundament en het cement van onze samenleving. De meest grimmige toekomstvoorspelling uit de vorige eeuw is niet ‘1984’ van George Orwell met zijn ‘Big Brother’.¹ Maar de ‘Nieuwe Wereld’ van Aldous Huxley met een gezinsloze samenleving.² Mannen en vrouwen leefden apart, vaste relaties waren sociaal ongepast, het emotionele en seksuele leven werd gereguleerd door de verstrekking van de drug Soma. Kinderen werden geproduceerd uit reageerbuizen. Onder toezicht van computers werden ze met behulp van elektroshocks getraind voor hun latere functies in het arbeidsleven. Een efficiënte technologische samenleving... zonder liefde.

Ons gevoel zegt dat een gezinsloze, liefdeloze samenleving gruwelijk is. Maar liefde leent zich slecht voor empirisch onderzoek. Er is geen echt sluitende ‘definitie’ van datgene wat toch zonder enige twijfel de innerlijke kracht van gezin en familie is. Daarom opende dit gezinsrapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA met een metafoor, met een analogie die de betekenis van gezinnen en families als de *sociale bouwstenen van onze samenleving* moet duiden.

Voor de goede orde: er is een overvloed aan wetenschappelijk materiaal, aan empirische gegevens over gezinnen en families beschikbaar. Inclusief sluitend bewijs voor de onmisbaarheid van gezin en familie: dat laat zich alleen al afleiden uit het lot van mensen die *geen* gezin of familie (meer) hebben om op terug te vallen.

We onderscheiden in Nederland gezin en familie, waar in het Engels het woord ‘*family*’ tegelijk staat voor zowel het (kern)gezin als het bredere familieverband (*extended family*). Nederland is een van de weinige landen met een apart woord voor ‘kerngezin’ (*nuclear family*). Mogelijk is juist om die reden in Nederland de (beleids)discussie op gezinsterrein altijd sterk gericht geweest op ouder(s) en inwonende kinderen. Het is echter wenselijk om ook expliciet aandacht besteed aan de familie, omdat recht te doen aan het bredere verband waarin gezinnen functioneren.

Beleidsdiscussies op gezinsterrein hebben de neiging om zich sterk te ‘vernauwen’. Die beleidsvernaauwing heeft diverse oorzaken. Om te beginnen is er het zeer wijd verbreide idee dat het moderne gezin in vergelijking tot vroeger veel meer in zich zelf opgesloten en geïsoleerd is geraakt, het idee dat de sociale netwerken en de familieverbanden er niet meer toe doen en veel van hun kracht verloren hebben. Een daarbij direct aansluitende – en eveneens breed levende gedacht – is dat gezinnen in en door dat isolement het steeds moeilijker hebben gekregen met hun opvoedingstaken en dat ouders zichzelf steeds onzekerder of zelfs onmachtiger voelen ten opzichte van hun kinderen. Dit idee van het verzwakken van het gezin als

1 | G. Orwell, *1984*, 1948.

2 | A. Huxley, *Brave new World*, 1932.

opvoedingsinstituut wordt ook versterkt door allerlei andere negatieve beelden over het moderne gezinsleven, zoals echtscheiding, de problemen bij het combineren van werk en gezin, enzovoort. En uiteindelijk komt het er op neer dat vrijwel alle aandacht gericht is op de (relatief) kleine groep van kinderen, jongeren en gezinnen met ernstige problemen. Problemen waar we geen oplossing voor hebben, want ze lijken immers te wortelen in ongrijpbare en niet te stuiten brede ontwikkelingen als individualisering, toenemend egoïsme, verzwakking van sociale verbanden. Gezinsbeleid is dan feitelijk synoniem met (het oplossen van) gezinsproblemen.

In dit rapport legt het WI voor het CDA echter een perspectief neer dat haaks staat op dit beeld. Een perspectief dat niet uitgaat van de zwakte maar van de *kracht* van gezin en familie. Een perspectief dat niet uitgaat van een toenemend isolement, maar van de blijvende betrokkenheid van mensen op elkaar, ook of zelfs juist in het bredere familieverband waar de banden tussen de generaties volop beleefd worden.

Gezinnen slagen er veelal in om hun problemen zelf op te lossen. En waar ze dat niet helemaal zelf kunnen, doen ze vrijwel allemaal met succes nog steeds een beroep op hun familie(s). Maar als we dat niet goed in beeld hebben, begrijpen we ook niet hoe de samenleving echt in elkaar zit, hoe het echt werkt. Dan begrijpen we niet dat het te voeren beleid niet gericht moet zijn op het ‘overnemen’ van gezinsfuncties maar juist op het *ondersteunen van gezinnen en families zelf*, gericht op het aansluiten bij de ‘eigen kracht’ die er is, zelfs in het geval van kinderen en gezinnen met serieuze problemen.

Met dit rapport wil het WI voor het CDA daarom een nieuw perspectief bieden op het gezins- en familiebeleid voor de komende jaren, gebaseerd op de volgende hoofdlijnen.

Ten eerste moeten de bestaande *vooroordelen en mythes over het ‘falen’ van gezinnen bestreden worden* en moet in plaats daarvan uitgegaan worden van de kracht van gezinnen.

Ten tweede moet het beleid *aansluiten bij de bestaande verbanden en netwerken, zoals op de eerste plaats het familieverband* in plaats van gericht te zijn op het bieden van ‘vervanging’ door professionals of instituties.

Dat levert volgens het WI voor het CDA ten aanzien van het gezinsterrein een *nieuwe agenda* op, een agenda die zich richt op het verbeteren van de betrokkenheid van ouders, grootouders en familieleden zelf en het versterken van hun invloed op het beleid en op instituties. Een agenda die is gebaseerd op het vertrouwen dat ouders en kinderen hun onderlinge verantwoordelijkheid en hun verantwoordelijkheid in de samenleving waar kunnen en zullen maken.

Prof. dr. C.P. Veerman

Prof. dr. R.H.J.M. Gradus

Voorzitter

Directeur

WI voor het CDA

WI voor het CDA

1 | **Alle ouders houden van hun kinderen?!**

In deze tijd van rationalisatie en technologisering van de samenleving bestaat de neiging om gezinnen als ‘instrumenten’ te zien. Ouders en kinderen zijn echter geen machines en de essentie van hun samenleven is niet te vangen in cijfers. Ouderschap is veel meer dan ‘opvoedingstechnologie’, de veel gemaakte vergelijking over het ‘rijbewijs voor ouders’ gaat voorbij aan het feit dat kinderen geen auto’s zijn maar mensen. De kracht van het gezin is de liefde tussen partners en ouders en kinderen. De essentie van gezins- en familierelaties is dat ze onvoorwaardelijk zijn: de liefde van ouders voor hun kinderen is niet afhankelijk van voorwaarden of prestaties. En daarmee bieden ze ook de veilige basis voor het zelfvertrouwen en de relationele ontwikkeling van kinderen.

Dat het gezin en in breder perspectief de familie nog steeds de symbolische hoeksteen en de feitelijke bouwstenen van de samenleving vormen behoeft weinig betoog. Waar het om gaat is hoe *modern gezinsbeleid* kan inspelen op de veranderingen waar gezinnen mee te maken hebben.

- Op interne veranderingen: moderne gezinnen kennen egalitaire verhoudingen tussen mannen en vrouwen en een democratische opvoedingsstijl.
- Op externe veranderingen: de moderne samenleving is dynamisch en veeleisend en stelt gezinsleden en hun relaties op alle mogelijke manieren onder druk door toenemende eisen als het gaat om onderwijskwalificaties, arbeidsmarkt, etc.
- Op de modernisering van de levensloop: fasen met en zonder kinderen wisselen elkaar af en individuen wisselen veel vaker dan ooit van werk, woonsituatie en ook van partner, waardoor gezins- en familierelaties complexer worden.

1.1 Gezinsbeleid als ‘problemenbeleid’

De sleutelvraag in dit rapport is die naar de *structurele basisvoorwaarden* die gezinnen en families nodig hebben om goed te kunnen functioneren in de moderne samenleving. Tot nog toe heeft gezinsbeleid zich vooral gericht op het oplossen van specifieke knelpunten, het aanvullen van ‘tekorten’ in geld, verlof, voorzieningen, het aanpakken van gezins- en jeugdproblemen, etc.

Daardoor is het beleidsterrein versnipperd geraakt en is het accent komen te liggen op ‘crisismanagement’. Dit rapport kiest nadrukkelijk het perspectief van de samenhang in beleid en richt zich op gezin en familie over de volle breedte, vanuit de visie dat een goede basis meer problemen oplost dan welk systeem voor hulp en steun dan ook. De ultieme en unieke basis die gezin en familie hebben is de liefde van partners voor elkaar, van ouders voor hun kinderen (en omgekeerd). Beleid en de overheid kunnen liefde niet vervangen, maar het wel erkennen en er bij aansluiten.

DE UNIEKE RELATIE TUSSEN OUDERS EN KINDEREN ³

De kern van het gezinsleven is de unieke relatie tussen ouders en kinderen. De basis van die relatie is de 'onvoorwaardelijke' liefde. Zodra ouders hun liefde voor een kind afhankelijk maken van concrete zaken zoals prestaties wordt de relatie 'voorwaardelijk' en verliest het kind het fundamentele gevoel van veiligheid dat de basis is voor het zelfvertrouwen. Kinderen die het gevoel hebben dat ouders er altijd voor hen zijn als dat nodig is durven op grond van dat vertrouwen om te gaan met de buitenwereld, verkennen hun omgeving actief en staan ook open voor relaties met anderen dan de eigen ouders. En door die interacties leren ze ook, ontwikkelen ze zich actief verder.

In dit rapport constateren we dat er in de afgelopen decennia een negatieve beeldvorming is ontstaan rondom het functioneren van het gezin in het algemeen en ouders in het bijzonder. De uitspraak in de titel van deze inleiding - alle ouders houden van hun kinderen?! - roept vrijwel automatisch een kritische, ontkenkende en soms zelfs cynische reactie op. Vandaar het vraagteken. Als ouders zoveel van hun kinderen houden, waarom worden er dan zoveel kinderen mishandeld en verwaarloosd? Voor experts is dit echter geen zinvolle vraag: bij ouders die hun kinderen mishandelen is vrijwel altijd sprake van een pathologie, van psychische stoornissen, drugsgebruik of een verleden waarin de ouders zelf mishandeld werden. De paradox van mishandeling is dan ook dat de loyaliteit tussen het kind en de falende ouder in stand blijft. Vandaar het uitroepteken.

Maar het wantrouwen ten aanzien van ouders ligt veel breder. Er is sprake van *algemeen* wantrouwen ten opzichte van de overgrote meerderheid van de 'normale', modale ouders. Dit wantrouwen heeft een aantal verschillende wortels:

Ten eerste is er het zeer breed gedeelde gevoel dat de individualisering tot toenevend egoïsme geleid heeft, waardoor ouders meer met zichzelf bezig zijn dan met de opvoeding van hun kinderen. In de 21-minuten enquêtes⁴ blijkt dat 90 procent van de bevolking dit perspectief deelt: zij vinden zichzelf nog wel altruïstisch en moreel, maar 'de anderen' niet meer. Het gaat er hier niet om of deze gevoelens objectief ook kloppen: er zit duidelijk onbalans in het feit dat vrijwel alle ouders zichzelf ook goede opvoeders vinden, maar andere ouders wantrouwen. Op dit punt komen we terug in de volgende hoofdstukken. Het belangrijkste is dat de overgrote meerderheid van de bevolking dit algemene culturele wantrouwen deelt. Concreet uit zich dit bijvoorbeeld in kritiek op 'consumentisme' van ouders die al hun tijd besteden aan werk om een duur huis en luxe goederen te kunnen kopen.

3 | Zie voor een nadere uitwerking hoofdstuk 6.

4 | Zie 21minuten.nl, *Editie 2009: De Nederlandse samenleving*, p. 7.

Ten tweede is er het breed gedeelde gevoel dat de complexiteit van de moderne samenleving opvoeden veel moeilijker gemaakt heeft en ouders daardoor ‘onze-ker’ geworden zijn. Ouders kunnen niet meer vertrouwen op de ervaring van de vorige generaties maar moeten zelf hun weg vinden in een sterk gedemocratiseerde samenleving, waarin gezag niet meer vanzelfsprekend is. Ze moeten hun kinderen opvoeden in een mediasamenleving, waarin de informatiestromen tientallen malen omvangrijker en intensiever zijn dan vroeger en waarin hun kinderen beter met die moderne media om kunnen gaan dan zij zelf. Onderzoek⁵ laat zien dat de overgrote meerderheid van de ouders geen idee heeft wat hun kinderen zien en doen op internet. Maar dat is nog maar een enkel aspect van de situatie: ouders kunnen hun kinderen ook nog zelden helpen op school door veranderde onderwijsmethoden, hebben zelf geen idee meer van de bestaande leerwegen in een totaal veranderd stelsel met honderden nieuwe soorten opleidingen.

Ten derde is er natuurlijk feitelijk ook sprake van een veel dynamischer en complexer gezinsleven, dat afgestemd moet worden met het werk van beide ouders. Vrijwel alle vrouwen werken voor de geboorte van hun eerste kind en de overgrote meerderheid blijft dat ook doen als moeder. Tegelijk zijn de reisafstanden tussen woning en werk sterk toegenomen en zorgt de dynamiek van de arbeidsmarkt tot meer wisseling van werk en daarmee van woonplaats. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) en de Raad voor Volksgezondheid (RVG) hebben er recent gezamenlijk op gewezen dat daarmee de ondersteuningsnetwerken in de directe omgeving zijn weggevallen. De reisafstand tussen generaties is bijvoorbeeld – met name voor hoger opgeleiden – zeer sterk toegenomen. Daardoor is de ‘primaire ondersteuning’ door grootouders voor veel ouders een stuk lastiger geworden. Tegelijkertijd onderkennen met name jonge ouders aanzienlijke logistieke problemen als ze werken en zorgen willen combineren in een samenleving waarin de tijden van kinderopvang, onderwijs en werk bepaald niet op elkaar zijn afgestemd. In het al in 2001 uitgebrachte rapport ‘De druk van de ketel’ heeft het WI voor het CDA⁶ al geconstateerd dat met name jonge vrouwen in feite tussen drie kwaden moeten kiezen: kinderen zonder carrière, carrière zonder kinderen, of ernstige combinatiestress.

Samengevat: er is sprake van een complex van zowel interne als externe redenen, waardoor in toenemende mate aan de competenties van ouders wordt getwijfeld. In de praktijk versterken die redenen elkaar: of je ouders nu verwijt dat ze vooral aan zichzelf denken of ouders zielig vindt omdat ze zich staande moeten houden in een digitale samenleving, in beide gevallen is het resultaat slecht voor het kind, en dus voor de samenleving. En het gevolg is dan ook dat de kritiek op ouders sterk

5 | Zie onder andere de studies *Next Level* en *Krabbels & respect plz?* over het gebruik van internetspelletjes en Hyves van de stichting Mijnkindonline, beide uit 2009.

6 | Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De druk van de ketel. Naar een levensloopstelsel voor duurzame arbeidsdeelname, en tijd en geld voor scholing, zorg en privé*, Den Haag, 2001.

is toegenomen. Er is – vooral bij professionals in het onderwijs en de zorg – een groeiende stroom kritiek op ouders die als het ware de opvoedingsproblemen over de schutting van een instelling gooien. Ook daarbij zien we overigens dat het om een complexe samenstelling van verwijten gaat. Enerzijds komen kinderen zonder ontbijt op school, anderzijds worden ze juist veel te dik door slechte voeding. Enerzijds zijn ouders niet meer betrokken bij de school, anderzijds eisen ze juist dat hun kinderen op alle mogelijke terreinen extra begeleid worden om naar beter vervolgonderwijs te kunnen. Er zijn groepen leraren die zich beklagen over afzijdigheid en andere groepen die zich beklagen over agressief wangedrag van ouders. Nadere analyses laten overigens steeds zien dat het hier in de praktijk toch over relatief kleine groepen gaat en dat de overgrote meerderheid van de ouders en leerkrachten nog steeds een prima verhouding heeft. Cijfers laten bijvoorbeeld zelfs zien dat ouders meer vrijwilligerswerk doen dan andere groepen in de samenleving. Op dit *verschil tussen beeld en werkelijkheid* komen we verder in dit rapport nog uitvoerig terug. Waar we hier de aandacht op willen vestigen is dat in de algemene beeldvorming op grond van de optelsom van al deze verschillende factoren sprake is geweest van een toenemend wantrouwen, waarbij ouders niet meer worden gezien als de ruggengraat van de samenleving.

1.2 Ouderschap als ‘opvoedingstechnologie’

De afgelopen decennia is de manier waarover het gezin wordt gesproken veranderd van karakter. Er is een neiging om relaties in gezinsverband, de relaties tussen partners en die tussen ouders en kinderen, op dezelfde manier te gaan zien en behandelen als de *functionele* relaties in andere sferen. Dat was (en is!) een sluipend proces, waar je niet eenvoudig de vinger op kunt leggen. Om een klein voorbeeld te geven: het klinkt toch niet slecht als je het hebt over het ‘investeren in relaties’, maar onder die uitspraak zit wel een economische cultuur waarin iemand investeert om *rendement* te halen uit die investering. Waarbij de volgende stap dus is dat je natuurlijk stopt met investeren als dat rendement er niet is, als je partner niet meer goed is voor *jouw* ontplooiing als je alleen maar relaties ‘for better’ wilt en niet ‘for worse’.

Op dezelfde sluipende manier is het ouderschap stap voor stap van een cultuur van vanzelfsprekende liefde in een soort economie van het ouderschap veranderd. We worden overspoeld met berekeningen over de kosten van kinderen, niet alleen in termen van geld maar ook in termen van tijd. Tijd die we niet aan onszelf kunnen besteden, tijd die ten koste gaat van carrières. Het enige wat daar, als we deze redeneertrant doortrekken, op de balans tegenover schijnt te staan is het kind als een prestigeobject.

In zijn recente Kohnstamm-lezing heeft de socioloog Furedi⁷ deze situatie aan een nadere analyse onderworpen. Zijn analyse is verrassend in die zin dat hij de wortels daarvan verbindt met een veel fundamenteeler proces, dat van de toenemende *rationalisering* van de samenleving, van de toenemende dominantie van het economische denken, waarin niet meer mensen zelf centraal staan, maar de *functies* die zij (zouden moeten) vervullen om zo effectief mogelijk te kunnen produceren en consumeren. Op gezinsterrein is deze tendens volgens Furedi ook waarneembaar. Niet de levensvervulling die kinderen ouders bieden, maar de functie van hun bijdrage aan het geboortecijfer ter bestrijding van de vergrijzing, of de vraag in hoeverre zij de arbeidsparticipatie van hun moeder in de weg staan, krijgt de meeste aandacht. Op kinderen worden rendementsberekeningen losgelaten: wat gaat dit kind ons kosten aan kinderbijslag, onderwijs, en misschien hulpverlening; wat levert het ons op in termen van prestaties, toekomstige bijdrage aan de kenniseconomie, enzovoort. Hoe eerder we dat weten, hoe meer we dat rendement kunnen verhogen met gerichte ingrepen, dus verleggen we de ‘meetmomenten’ steeds verder naar voren, tot in de baarmoeder.

Waar Furedi voor waarschuwt is dat deze als hulp en steun bedoelde inspanningen tot *overname* van het hele ouderschap gaan leiden. Het gezin wordt dan een verlengstuk van de economie, net zoals in de vroege industrialisatie de mens een verlengstuk werd van de machine. Feit is dat niemand dat wil, maar feit is ook dat het via een aantal subtiele mechanismen wel degelijk lijkt te gebeuren. Een van die mechanismen is de *scheiding van verantwoordelijkheid en competenties*. Niemand bestrijdt dat ouders de verantwoordelijkheid voor hun kinderen hebben, sterker nog, deze verantwoordelijkheid wordt de laatste tijd benadrukt. Maar het is logisch dat je die verantwoordelijkheid niet kunt overlaten aan mensen die de competenties missen. Zo zijn er bijvoorbeeld steeds meer professionals die het idee van een soort ‘rijbewijs voor ouders’ koesteren. Waarbij zij zelf uiteraard als de instructeurs en examinatoren zouden moeten fungeren, wie anders? Er is echter een klein probleem met deze vergelijking: kinderen zijn geen auto’s.

Ouderschap – en dat is de kern van de zaak – is veel en veel meer dan een ‘opvoedingstechnologie’. Kinderen zijn geen machines, ouders geen pedagogische chauffeurs die slechts de taak hebben om hun kroost perfect op tijd en getraind in goed gedrag in te leveren bij school- en kantoorpoorten.

Het is echter niet eenvoudig om exact te definiëren wat gezinnen dan wel zijn, wat de essentie is van het gezin: een sluitende wetenschappelijke definitie van liefde is zoals gezegd nog niet beschikbaar. En daarom is het niet eenvoudig om over gezinsbeleid een wetenschappelijk rapport te schrijven. Tenminste, zonder zelf in de valkuil van de functionele beschouwing te trappen.

7 | Deze lezing was gebaseerd op zijn boek *Paranoid Parenting* en werd gehouden op 27 maart 2009 in Amsterdam.

1.3 De opbouw van dit rapport

In het tweede hoofdstuk van dit rapport wordt vanuit dit perspectief een christendemocratische visie op ouderschap en gezin gegeven. De basisprincipes van soevereiniteit in eigen kring en subsidiariteit zijn hier van doorslaggevend belang. Het gezin heeft een eigen positie ten opzichte van andere maatschappelijke verbanden. Het is de plek waarin mensen geboren worden en generaties elkaar ontmoeten en al hun materiële en immateriële zaken met elkaar delen. De overheid heeft als taak om te zorgen voor randvoorwaarden die mogelijk maken dat gezinnen goed kunnen functioneren. Per tijdsperiode kunnen die verschillen.

Om dat scherp te krijgen geeft het derde hoofdstuk een historische analyse van de gezinsontwikkeling. Doel van deze analyse is om de huidige beleidsdiscussie over gezin en opvoeding van een breder perspectief te voorzien dan op dit moment het geval is. Door bijvoorbeeld te laten zien dat de functies van gezinnen in de geschiedenis van de mensheid sterk wisselden in verschillende sociale en economische omgevingen, maar dat de essentie van de gezinsrelaties gelijk is gebleven. Een dergelijke historische analyse laat ook zien dat een aantal gangbare beelden over gezinsontwikkelingen in Nederland bij nadere beschouwing eerder ‘sociale mythen’ zijn dan werkelijkheid. Ook dit gegeven is een probleem bij het samenstellen van een rapport over gezinsbeleid: iedereen heeft te maken met zijn of haar eigen gezin, minimaal met het gezin ‘van herkomst’, de eigen ouders, maar ook met de gezinnen uit de eigen sociale omgeving. Dat levert zeer sterke persoonlijke beelden op, die echter lang niet altijd representatief zijn voor de samenleving als geheel. De door Furedi gekritiseerde professionals bijvoorbeeld komen in hun dagelijkse praktijk bijvoorbeeld juist ouders met problemen tegen, het valt ze dan ook moeilijk kwalijk te nemen dat hun perspectief minder optimistisch wordt en dat ze wat aan al die problemen willen doen.

In het volgende deel van het rapport wordt de christendemocratische visie ten aanzien van het gezin en gezinsbeleid nader uitgewerkt. Centraal in die visie staat een ‘brede’ gezinsdefinitie, een inclusieve definitie waarin ook *familierelaties (extended family)* zijn opgenomen. In aansluiting bij de kernvraag ‘wat gezinnen nodig hebben om goed te kunnen functioneren’ wordt in de hoofdstukken 4 t/m 7 uiteengezet wat volgens het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA de financiële, sociale, pedagogische en tenslotte hulpverleningsinfrastructuur is die nodig is voor de ondersteuning van moderne gezinnen.

2 | De christendemocratische visie: de eigen kracht van mensen en relaties

Uitgangspunt binnen het christendemocratisch denken is dat juist in de liefde binnen het gezin het fundament ligt van een samenleving waarin mensen niet alleen voor zichzelf kiezen, maar waarin ze de ander zelfs belangrijker vinden dan zichzelf; in feite de essentie van goed ouderschap. Vanuit dat perspectief zijn ouders (vrijwel) onvervangbaar. In de afgelopen decennia is er echter steeds minder erkenning voor dat gegeven, er is integendeel sprake van een sterk gegroeid maatschappelijk wantrouwen ten opzichte van ouders. En vanuit het groeiende wantrouwen worden steeds meer opvoedingstaken ‘uitbesteed’ aan instituties.

Dit staat haaks op de christendemocratische politieke visie die gebaseerd is op gespreide verantwoordelijkheid. De vaak gebruikte term ‘gedeelde’ verantwoordelijkheid maakt de situatie juist diffuus omdat niet duidelijk is wie waarop aanspreekbaar is. Ouders kunnen (en willen) hun verantwoordelijkheid wel degelijk nemen, maar dan moeten ze het vertrouwen en de randvoorwaarden krijgen om dat te doen.

In de christendemocratische visie staat de *mens centraal*, maar daarbij wordt nadrukkelijk gekozen voor de term ‘mens’ in plaats van voor de term ‘individu’. Net zoals de term ‘persoonlijke’ verantwoordelijkheid beter dan ‘eigen’ of ‘individuele’ verantwoordelijkheid uitdrukt dat de mens in relatie tot anderen staat. Essentieel voor het mens zijn is immers dat je deel uit maakt van een gemeenschap van andere mensen, waar je relaties mee hebt. Relaties die verantwoordelijkheden met zich meebrengen. Relaties die soms of zelfs vaak van iemand vragen om *niet voor zichzelf te kiezen*.

2.1 De fundamentele keuze tot (en in!) het ouderschap

Het behoeft weinig betoog dat juist het ouderschap vanuit dit perspectief een fundamentele keuze in zich draagt, bijna een lakmoesproef voor moeders en vaders, maar ook voor een samenleving als geheel. Kinderen zijn immers in de eerste jaren na hun geboorte voor de volle 100 procent afhankelijk van de zorg van andere mensen. En ze worden heel geleidelijk fysiek, emotioneel en sociaal zelfstandig, zo geleidelijk dat de zorg die je voor de volgende generatie hebt eigenlijk nooit ophoudt. Ouders drukken het ook vaak zo uit: ‘Nu ben ik nooit meer alleen’. Een kind blijft je kind tot de dood je scheidt, zelfs in situaties waarin de sociale band verbroken wordt.

De zorg voor de ander, ook die voor je eigen kind, is echter *geen vanzelfsprekendheid*. Door de geschiedenis van de mensheid zien we dat een deel van de ouders die fundamentele stap ‘van zichzelf naar de ander’ niet kunnen of willen opbrengen. Dat neemt tal van vormen aan, tot en met kinderdoding als bijvoorbeeld het eerste kind een meisje is in culturen waar jongens belangrijker worden gevonden. We weten dat vandaag de dag een (gelukkig klein) percentage van de ouders hun kinderen mishandelt of verwaarloost, of zelfs seksueel misbruikt. Deze grimmige feiten schokken ons zo en staan zo sterk op ons netvlies omdat we ons allemaal goed

realiseren dat het hier inderdaad om de schending van de ultieme ethische basis van ons bestaan gaat.

Bovendien weten we uit de pedagogiek en ontwikkelingspsychologie ook dat kinderen zich zelf niet ethisch en moreel kunnen ontwikkelen als ze door hun omgeving letterlijk als ‘waardeloos’ behandeld worden, als hun omgeving ze behandelt als onbelangrijk, vervangbaar, niet meer dan een instrument voor het eigen plezier. Hoe groot de vermogens en capaciteiten van een kind ook zijn, als die vermogens niet worden gestimuleerd of zelfs onderdrukt worden, komen ze niet tot ontwikkeling. Zoals blijkt uit de extreme voorbeelden van kinderen die tussen dieren opgroeiden en na een bepaalde leeftijd nooit meer mensentaal konden leren. Zaken als empathie, het vermogen om jezelf in anderen in te leven, zijn voor kinderen net zo natuurlijk als het vermogen om te lopen en te praten. Ze ontwikkelen zich in feite ook automatisch door het omgaan met anderen, maar ze kunnen ook worden geblokkeerd.

Waar het hier om gaat is dat ouders hun kinderen belangrijker vinden dat wat dan ook en het zorgen voor hun kinderen zien als hun *primaire* verantwoordelijkheid. Als een verantwoordelijkheid die dus nog groter en belangrijker is dan datgene wat ze zelf misschien graag zouden willen! En dat is ook precies de reden dat voor het CDA het gezin ook altijd een *fundamenteel* belang vertegenwoordigde, een centraal symbool van datgene waar ze als christendemocratische partij voor staat.

In andere leefsfereën, zoals die van werk, school, bestuur, sport hebben mensen ook tal van relaties, maar die zijn minder diep en fundamenteel, minder *existentieel*. Zakelijke relaties zijn tijdelijk en gebonden aan het vervullen van bepaalde functies, in het onderwijs gaat het niet om houden van elkaar, maar om het verwerven van kennis, etc. In al dit soort domeinen is het dan ook absoluut niet liefdeloos of immoreel als je kiest voor jezelf ten koste van anderen. Sterker nog: het is de logica van het systeem dat je het vooral zelf moet doen. Als je iemand laat spieken omdat die zo zielig is, krijg je straf, hoe erg de ander er ook aan toe is. Als je concurrent in het bedrijfsleven een fout besluit neemt is het niet de bedoeling dat jij even wacht tot hij of zij er weer bovenop is. De logica van individualisme en concurrentie heeft echter geen plaats in het gezin, de sfeer van altruïsme en samenwerking.

2.2 Het probleem van de beeldvorming

Toch bestaat bij sommigen het idee dat de grote meerderheid van de ouders met hun kind wil ‘showen’ op grond van uiterlijk, kleding of goede cijfers. Dat is in verschillende opzichten een karikatuur van de werkelijkheid.

Om te beginnen is het idee gebaseerd op een sterk vertekend beeld van de dagelijkse werkelijkheid. Dit vertekende beeld zien we bijvoorbeeld in een SIRE-campagne over hedendaagse kinderen die het zo druk hebben met drie sporten en de muziekclub dat ze geen tijd meer hebben om met Ajax-spelers een balletje te trappen

in het park. De realiteit is echter dat er veel meer kinderen *geen* sportclub hebben dan drie sporten.⁸ Het beeld van de ‘achterbankgeneratie’ en het beeld dat iedereen merkkleding draagt zijn hoogstens representatief voor een beperkte groep. Maar tussen de 20 procent kinderen die niet aan sport doen en de 10 procent kinderen uit de SIRE-campagne zit de overgrote meerderheid. Meer dan driekwart van de kinderen zit ‘gewoon’ op die ene sport die ze het leukste vinden, draagt ‘gewone’ kleren en betaalt eventueel de dure spullen zelf via een bijbaantje. Al was het alleen maar om de zeer eenvoudige reden dat het budget van het modale gezin geen kledingstukken van honderd euro voor kinderen (of ouders zelf) toelaat. Er zijn echter maar weinig journalisten die de beelden van het designerkind toetsen aan objectieve werkelijkheden, zoals de omzetcijfers van de dure merkkleding versus die van de eigen merken van de grote warenhuizen.

Het probleem in de beeldvorming dat zich hier voordoet, beperkt zich echter niet alleen tot de journalistiek. Het is een van de in de literatuur vaak genoemde valkuilen van de menselijke perceptie. Als in een groep van honderd scholieren op een speelplein tien procent opvallend gekleed is in bijvoorbeeld merkkleding of in een van de ‘jeugdculturen’ zoals skaters, dan is dát het beeld dat blijft hangen en niet het beeld van de negentig jongeren die in de doorsnee spijkerbroeken en T-shirts rondlopen. Het effect van deze beeldvorming kan in de praktijk echter zeer sterk zijn. Het zijn bijvoorbeeld kinderen zelf die gebruik maken van deze beelden door hun ouders te vertellen dat ‘iedereen in de klas echt die tas heeft’. Maar het effect is ook zichtbaar in het zelfbeeld van kinderen: bijna alle vrouwen die afgebeeld worden in trendy bladen zijn superslank, waardoor gewone meisjes zichzelf sneller als te dik gaan zien.

Het beeld van het kind als ‘statussymbool’ is echter ook op een veel fundamenteeler niveau vertekend. In feite miskent deze analyse datgene wat er *echt* achter het gedrag en handelen van ouders zit: zij vinden het *in het belang van hun kind* dat er goede resultaten op school zijn en dat het kind sociaal wordt geaccepteerd. De paradox van de huidige situatie is dat *ouders het nauwelijks goed kunnen doen*. Zodra ze hun best doen om de schoolcarrière van hun kind te stimuleren, krijgen ze te horen dat ze zichzelf via dat kind kennelijk status willen verschaffen. Als ze echter tegen hun kinderen vertellen dat ze vooral gelukkig moeten zijn en dat resultaten er niet zo toe doen, miskennen ze de maatschappelijke realiteit van het belang van opleidingen.

Voor de goede orde: de overgrote meerderheid van de modale ouders in Nederland kan – net zoals hun kinderen – prima zelf nadenken en ziet dit soort dilemma’s zelf ook. Op discussiefora zoals Ouders Online⁹ wordt dan ook – net zoals op elke verjaardag of familiefeestje – onderling veel gepraat over dat soort dilemma’s. Maar die discussies vinden niet in een vacuüm plaats, maar in een context die wordt bepaald

8 | SCP, *Kunnen alle kinderen meedoen?*, Den Haag, 2009.

9 | Ouders Online, persoonlijke communicatie.

door de dagelijkse praktijk van een bepaald inkomen, een bepaald niveau van leercapaciteiten en een bepaalde sociale omgeving. En dat leidt tot zeer praktische oplossingen, zoals het zelf sparen en bijbetalen. Maar vooral levert die dagelijkse context ook een *dagelijkse realiteit* op als het gaat om de mogelijkheden van gezinnen en kinderen. Om het kort door de bocht te formuleren: voor de grote meerderheid van de kinderen is het al vrij snel duidelijk dat het hogere onderwijs er gewoon niet 'in' zit en dat er dus realistische verwachtingen moeten zijn over de latere mogelijkheden. Net zoals de overgrote meerderheid van de ouders in Nederland zelf ook geen supercarrière – of zelfs geen gewone carrière – maakt, maar gewoon werkt voor het dagelijkse levensonderhoud, de tweedehands auto en de jaarlijkse vakantie.

Het is ook op grond van die dagelijkse realiteit dat de overgrote meerderheid van de ouders en kinderen – geheel tegen de beeldvorming in! – al decennia lang consistent rapporteert dat ze *gelukkig en tevreden met elkaar zijn*. De wederzijdse relaties worden als liefdevol en warm omschreven, ouders vinden zichzelf redelijk tot zeer competent als ouders en kinderen zijn dat met ze eens. Het zijn daarbij de jongeren zelf die aangeven dat ze best nog wel wat strenger willen worden aangepakt.¹⁰ De laatste twintig jaar bevindt de relatie tussen kinderen en ouders zich in feite in rustig vaarwater.¹¹

2.3 Het modale ouderschap

Vatten we twee vorige paragrafen samen, dan zijn er wat betreft gezin en ouderschap in onze samenleving twee zaken die in het publieke debat worden onderschat of zelfs miskend:

- ten eerste dat ouderschap een veel fundamenteeler en diepere dimensie heeft dan andere leefscenen, waarin relaties functioneel en tijdelijk zijn;
- ten tweede dat de overgrote meerderheid van de ouders in Nederland eerst en vooral bezig is om hun kinderen een goed en veilig bestaan te geven en dus niet beantwoordt aan de clichés van de yuppenouders en designkinderen dan wel aan die van de falende machteloze ouder (tussen deze beide clichégroepen bevindt zich 90 procent van de modale ouders).

In de visie van de opstellers van dit rapport is deze *miskening van de aard en de situatie van het modale ouderschap* een serieus probleem. Om te beginnen een probleem van psychologische aard: ouders worden voortdurend in de media en het

10 | CBS, *Jaarrapportage 2008 Jeugd*. Uit het onderzoek *Jongeren laten zich horen* (Nationale Jeugdraad, *Jeugdraadpanel 2007*, Utrecht, 2007.) was al gebleken dat bijna 90 procent van de jongeren zich door hun ouders serieus genomen voelt, tegenover door 60 procent van hun leerkrachten. Voor de opvattingen van jongeren over de opvoedingsstijl van hun ouders zie ook H. Nelis en Y. Sark, *Puberbreinen binnenstebuiten*, 2009.

11 | Dat is in ieder geval de conclusie van een van de betrokken experts van het SCP. Zie E. van Zeijl, *Elsevier* 22 augustus 2009.

publieke debat geconfronteerd met dergelijke beelden, met als gevolg dat de modale ouder zich bijna als een anachronisme, als een uitzondering gaat beschouwen. Dit lijkt overigens onderdeel te zijn van een veel breder probleem: uit de grootschalige 21-minuten enquêtes en de Monitors van het SCP blijkt dat de overgrote meerderheid van de Nederlanders zichzelf nog steeds zowel gelukkig als goed vindt, maar de *andere Nederlanders fundamenteel wantrouwt*. Wat ouderschap betreft komt dit er op neer dat de overgrote meerderheid van de Nederlandse ouders zelf niet zoveel problemen met de opvoeding heeft, net zo min als hun kinderen, maar denken dat de meeste andere ouders er een (ongedisciplineerd) zootje van maken. Miskennis van de diepte en de kracht van het doorsnee-ouderschap is ook beleidsmatig een zeer groot probleem: vanuit een soort van algemeen wantrouwen ten aanzien van de motieven en de vaardigheden van ouders, groeit namelijk de *neiging om steeds meer taken van ouders over te nemen*.

2.4 Erkenning van en respect voor persoonlijke verantwoordelijkheid

Het gaat hier om wat uitgedrukt wordt in een van de vier kernbegrippen van het CDA, *gespreide verantwoordelijkheid*, het principe dat je in de samenleving de verantwoordelijkheid daar moet leggen waar die het meest direct genomen kan worden en als overheid dit hoogstens moet faciliteren en aanvullen. Aan het idee van gespreide verantwoordelijkheid liggen de principes van soevereiniteit in eigen kring¹² en subsidiariteit¹³ ten grondslag. Zo is het bijvoorbeeld een fundamentele overtuiging van de christendemocratische politieke partijen in de afgelopen eeuwen geweest dat de *relatie tussen ouders en school* zo direct mogelijk moest zijn. Sterker nog, dat ouders in feite in staat moesten zijn om onderwijs te kiezen voor hun kinderen dat bij hun opvoeding paste en dat ze dat soort onderwijs dan ook zelf zouden moeten blijven besturen.

Ouders, kinderen en andere familieleden zijn in het begin van de 21e eeuw dus voor ook zelf volop bezig om een antwoord te vinden op de modernisering en de nieuwe uitdagingen. Voor de christendemocratie ligt hierin ook het absolute 'primaat': opvoeding en zorg, de kerntaken van het gezin, zijn en blijven in essentie *liefdesta-*

12 | Soevereiniteit in eigen kring wil zeggen dat elke levenskring (zoals een gezin, de kerk, het onderwijs, de economie) zijn eigen onafhankelijk gezag heeft en niet onder dat van een andere levenskring staat.

13 | Het subsidiariteitsprincipe stelt de verantwoordelijkheid die de menselijke persoon of maatschappelijke verbanden 'van nature' toekomt, centraal. De maatschappelijke ordening moet erop gericht zijn dat personen of verbanden die verantwoordelijkheid zo goed mogelijk waar kunnen maken. 'Hogere' sociale gemeenschappen (of de overheid) dienen zich in de eerste instantie erop te richten om die personen en verbanden daartoe in staat te stellen, zodat de verantwoordelijkheden zo 'laag' mogelijk blijven liggen. 'Hogere' gemeenschappen (of de overheid) moeten alleen die dingen doen die de mogelijkheden van het individu of de maatschappelijke verbanden overstijgen.

ken, taken die tot de essentie van de intermenselijke relatie horen. Pas als mensen zelf en hun persoonlijke relaties niet meer in staat zijn om die taken te leveren moet de overheid een aanvullende rol gaan spelen. Maar daarbij moet absoluut vermeden worden dat de ondersteuning de kracht van de relaties zelf gaat aantasten. De beste ondersteuning van gezinnen, families en alle mogelijke vormen van persoonlijke sociale verbanden ligt immers in het versterken van de (zelfredzaamheid van) verbanden zelf.

Ten grondslag aan deze opvatting ligt de notie van (persoonlijke) verantwoordelijkheid, de notie die zich keert tegen elke vorm van ideologie die het 'ik' en de verwezenlijking van persoonlijke behoeften centraal stelt en zodoende de individu autonoom verklaart. Mensen zijn aanspreekbaar op hun verantwoordelijkheid voor elkaar, zoals de verantwoordelijkheid van ouders voor hun kinderen (en omgekeerd), de verantwoordelijkheid van partners voor elkaar, de verantwoordelijkheid van bewoners voor hun huis en de omgeving daarvan, etc.

Daarom zijn er twee typen van *infrastructuur* nodig om mensen in staat te stellen om hun verantwoordelijkheden te nemen, een meer algemene infrastructuur voor iedereen en een specifieke infrastructuur voor degenen die echt hulp nodig hebben. De sleutel voor goed beleid ligt er in om deze infrastructuren zo op te zetten en vorm te geven dat ze *activeren* ende onderlinge zorgcapaciteit van mensen aan de basis 'verbreden'.

In de afgelopen jaren is volgens het WI voor het CDA te snel en te vaak het instrument van de 'overname' van verantwoordelijkheid door instituties ingezet. Als kinderen zonder ontbijt op school komen kan de school ze natuurlijk dat ontbijt geven, maar de situatie verbetert pas structureel als hun ouders weer beter voor ze gaan zorgen. Als we te snel de knelpunten in gezinnen via de overheid willen compenseren of taken gaan overnemen tasten we juist de vermogens van gezinnen zelf aan.

En in tweede instantie is het WI voor het CDA er dan ook sterk voorstander van dat de opvoedings-, onderwijs- en zorgtaken die wel door instituties vervuld worden zo veel mogelijk onder controle van de primair verantwoordelijken als ouders en familieleden zelf blijven staan. Dat geldt niet alleen voor het onderwijs, maar ook voor de kinderopvang en nieuwe instituties zoals de Centra voor Jeugd en Gezin.

Dat is de reden dat wij onverkort vasthouden aan het nut en de noodzaak van bijzonder onderwijs, dat is de reden dat wij in dit rapport zullen pleiten voor een proces van (verdere) 'verbijzondering' van de structuren en instituties die er zijn om gezin en familie te ondersteunen. Dat gaat om zaken als de inzet van de zogenaamde Eigen Kracht methoden in de hulpverlening, maar ook om de vraag waarom ouders zelf niet veel directer betrokken zijn bij de organisatie van de Centra voor Jeugd en Gezin.

Helaas moeten we constateren dat in het beleidsdenken op gezinsterrein nog vooral wordt uitgegaan van het 'deficietmodel', het opsporen van echte of veronderstelde tekortkomingen in het functioneren van gezinnen, die vervolgens moeten worden aangevuld vanuit de overheid. In dit perspectief wordt vergeten of genegeerd wat gezinnen zelf tot stand brengen en wordt niet aangesloten bij de kracht van gezinnen zelf. Sterker nog: er zijn zelfs twijfels over het bestaan van die krachten, gezien de enorme focus op alles wat mis gaat en gezien het sterk gegroeide wantrouwen ten opzichte van gezinnen.

Om die reden wordt in de volgende hoofdstukken eerst de feitelijke situatie van gezinnen in Nederland beschreven, waarbij niet de problemen maar de positieve kanten van het functioneren gezinnen centraal staan. Die situatie plaatsen we tegen de achtergrond van historische ontwikkelingen over lange termijn. Een van de problemen waar we op gezinsterrein mee te maken krijgen is namelijk dat sprake is van een *beeldvorming* over de ontwikkeling en de huidige situatie die ver af staat van de feiten. Er is sprake van drie typen mythes: (1) historische mythen, (2) mythen over de situatie in andere landen en (3) mythen over het functioneren van het gezin zelf in Nederland. Het totaalbeeld dat deze mythen opleveren is dat van een verkleinend en wegwijvend instituut. De werkelijkheid van gezinnen is totaal anders.

3 | Het gezin: beeld en werkelijkheid

Rond het gezin leven diverse ‘gangbare mythen’: zaken die bijna iedereen gelooft, die vastzitten in de beeldvorming. Zoals de ontwikkeling van groot- naar kleingezin, de toename van de aantallen alleenstaanden en het idee dat ouders steeds minder tijd hebben voor hun kinderen. Deze mythen zijn verbonden met het idee van ‘individualisering’ van de samenleving waardoor de sociale bindingen in de maatschappij afnemen.

De werkelijkheid op gezinsterrein is niet alleen veel complexer, maar ook veel positiever dan deze beelden suggereren. Een historische analyse laat zien dat de gezinnen (en families) niet ‘losser’ geworden zijn en ook niet ‘geïsoleerder’ in sociale verbanden. Het echte probleem is dat we de infrastructuur van de samenleving nog steeds niet aangepast hebben aan de moderne levensloop, waarin fasen met en zonder kinderen, fasen met en zonder overige zorgtaken en fasen met hoge en lage koopkracht elkaar afwisselen.

Geschiedenis is vaak de projectie van het heden op het verleden: we kennen aan mensen en gebeurtenissen van eeuwen geleden kenmerken toe die we vandaag de dag belangrijk vinden. Ook als die kenmerken in het verleden nog totaal niet aan de orde waren. Om die reden moeten we de geschiedenis dan ook regelmatig herzien als er toch bepaalde feiten aan het licht komen uit archieven of bepaalde vondsten. Zo opende een landelijke krant onlangs¹⁴ op de voorpagina met de foto van een ontdekt prehistorisch graf van 4500 jaar geleden, waarin een vader, moeder en twee kinderen samen waren begraven. Dit beeld staat haaks op een van de gangbare denkbeelden over het gezin, die van het ‘grootgezin’. Het is het beeld van het gezin bestaande uit meerdere generaties, dat langzaam overgegaan in het meer moderne gezinstype, dat van man, vrouw en kinderen, waarbij het kindertal langzaam maar zeker werd gereduceerd. Vroeger waren er grote gezinnen – iedereen kent de plaatjes van een rij kinderen die keurig naar grootte is opgesteld – en nu zijn ze zo klein dat we onder het ‘vervangingsniveau’ komen en de bevolking krimpt en vergrijsst. Een beeld dat de charme van helderheid en eenvoud heeft, maar in feite volkomen onjuist is.

DEMOGRAFISCHE ONZIN

Het idee dat er vroeger allemaal grote gezinnen waren is niets meer of minder dan demografische onzin. Als de meerderheid van de vrouwen echt zes of zelfs meer kinderen zou krijgen, dan zou de bevolking niet sterk groeien maar ontploffen. Het is een eenvoudige rekensom: met een gemiddelde van ‘slechts’ vier kinderen per vrouw (bepaald nog niet de tien tot twintig van de plaatjes) verdubbelt de bevolking in een generatie. En dan krijgen we een sterk oplopende reeks: 2, 4, 8, 16, 32, 64, etc. In werkelijkheid heeft Nederland er vele eeuwen over gedaan om van 2 naar 16 miljoen inwoners te gaan. Een van de redenen waarom gezinnen vroeger ook niet groter waren lag in de zeer hoge kindersterfte, vooral in het eerste jaar: ongeveer de helft van de baby’s haalde hun eerste verjaardag niet. Er waren echter ook andere factoren, zoals het erfrecht: in agrarische streken waar het land onder alle kinderen verdeeld werd, deden boeren aan geboortebeperking. Deze factor verklaart onder andere het historische verschil in gezinsgrootte tussen Frankrijk en Duitsland, het land waar ‘grootfamilies’ ontstonden rond de oudste zoon die als enige het land erfde.

Het is niet zo dat de traditionele (familie)verbanden uit elkaar zijn gevallen en dat daaruit het kerngezin is overgebleven. Het is ook niet zo dat gezinnen steeds kleiner zijn geworden. De meeste gezinnen hebben net als vroeger twee of drie kinderen, de gezinsgrootte in West-Europa lag gemiddeld in de afgelopen eeuwen tussen de

14 | NRC Handelsblad, 18 november 2008.

vier en vijf personen, inclusief ouders.¹⁵

De reden dat we onder het vervangingsniveau zitten wat kinderen betreft, is vooral dat een op de vijf vrouwen kinderloos blijft, waardoor het gemiddelde per vrouw daalt. Zelfs de vrij hoge leeftijd waarop vrouwen tegenwoordig kinderen krijgen, is niet echt historisch nieuw. We vergelijken deze cijfers met de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog, maar die werd juist gekenmerkt door een historisch heel lage leeftijd van het huwelijk en een juist heel snelle geboorte van het eerste kind. De huidige cijfers - waarbij vrouwen kinderen krijgen tegen hun 30e - liggen veel dichterbij het historische gemiddelde.

3.1 Van boeren naar boorden: de scheiding van wonen en werken

Kortom, op gezinsterrein zijn we in de afgelopen jaren op het verkeerde been komen te staan omdat we ons vergeleken met een zeer ‘atypische’ periode uit de gezinsgeschiedenis: een periode van extremen na een Wereldoorlog. En dat heeft ook als het ware het zicht geblokkeerd op een wel zeer fundamentele revolutie op gezinsterrein. Een revolutie waar we op wereldschaal op dit moment middenin zitten, met dien verstande dat de westerse wereld in deze revolutie koploper is geweest. Volgens de gegevens van de Verenigde Naties was rond het jaar 2000 voor het eerst minder dan de helft van de wereldbevolking economisch afhankelijk van het zelf bewerken van land. In India en China trekken op dit moment de kinderen van de boeren naar de steden, net zoals ze dat in Europa deden ten tijde van de Industriële Revolutie. Ter vergelijking: in de westerse landen is intussen nog minder dan vijf procent van de bevolking werkzaam in de agrarische sector.

In vergelijking met de 10.000 jaar agrarische samenleving die de mensheid achter de rug heeft, zijn de enkele eeuwen van de huidige industriële samenleving maar een moment. Zo’n kort moment, dat we de enorme impact van die verandering op alle aspecten van de samenleving nog lang niet verwerkt hebben. Het was geen grapje toen een Chinese topman op de vraag van een journalist over de gevolgen van de Franse Revolutie antwoordde “dat het nog te vroeg was om die vraag echt goed te beantwoorden”. In feite is het moment dat in Nederland de meerderheid van de bevolking werkte als boeren of ambachtslieden ook nog maar kort geleden. In een rapportages over de situatie van kinderen op het platteland beschreef nog in het

15 | Deze mythe van het grote gezin is zeer hardnekkig, ondanks een overvloed van literatuur over de gezinsgeschiedenis van West-Europa en Nederland. Zie bijvoorbeeld G. van den Brink, *De grote overgang*, Nijmegen, 1996; P. Laslett, ‘Characteristics of the western family considered over time’. In: *Journal of family history*, 1977, No 2, 89-115; T. de Zwaan (red.), *Familie, Huwelijk en Gezin in West-Europa*, Heerlen, 1993; T. Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen. Demografie van Nederland, 1800-nu*, 2009; P. Cuyvers, *Het proletarische gezin. De toekomst van de vrouwelijke kostwinner*, Schiedam, 2008.

begin van de 20e eeuw een ‘sociograaf’¹⁶ met enige afschuw hoe iedereen op het platteland het nog normaal vond dat jongetjes van vier de stier naar de koe brachten. En in feite zijn de schooltijden in ons huidige onderwijsstelsel nog steeds die van de agrarische samenleving, toen kinderen vroeg thuis moesten zijn en vrij in de zomer, zodat ze hun ouders op het land konden helpen.

De ontwikkeling van een agrarische naar een industriële samenleving betekende voor gezinnen de meest fundamentele verandering in hun dagelijkse bestaan die ze ooit meemaakten, zowel wat werk betreft als wat opvoeding betreft. Op een boerderij zijn werken en opvoeden immers *volledig geïntegreerd*. In de agrarische gezinnen was het pedagogische proces volledig verweven met het economische. Of om het simpeler te formuleren: de kinderen liepen zo snel ze konden gewoon mee op de boerderij en namen steeds meer taken over, die ze bijna spelenderwijs van hun ouders afkeken. In de agrarisch/ambachtelijke samenleving was dus geen sprake van de *scheiding van wonen en werken*, die normaal is geworden in de industriële samenleving.

Zodra die scheiding van wonen en werken optreedt, gaan kinderen opgroeien in een ‘werkvrije’ omgeving en, wat minstens zo belangrijk is, is die opvoeding niet meer een *gezamenlijk project van beide ouders*. Het wordt in toenemende mate een project van moeders, en later van professionals. Voor de goede orde, dit gebeurde niet op stel en sprong, maar speelde zich af over een aantal eeuwen en ging met grote fricties gepaard. Fricties voor beide partijen: terwijl vaders het contact met de kinderen steeds meer verloren, werden vrouwen steeds meer teruggedrongen uit de sfeer van het werk. Immers, net zoals het in een agrarische samenleving voor vaders gewoon was om op te voeden, was het voor moeders gewoon om te werken. Met uitzondering van een kleine zeer rijke aristocratie was het voor de overgrote meerderheid van de bevolking ondenkbaar dat vrouwen *niet* zouden deelnemen aan het arbeidsproces. Alleen al omdat het simpelweg economisch onhaalbaar was om de helft van de aanwezige arbeidscapaciteiten niet te benutten, een feit waar we vandaag de dag ook mee geconfronteerd worden in een samenleving die geprobeerd heeft om dat wel op grote schaal te doen. Feit is overigens dat zelfs in het kostwinnersland Nederland altijd een grote groep vrouwen uit gezinnen met lagere inkomens betaald moest blijven werken om rond te komen.

Toch ligt hier wel het fundamentele probleem. Je kunt niet *allebei* de ouders buitenshuis de kost laten verdienen zonder een oplossing voor de verzorging van kinderen. In feite valt de geschiedenis van het gezin in de afgelopen eeuwen vrijwel samen met de speurtocht naar de oplossing voor dit probleem: *hoe kun je tegelijk opvoeden en werken*. In essentie zijn daar maar twee oplossingen voor: of je laat een van de ouders thuis, of je besteedt de opvoeding uit aan derden. Beide modellen zijn

16 | Zie van H. van Setten, *In de schoot van het gezin*, Nijmegen, 1981.

in alle mogelijke varianten uitgetoet. Tot in extremis: in het communisme werd radicaal gekozen voor de uitbestedingsvariant, waarbij kinderen vanaf hun *geboorte naar een collectief stelsel van opvoeding en onderwijs gingen. Dit met als bijkomend voordeel dat de kinderen op deze manier ook perfect geïndoctrineerd* konden worden in de beginselen van het communisme en de onfeilbaarheid van de grote leiders daarvan. We weten intussen dat dit systeem het niet gered heeft.

Maar dat neemt het centrale probleem niet weg: de scheiding van wonen en werken in relatie tot het opvoeden van kinderen is nog ver van een oplossing verwijderd in de westerse samenleving. In de praktijk wordt nog steeds vrijwel overal gewerkt met een tamelijk hybride mix van thuisblijf- en uitbestedingsmaatregelen. Een mix die per land overigens enorm kan verschillen. We komen daar nog op terug in de hoofdstukken over de infrastructuur die gezinnen nodig hebben om werk en opvoeding te combineren. Hier gaat het om de analyse van de situatie van gezinnen in historisch perspectief. De scheiding van wonen en werken had immers ook andere effecten op het gezinsleven, effecten die samengevat kunnen worden als de ‘modernisering van de levensloop’.

3.2 De (vrijheid van de) moderne levensloop

Om te beginnen: de constatering dat de overgang van een agrarische naar een industriële samenleving behoorlijk wat problemen voor gezinnen oplevert, mag geen aanleiding zijn tot nostalgie naar een ‘verloren paradijs’. Noch economisch, noch op het terrein van het sociale leven. Het bestaan van boeren was letterlijk zo wisselvallig als het weer en werd gekenmerkt door periodieke hongersnoden. Omgekeerd waren ze in alle opzichten gekluisterd aan het land en was er voor hun kinderen niet echt veel gelegenheid om zichzelf te ontplooien. De grootste – maar ook enig mogelijke - stap was die naar de vorming van een eigen gezin. En die stap viel ook samen met de grootste economische overgang, die naar het moment dat er op een eigen stuk land verder werd gewerkt. In vrijwel heel West-Europa gold een erfrecht waarbij het land onder de kinderen (zonen) verdeeld werd.¹⁷ Trouwen, kinderen krijgen en economisch zelfstandig worden vormden zo een ‘ijzeren driehoek’, die ook lange tijd cultureel heeft doorgewerkt in de traditionele opvattingen over het huwelijk: je trouwde vanuit het ouderlijk huis en kreeg dan ook zo snel mogelijk kinderen. Voor die tijd werd je niet geacht aan seks te doen, moest je loon afdragen aan je ouders, etc.

Overal waar industrialisatie optrad, fabrieken en kantoren in steden gevestigd werden, ontstond echter een *modern relatiepatroon* tussen jongeren met zelfstan-

17 | De ‘primogenituur’, het systeem waarbij alleen de oudste zoon erfde, bestond alleen in delen van Duitsland. Alleen daar waren ook de ‘grootfamilies’ te vinden, de boerderijen waar hele families onder het dak van een patriarchale grondbezitter woonden.

dige inkomens (zie kader). Er ontstond datgene wat de econoom Bovenberg recent het ‘speelkwartier van het leven’ genoemd heeft, een periode van vijf tot tien jaar tussen het verlaten van het ouderlijk huis en de eigen gezinsvorming.¹⁸ Jongeren stapelen als het ware hun relaties, op zoek naar de ware. Beginnend bij het ‘daten’, via het vast met elkaar gaan en het samenwonen, tot ze samen besluiten tot de grote stap van het ouderschap (en dat symbolisch bekrachtigen met een huwelijk).

1000 JAAR MODERNISERING

In een recente historische studie hebben de Moor en Luyten laten zien hoe dit moderne relatiepatroon in feite al bijna 1000 jaar geleden is ontstaan in de groep van vrij rondtrekkende landarbeiders in West-Europa. Hun theorie is dat juist het feit dat deze groep in Europa zo groot was, tot 15 procent van de bevolking, een belangrijke voorwaarde is geweest voor de economische groei: er was immers altijd een vrij beschikbaar reservoir van arbeidskrachten voor opkomende industrie.

Uiteraard konden het moderne relatiepatroon en de moderne levensloop, gekenmerkt door keuzevrijheid, pas echt doorbreken in de stedelijke gebieden waar de industrie ging domineren. Vanaf het einde van de 19e eeuw zien we dan ook in die steden een culturele strijd ontstaan tegen de zedenverwildering van de jongeren, die elkaar gingen ontmoeten, bijvoorbeeld op de dansvloer: ‘Opgezweept door de ritmes grepen de jongelieden elkaar vast op plaatsen waar een beschaafd mens niet aan zou durven denken’¹⁹. Dit heeft niets te maken met de Rolling Stones, maar met de Roaring Twenties, de ritmes zijn die van blues en jazz. De fameuze jaren zestig zijn in historisch perspectief niet het begin van de culturele revolutie, maar een van de vele stadia in het moderniseringsproces.

Het is van belang om te wijzen op de historische wortels van dit moderniseringsproces, die veel dieper liggen dan de jaren zestig van de vorige eeuw. Het ontstaan van nieuwe fasen in de levensloop is in de afgelopen jaren ten onrechte verbonden met de culturele stroming die het gezin tot een ‘ouderwets burgerlijke instituut’ uitriep. Deze ‘spruitjesdiscussie’ heeft een aantal hardnekkige mythen op gezinsterrein opgeleverd, die we hieronder kort samenvatten. (In eerdere rapporten van het WI is er al uitvoerig op ingegaan²⁰. Om deze mythen, hun ontstaan en de reden dat ze plausibel overkomen, te kunnen begrijpen is het echter nuttig om eerst de moderne levensloop in totaliteit weer te geven

18 | A.L. Bovenberg, *Nieuwe levensloop*, OSA-Discussion paper, 2003.

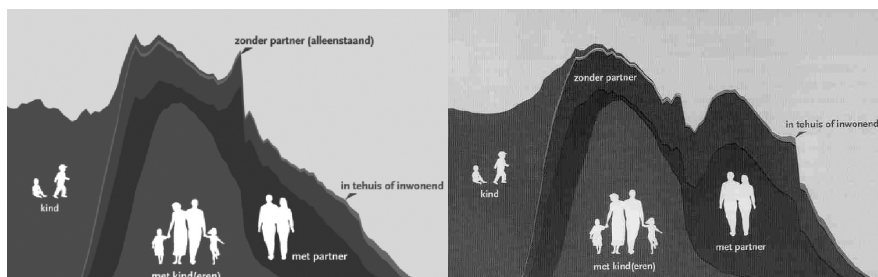
19 | Zie L. James, *The middle class*, Londen, 2006.

20 | Zie Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De druk van de ketel. Naar een levensloopstelsel voor duurzame arbeidsdeelname, en tijd en geld voor scholing, zorg en privé*, Den Haag, 2001; *Modern Life Course Support Systems. Christian-democratic perspectives on changes in the life course and their consequences for demography, labour markets and generational relations*, Den Haag, 2002 en *De Gordiaanse Jeugdknop. Jeugdbeleid met meer gezin en meer gezag*, Den Haag, 2005.

MODERN	TRADITIONEEL
Kind in gezin	Kind in gezin
Zelfstandig	
Gezin met inwonende kinderen	Gezin met inwonende kinderen
Paar zonder kinderen	
Ouderdom/weer alleen	Ouderdom/weer alleen

Hierboven is al ingegaan op de oorsprong van de eerste nieuwe fase, die tussen gezin van herkomst en de vorming van een eigen gezin. De tweede nieuwe fase, wanneer de kinderen de deur uit zijn, heeft een heel andere oorzaak: er zijn simpelweg tien tot twintig gezonde levensjaren bijgekomen. De snelst groeiende groep huishoudens in de bevolking zijn dan ook niet de alleenstaanden, maar de *paren zonder kinderen*. Dit is te zien in de beide onderstaande figuren, waarin de bevolkingspiramide horizontaal is weergegeven en is ingekleurd naar huishoudentype.

Figuur 1 : Bevolking naar huishoudensamenstelling 2000 en 2025

BRON: CBS/NEDERLANDSE GEZINSRAAD, LEVENSLIOP EN GEZIN, 2001.

In de figuur voor 2025 is te zien hoe enerzijds de aantallen alleenstaanden en paren toenemen, anderzijds het aantal gezinnen gelijk blijft en – dit vooral – de grondstructuur van de levensloop niet verandert. Voor de grote meerderheid van de bevolking geldt dat zij kinderen zullen krijgen. ‘Alleen wonen’ is voor de meeste mensen dan ook een *tijdelijke* fase, net als de huishoudens van ‘paren zonder kinderen’ vooral fasen zijn voor en na de gezinsfase. Om dat nog beter te volgen is overigens ook inzicht nodig in de *dynamiek* van de moderne levensloop. Die is volledig verschillend voor verschillende huishoudentypen:

- de huishoudens van jonge paren en alleenstaanden en van eenoudergezinnen zijn (puur technisch gesproken) zeer onstabiel: gemiddeld gaan ze binnen vijf jaar over in een ander huishoudentype; jonge paren gaan relatief vaak uit elkaar, jonge alleenstaanden en ouders van eenoudergezinnen krijgen vaak (nieuwe) partners.

- de gezinshuishoudens daarentegen zijn stabiel; een eenmaal gevormd gezin blijft in die samenstelling gemiddeld bijna 30 jaar bij elkaar, tot de kinderen weer uit huis gaan; dat mag verrassend lijken gezien het aantal echtscheidingen, maar juist op dit punt is sprake van mythevorming.

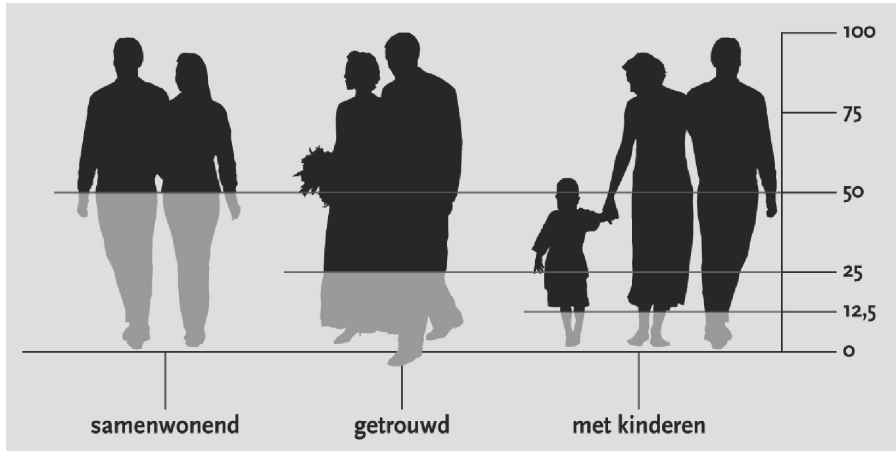
3.2.1 De mythe van de onstabiele relaties

Het idee van het huwelijk ‘tot de dood ons scheidt’ is in de beeldvorming een illusie geworden. Iedereen weet immers dat minstens een derde van de huwelijken het niet haalt. Met als gevolg ‘dus’ grote aantallen eenoudergezinnen. Toch is deze beeldvorming in essentie onjuist. Volgens de meest recent uitgevoerde studies, die van het Netherlands Kinship Panel (NKPS)²¹, is de kans dat een kind bij zijn of haar biologische ouders blijft wonen tot uithuisgaan, zonder dus echtscheiding mee te maken, *iets meer dan 90 procent*. Minder dan 10 procent van de kinderen maken dus echtscheiding mee en negen van de tien ouderparen houden het dus echt heel lang samen uit. Het gevolg is dan ook bijvoorbeeld dat het aantal zilveren en gouden bruiloften in de afgelopen jaren explosief is gestegen, een logische combinatie van vergrijzing en stabiele huwelijken.

De vraag is dus waarom die beeldvorming niet klopt (en toch zo hardnekkig is). En het antwoord op die vraag heeft veel te maken met *de manier waarop gegevens worden gerangschikt*. Het is gebruikelijk om te werken met zogenaamde momentopnamen, met kengetallen als het aantal echtscheidingen dat in een jaar wordt uitgesproken, het aantal kinderen dat scheiding meemaakt, etc. Als deze aantallen absoluut gepresenteerd worden en groeien is een kop met ‘nieuwe echtscheidings-explosie’ snel gemaakt. En die koppen in de krant versterken dan weer het beeld dat in de zestiger jaren is ontstaan: toen was er inderdaad een golf van echtscheidingen omdat scheiden voor die tijd verboden was; een inhaaleffect. Het is echter veel relevanter om na te gaan hoe de *dynamiek* van relaties in de moderne levensloop werkt. Dat wil dus zeggen dat geen momentopnamen maar *levensloopgegevens* worden gebruikt.

21 | In het NKPS zijn in 2002 en 2007 gegevens verzameld bij 9500 respondenten over gezinsrelaties en familieverbanden. De gegevens zijn verzameld bij meer leden van dezelfde huishoudens: naast een ‘hoofdrespondent’ deden ook diens partner, een broer of zus, een vader of moeder en een of twee eigen kinderen (allen indien aanwezig uiteraard) mee aan het onderzoek.

Figuur 2: Patroon ontbinding relaties in moderne levensloop

BRON: NEDERLANDSE GEZINSRAAD, GEZIN: BEELD EN WERKELIJKHEID, DEN HAAG, 2001.

In de figuur zien we hoe de nieuwe fasering uitpakt. Jonge samenwoners hebben inderdaad een ‘proefrelatie’, die ze relatief vaak weer beëindigen: in de jongste leeftijdscohorten kan dat ontbindingspercentage tot de helft oplopen. Met de opmerking dat daar ook heel wat relatief korte relaties tussen zitten en dat er ook ‘veelontbinders’²² zijn, mensen die relatief vaak een poging zien mislukken, iets wat ook geldt voor huwelijken. Na een huwelijk is de echtscheidingskans ongeveer de helft van die van samenwoners. Het meest actuele cijfer op grond van de NKPS is dat van alle 18-79 jarigen in Nederland 21 procent een ontbinding heeft meegemaakt, waarvan de helft een formele echtscheiding. Dit percentage verschilt echter sterk per cohort: in de jongere generaties overheersen de informele ontbindingen, bij de ouderen was echtscheiding nog niet gebruikelijk. Daarom is het belangrijker om te kijken naar de ontwikkeling en dan blijkt dat de ontbindingskans voor gezinnen dus weer ongeveer de helft is van die voor paren zonder kinderen: zoals hierboven al aangegeven ligt dit cijfer op dit moment zelfs lager dan 10 procent, maar dat geldt dus voor de hele leeftijdsrange, de verwachting voor de huidige generaties ligt dus iets hoger. Om het nog ingewikkelder te maken: er is ook een verschil in het percentage echtscheidingen, het percentage kinderen die een echtscheiding meemaken en het percentage eenoudergezinnen²³. Dat biedt in principe elke verslaggever ook de

22 | In de NRC van 2 januari 2010 merkt hoogleraar Dykstra hierover op: “Ik zeg altijd tegen mijn studenten: Liz Taylor zit acht keer in de statistiek”. Waar het om gaat is dat het aantal mensen dat zelf een ontbinding meemaakt kleiner is dan het aantal ontbindingen zelf.

23 | Omdat in eenoudergezinnen – door de ontbinding – minder kinderen wonen dan in tweeoudergezinnen is het aandeel eenoudergezinnen hoger dan het aandeel kinderen dat in een eenoudergezin leeft.

mogelijkheid om een beetje te ‘shoppen’ in de cijfers op dit terrein. De levensloopgegevens geven een (veel) minder dramatisch beeld dan absolute aantallen (zie kader).

ABOLUUT OF RELATIEF

De absolute cijfers over het aantal echtscheidingen per jaar zijn als volgt:

Echtscheidingen: circa 35.000, overigens stabiel en licht dalend

Kinderen betrokken: ook circa 35.000, of zelfs 55.000 als ook het uit elkaar gaan van ongehuwde ouders wordt meegeteld.

Als deze cijfers echter gerelateerd worden aan de hele populatie van huwelijken en kinderen ziet het beeld er wat anders uit:

Echtscheidingen: 9 op 1000

Kinderen betrokken: 15 op 1000

Volgens onderzoek van het CBS en de Gezinsraad²⁴ verbetert de kwaliteit van de partnerrelaties in de afgelopen generaties. De reden daarvoor valt samen met de ontwikkeling in de ontbindingscijfers: de verandering is dat er aan het ouderschap een relatief lange periode voorafgaat, die niet alleen proefhuwelijk is, maar ook onderhandelingsfase over het gezamenlijke ouderschap. Het niet delen van een kinderwens is bijvoorbeeld ook een belangrijke reden om relaties te verbreken. Als gevolg van dit moderne relatiepatroon wordt een derde van de huwelijken op dit moment gesloten na de geboorte van het eerste kind: de bewuste keuze voor het ouderschap is veel belangrijker geworden dan het formele instituut huwelijk.²⁵

3.2.2 De mythe van het kleine gezin

Een tweede hardnekkige mythe is die van het steeds kleinere gezin, als gevolg waarvan kinderen steeds vaker alleen opgroeien. Ook deze mythe heeft te maken met een combinatie van sterke beelden uit het verleden en het weergeven van cijfers in momentopnamen. Het verschil tussen die momentopnamen en de levensloopgegevens is zichtbaar in de volgende figuur.

Tabel 1: Aantal kinderen per gezin bij momentopname en gedurende levensloop

	MOMENTOPNAME	LEVENSLLOOP
1 kind	40%	20%
2 kinderen	42%	50%
3 of meer kinderen	18%	30%

BRON: E-QUALITY, GEZINNEN VAN DE TOEKOMST, CIJFERS EN TRENDS, DEN HAAG, 2008.

24 | CBS/Nederlandse Gezinsraad, *Samen Leven*, Den Haag, 1998; Nederlandse Gezinsraad, *Partner Interaction*, Den Haag, 2000.

25 | Een van de gevolgen hiervan is dat Nederland in de internationale statistieken een enorm hoog aantal zogenaamde ‘buitenechtelijke kinderen’ heeft (ongeveer een op drie). Een gegeven dat in de internationale pers dan weer gebruikt wordt om ons land als een afschrikwekkend voorbeeld van de gevolgen van individualisering neer te zetten.

Bij een momentopname van alle gezinnen zien we een zeer grote groep gezinnen met één kind. De reden hiervan is simpelweg dat deze gezinnen in de start- of de eindfase van hun gezinsbestaan zijn: er komen nog kinderen bij of er zijn net kinderen uit huis gegaan. De vraag waar het om gaat is natuurlijk hoeveel broertjes en zusjes het hedendaagse kind nog heeft. Dat is te zien in het andere plaatje, het uiteindelijke aantal kinderen per gezin. Het aantal gezinnen met niet meer dan een kind is een op de vijf, met de aantekening overigens dat de helft van deze gezinnen er nog graag een kind bij had gewild. Zoals ook bijna de helft van de kinderloze vrouwen graag wel kinderen gewild had. De overgrote meerderheid heeft twee kinderen, er zijn echter ook nog steeds aardig wat gezinnen met drie of meer kinderen, waarbij het aantal echt grote gezinnen, zoals ook al hierboven opgemerkt, relatief gering is.²⁶ Deze modale gezinsomvang van twee of drie kinderen is een historische constante: in vroeger eeuwen lag het aantal geboorten per vrouw wel veel hoger, maar overleed de helft van de kinderen voor het eerste levensjaar.

Ter afsluiting van deze paragraaf daarbij aansluitend: het is ook een mythe dat het vooral allochtone gezinnen zijn die (heel) veel kinderen hebben, tenminste als dit geïnterpreteerd wordt als een *algemeen* patroon voor allochtone gezinnen. Feit is dat bij de grote gezinnen allochtonen zijn oververtegenwoordigd, maar dit is een sterk 'regionaal' gegeven: net zoals er in Nederland nog gebieden zijn waar grote gezinnen relatief veel voorkomen. De belangrijkste trend voor allochtone gezinnen is dat zij zich in feite in een enkele generatie aan het Nederlandse demografische patroon hebben aangepast: de meest recente cijfers laten zien dat ook daar het modale gezin bestaat uit twee of drie kinderen.²⁷

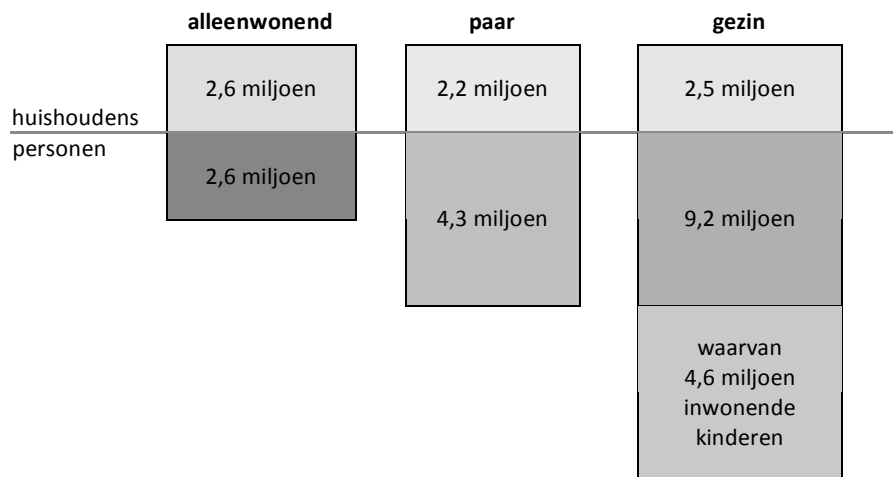
3.2.3 Een totaalbeeld

In de onderstaande overzichtsfiguur zijn de kerngegevens over de omvang van de Nederlandse huishoudens bij elkaar gebracht, zodat het mogelijk is om de onderlinge verhoudingen goed in beeld te krijgen. In deze figuur is ook zichtbaar dat er een groot verschil is in een presentatie van gegevens die uitgaat van *huishoudens* tegenover die van *individuen*.

26 | Volgens het CBS waren er in 2007 in Nederland 28.000 gezinnen met vier kinderen, 6.000 met 5, en minder dan 2000 nog grotere gezinnen. Zie: J. Garssen en H. Roovers, *Zeer grote gezinnen worden schaars*, Bevolkingstrends, 2e kwartaal 2008.

27 | E-quality, *Gezinnen van de toekomst, cijfers en trends*, Den Haag, 2008.

Figuur 3 : Nederlandse huishoudens in 2009

BRON: CBS, STATLINE

De figuur laat zien dat een derde van het aantal huishoudens uit een persoon bestaat en dat er ongeveer evenveel huishoudens van alleenstaanden zijn als van gezinnen met kinderen. Dus niet meer dan een derde van de huishoudens is nog maar een gezinshuishouden, maar in dat derde deel leeft echter wel de meerderheid van de bevolking. In de onderstaande tabel is binnen de groep van 2,4 miljoen gezinnen een nadere uitsplitsing gemaakt naar specifieke gezinstypen voor verschillende groepen in de bevolking.

Tabel 2: personen naar gezinsvorm (percentage van totaal)

	Tweeoudergezin	Eenoudergezin
autochtoon	60	12
westers allochtoon	11	2
niet-westers allochtoon	10	4

BRON: E-EQUALITY, GEZINNEN VAN DE TOEKOMST, DEN HAAG, 2008

Het is interessant om te zien dat het aantal zogenaamde ‘westerse allochtone gezinnen’ in Nederland nog groter is dan het aantal ‘niet-westerse’. Overigens is de definitie van ‘allochtoon gezin’ op zich lastig, omdat in veel gezinnen sprake is van een allochtone en een niet-allochtone partner. Bij de westerse allochtone gezinnen is dat zelfs de overgrote meerderheid (9 van de 11 procent): er zijn behoorlijk wat Nederlanders getrouwd met partners uit België, Duitsland en andere Europese landen! Deze constatering is niet onbelangrijk in het kader van de beeldvorming: de term ‘allochtoon’ wordt over het algemeen geassocieerd met een niet-westerse

oorsprong, in de statistieken van het CBS is te zien dat ongeveer een vijfde van de bevolking ‘formeel’ allochtoon is.

In de onderstaande tabel zijn de niet-westers allochtone gezinnen nader uitgesplitst voor wat betreft land van herkomst. In totaal zijn er ongeveer 250.000 gezinnen, waarbij een van beide ouders van niet-westers allochtone afkomst is. Bij ongeveer een op de drie van deze gezinnen is er sprake van een allochtone en een autochtone partner, bij tweederde gaat het om twee partners die niet in Nederland zijn geboren.

Tabel 3: Niet-westerse allochtone gezinnen

	Tweeouder	Eenouder
Turken	60.000	14.000
Marokkanen	50.000	10.000
Surinamers	40.000	33.000
Antillianen	13.000	13.000
Totaal	163.000	70.000

BRON: E-QUALITY, GEZINNEN VAN DE TOEKOMST, DEN HAAG, 2008.

Niet in deze tabel opgenomen zijn de zogenaamde ‘stiefgezinnen’, tweeoudergezinnen die tot stand gekomen zijn na een scheiding. Het gaat om ongeveer 6 procent van de tweeoudergezinnen, waarbij de kinderen meestal (80 procent) van de moeder zijn. Het idee dat er in Nederland heel veel sprake is van ‘tweede leg’ is feitelijk onjuist: maar 3 procent van de vrouwen krijgt kinderen van meer dan één man.

Tenslotte: het aandeel van de paren van gelijk geslacht met kinderen is zeer klein, het gaat om niet meer dan 0,2 procent van het totale aantal gezinnen.

3.3 Financiële effecten van de moderne levensloop

Uit het bovenstaande blijkt dat de gezinsfase weliswaar een minder dominante positie heeft gekregen in de moderne levensloop, maar in feite onverminderd stabiel is gebleven. Het modale gezinsleven ziet er stapsgewijze als volgt uit.²⁸

- 20 – 30 Definitieve partnerkeuze en besluit ouderschap
- 25 – 35 Geboorte eerste kind
- 30 – 40 Geboorte laatste kind
- 55 plus Laatste kind verlaat ouderlijk huis (gemiddeld op 22-jarige leeftijd)
- ... Geboorte kleinkinderen

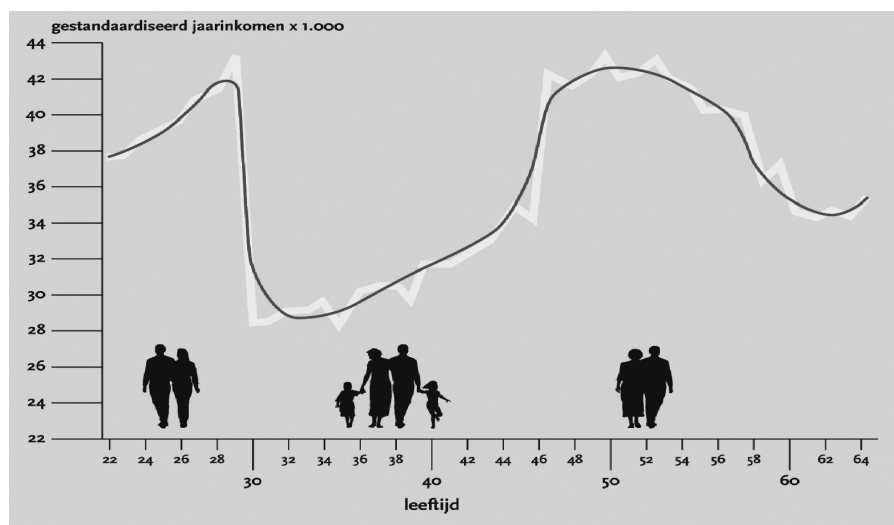
28 | De marges houden rekening met het leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen van gemiddeld drie jaar en het feit dat sommige groepen wat eerder en anderen wat later aan kinderen beginnen.

De verschillen in leeftijden hebben veel te maken met het opleidingsniveau.²⁹ Bij lager opgeleiden is het gezin meestal al rond het dertigste jaar ‘compleet’ en zien we dus een gemiddeld wat vroeger de lege nest fase en dus ook wat vroeger grootouderschap. Bij hoger opgeleiden begint gezinsvorming later en dat heeft meestal ook een dubbel effect op de timing van grootouderschap. Dat laat zich goed aflezen aan het verschil tussen de snelste en de langzaamste groep. Een vrouw die met 22 moeder wordt van een dochter kan met 45 dus al best oma zijn, bij een vrouw die met 30 moeder wordt zal vaak tot haar 60e moeten wachten.

Ook de afstand tussen het zogenaamde ‘lege nest’ en het grootouderschap kan behoorlijk verschillen. Bij drie kinderen – de helft van het aantal gezinnen – is er een gerede kans dat er een kleinkind geboren wordt voordat het laatste kind het huis verlaat. Maar bij een hogere opleiding en twee kinderen kan er meer dan tien jaar zitten tussen het verlaten van het ouderlijk huis van het jongste kind en de geboorte van het eerste kleinkind.

Hoe dan ook, de fase van het ‘speelkwartier’ en het ‘lege nest’ zijn voor de meeste jongere en oudere paren economisch zeer gunstig, zoals blijkt uit onderstaande figuur.

Figuur 4: Inkomensontwikkeling tijdens de levensloop

BRON: NEDERLANDSE GEZINSRAAD, GEZIN: BEELD EN WERKELIJKHEID, DEN HAAG, 2001.

29 | E. Hooghiemstra, *Het gezin binnenstebuiten*, Oratie Fontys Hogeschool 19 juni 2009.

KOOPKRACHT = GESTANDAARDISEERD INKOMEN

Gezinnen hebben gemiddeld het hoogste inkomen van alle typen huishoudens, maar dat is een vertekening van de realiteit. In een gezin moeten immers meer mensen van dat inkomen rondkomen dan in huishoudens van alleenstaanden of paren. Aan de andere kant zijn er ook zogenaamde 'schaalvoordelen', het is niet vier keer zo duur om eten te koken voor vier personen dan voor een persoon, de huur van een huis voor vier personen is niet vier keer zo duur dan de huur voor een persoon, etc. Om toch de zuivere koopkracht van huishoudens te vergelijken gebruiken de statistische instellingen van alle Europese landen de zogenaamde 'gestandaardiseerde' inkomens, dat is het huishoudinkomen gecorrigeerd voor het aantal leden van het huishouden, volgens een empirisch vastgestelde verhouding. Zo is door een scala aan vergelijkende studies vastgesteld dat een paar ongeveer 1,4 keer het inkomen van een alleenstaande nodig heeft voor hetzelfde consumptieniveau. Een gezin met twee kinderen heeft 1,9 keer zoveel nodig als een alleenstaande, met drie kinderen is dat 2,1. Dat betekent dus dat een modaal gezin met drie kinderen – ongeveer 40 procent van het totaal – zelfs bij twee volledige inkomens minder koopkracht heeft dan een modale alleenstaande.

De figuur laat het economische 'gezinsdal' zien, dat vooral het gevolg is van het feit dat de jongere en oudere paren door het niet (meer) hebben van zorgtaken veel meer koopkracht per persoon overhouden en meer uren aan betaalde arbeid kunnen besteden. Het zogenaamde levensloopbeleid grijpt hier bij aan en is bedoeld om middelen te spreiden tussen economisch sterke en zwakke fasen.³⁰ In hoofdstuk 4 gaan we daar verder op in. Zoals ook in eerdere paragrafen over gezinsgegevens, gaat het bij deze figuur om de weergave van het *algemene patroon* over de levensloop. Een patroon dat per gezin zelf verschillend is omdat het varieert met de omstandigheden: het dal is uiteraard groter naarmate er meer kinderen zijn en de arbeidsparticipatie van ouders lager wordt.

Waar het hier om gaat is duidelijk te maken wat er echt met gezinnen gebeurd is in de afgelopen decennia, waarbij nadrukkelijk een aantal gangbare beelden ontkracht moeten worden. De modernisering van de levensloop leidt tot een andere dynamiek op gezinsterrein en brengt een aantal serieuze vragen met zich mee over de *verdeling van tijd en geld over levensfasen*. Er is geen sprake meer van een continu opgaande lijn, maar – zoals het Duitse Familienbericht het uitdrukte³¹ – "van een soort culturele en financiële achtbaan met pieken en dalen voor bepaalde fasen".

30 | Zie voor Nederlandse cijfers *De druk van de ketel* en voor Europese cijfers *Modern Life Course Support Systems*.

31 | Federal Ministry for Family Affairs Germany, *Seventh Family Report. Perspectives for a life cycle related family policy*, Berlin, 2006.

Bovendien gaan de *overgangen tussen fasen* vaak gepaard met schoksgewijze veranderingen, waardoor mensen in de problemen kunnen komen. Het aantal ‘transities’ in de levensloop is in verhouding met vroeger sterk toegenomen, iets wat overigens ook het geval is met een moderne arbeidsmarkt.

Vanuit dit structurele perspectief van een moderne levensloop waarin gezinnen een aantal transities meemaken, wordt in de volgende hoofdstukken besproken of en in welke mate gezinnen behoefte hebben aan ondersteuning bij deze transities. Zowel als het gaat om overgangen tussen de hier omschreven fasen als om overgangen die zich in het gezinsleven zelf uiteraard ook voordoen: de transities die te maken hebben met werk en ouderschap, met de leeftijd van kinderen, woonplaats, enzovoort. Telkens is daarbij de vraag wat de *infrastructurele behoeften* van gezinnen zijn om die transities (zelf) aan te kunnen. Dit sluit aan bij de christendemocratische visie over de eigen kracht van gezinnen, waarbij het beleid moet aansluiten.

In dit hoofdstuk is duidelijk gemaakt wat naar de mening van het WI voor het CDA het belangrijkste analysekader is om de huidige situatie en positie van het gezin te taxeren. Wij kiezen daarbij nadrukkelijk voor een lange termijn perspectief: het is een mythe dat de zestiger jaren van de vorige eeuw een grote trendbreuk vormden, laat staan een revolutie op gezinsterrein. Het ging eerder om een atypische periode, gevoed door specifieke omstandigheden. De sleutelkwestie op gezinsterrein is de verandering van een ‘traditionele’ – met agrarische economie verbonden – levensloop naar een ‘moderne’ (veel dynamischer) levensloop. De sleutelkwestie bij deze overgang is het gegeven dat de fysieke eenheid van wonen en werken, die in de agrarische samenleving duizenden jaren de belangrijkste randvoorwaarde voor het gezinsleven was, is opgeheven. In dit historisch perspectief zijn alle huidige Westerse samenlevingen nog volop bezig met de gevolgen van deze omslag. En in de volgende hoofdstukken zullen we zien dat de aanpassing van de infrastructuur van de samenleving aan het dynamische gezinspatroon nog verre van geslaagd is. In de moderne levensloop die zich heeft ontwikkeld als gevolg van de nieuwe dynamiek staat het gezin nog steeds onbetwistbaar centraal voor de overgrote meerderheid van de bevolking, maar is wel sprake van nieuwe levensfasen voor en na het gezin, elk met hun eigen specifieke economische en culturele kenmerken. Dat levert diverse vragen en problemen op voor gezinnen, zoals:

- de vraag naar de verdeling van de financiële lasten gedurende de levensloop;
- de vraag naar de sociale infrastructuur (als tijd en transport) die nodig is om alle gezinsleden kans te geven om deel te nemen aan de samenleving, inclusief de arbeidsmarkt;
- de vraag naar de gevolgen van de scheiding van wonen en werken (en de bijbehorende splitsing in opvoedtaken tussen ouders onderling, maar ook tussen ouders en onderwijs).

In de volgende hoofdstukken wordt nader ingegaan op respectievelijk de financiële (hoofdstuk 4), sociale (hoofdstuk 5) en pedagogische (hoofdstuk 6) infrastructuur voor het gezin, steeds met de vraag wat de behoeften zouden zijn van de gezinnen zelf, in relatie tot datgene wat zij zelf kunnen doen.

4 | **De financiële infrastructuur voor gezinnen**

Verreweg de meeste kosten van kinderen worden door ouders zelf gedragen (met uitzondering van gezinnen op het minimale inkomensniveau). Daarnaast investeren ouders een zeer grote hoeveelheid zorguren in de volgende generatie. Dat maakt een algemene bijdrage in de kosten van kinderen zowel legitiem als wenselijk: daarmee worden niet alleen de lasten van gezinnen verlicht, maar wordt ook expliciet maatschappelijke waardering voor de inzet van ouders uitgedrukt. De kinderbijslag en het kindgebonden budget zouden als uitgangspunt moeten hebben dat de noodzakelijke kosten op minimumniveau gedekt worden.

Voor de overige kosten en voor het opvangen van de daling in gezinsinkomen wanneer een of beide partners minder gaan werken, moet vooral ingezet worden op een betere spreiding tussen de sterkere en zwakker fasen in de moderne levensloop. De huidige levensloopregeling kan in dat kader verder worden uitgebouwd tot een integrale levensloopverzekering, waarmee ouders zelf, afhankelijk van hun persoonlijke situatie en keuzen, de tijd en het geld dat de gezinsfase kost, beter kunnen spreiden over hun eigen levensloop. Deze integrale verzekering kan ook andere wisselingen, zoals die van en naar werk, fasen met verhoogde zorg ondersteunen en past daarmee in het algemene perspectief van nazorg naar voorzorg.

In dit hoofdstuk bespreken we de vraag of en zo ja, in welke mate ouders financieel tegemoetgekomen moet worden door de overheid. Beide vragen zijn actueel in een moderne samenleving. Ouderschap is veel meer dan in het verleden een keuze geworden en dat roept de vraag op (bij sommigen) of de overheid met dergelijke ‘private’ zaken rekening moet houden. Omgekeerd zijn kinderen in een vergrijzende samenleving noodzakelijker dan ooit, niet alleen om de toekomstige lasten van zorg en pensioenen op te kunnen brengen en vanwege de benodigde extra handen aan het bed, maar vooral om de samenleving dynamisch en vitaal te houden.

De modernisering van de gezinsverhoudingen en de nieuwe dynamiek in de levensloop leveren een nieuw type vragen op. Gezinnen waar beide ouders werken hebben ‘vervangingskosten’ zoals kinderopvang, waardoor de financiële druk op ouders toeneemt. Dat leidt tot een verschillen in welvaart gedurende de levensloop. Het gaat dus niet om verschillen tussen ‘groepen’ met en zonder kinderen, maar vooral (80 procent) om verschillen in koopkracht tussen dezelfde mensen in verschillende levensfasen. De grootste ‘klap’ zit daarbij in een daling van gemiddeld 25 procent van het (gestandaardiseerde) inkomen³² tussen de fase van de jongere tweeverdiener en hetzelfde paar met twee kinderen vijf jaar later.

32 | De daling van het gestandaardiseerde inkomen wordt enerzijds veroorzaakt doordat het inkomen teruggerekend wordt (gestandaardiseerd) tot het inkomen van één alleenstaand persoon (vergroting van het huishouden betekent dan een verlaging van het gestandaardiseerde inkomen) en anderzijds doordat het gemiddelde aantal uren dat gewerkt wordt, daalt bij de komst van kinderen.

Wat het overheidsbeleid betreft is sprake van een *overgangsfase*: steun voor kinderen was vroeger in feite onderdeel van steun voor het kostwinnersgezin als geheel. Na de Tweede Wereldoorlog ontstond al snel consensus over een stelsel waarin verschil mocht worden gemaakt in de loonhoogte van mannen en vrouwen. Voor mannen werd uitgegaan van een ‘kostwinnersniveau’, genoeg om een vrouw en twee kinderen te kunnen onderhouden. Voor vrouwen was de ‘maat’ een zestienjarig meisje.³³ De overheid steunde het ‘kostwinnerstelsel’ op alle mogelijke manieren, niet alleen fiscaal, maar ook door het verbod op gehuwde ambtenaressen.

Na de omslag in het beleid en de 1990-maatregel in de sociale zekerheid die ervan uitgaat dat vrouwen die vanaf 1972 zijn geboren in beginsel voor hun eigen inkomen moeten kunnen zorgen, werden de kostwinnersvoorzieningen stap voor stap afgebouwd en werd het fiscale stelsel geïndividualiseerd. Recentelijk nog is de stap gezet om de overdracht van de algemene heffingskorting, ook wel aanrechtsubsidie genoemd, in 15 jaar af te schaffen voor partners geboren vanaf 1972 zonder thuiswonende kinderen onder de zes jaar.³⁴

Het effect van de fiscale individualisering was dat de ondersteuning van ouderschap – dat als het ware een integraal onderdeel vormde van de ondersteuning van de kostwinner - tegelijk werd afgebouwd. In de afgelopen jaren is weer stap voor stap gebouwd aan specifieke tegemoetkomingen voor ouderschap. Deels gaat dat via vrijstellingen, zoals de premievrijstelling voor kinderen tot 18 jaar in de zorgverzekeringswet, deels in de vorm van diverse toeslagen, wat soms weer heeft geleid tot complexiteit. Wat het WI voor het CDA betreft moet de basis van een nieuw ondersteuningsstelsel voor ouders eenvoudig en doorzichtig zijn. Minstens zo belangrijk echter is dat iets gedaan wordt aan de boven omschreven *piekbelasting* voor gezinnen op financieel terrein. Daarom worden in dit hoofdstuk de al eerder door het WI voor het CDA ontwikkelde voorstellen voor *spreiding van het inkomen over de levensloop* verder ontwikkeld.³⁵

4.1 Ouders betalen zelf (het meeste)

De kosten van kinderen komen voor het grootste deel bij ouders zelf terecht. Op het minimumniveau is dat niet het geval. De bijdrage die eenoudergezinnen op minimumniveau van de overheid krijgen, is zelfs hoger dan de (gemiddelde!) kosten van

33 | Dat betekende niet dat de lonen van alle mannen en vrouwen op datzelfde niveau lagen, wel dat het gemiddelde loon van vrouwen voor voltijdse banen veel lager was dan dat van mannen.

34 | In 2007 kregen ruim 1,1 miljoen personen de algemene heffingskorting uitbetaald. Daarvan viel 93% onder een van beide uitzonderingen, of te wel 80.000 personen. Zie CBS, Webmagazine, 2 september 2009, ‘Steeds minder vrouwen ontvangen aanrechtsubsidie’.

35 | Zie naast *De druk van de ketel* ook Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zekerheid op maat. Van nazorg naar voorzorg in de sociale zekerheid*, Den Haag, 2004.

kinderen op dit inkomensniveau.³⁶ Dit geldt overigens niet voor tweeoudergezinnen op het minimum.³⁷ Voor midden en hogere inkomens ligt dit anders om de simpele reden dat gezinnen met hogere inkomens ook meer uitgeven aan hun kinderen, terwijl de vergoedingen die ze krijgen niet of nauwelijks hoger zijn. Omdat het aantal gezinnen op minimum inkomensniveau veel kleiner is dan het aantal modale gezinnen – er zijn zelfs meer gezinnen met twee keer modaal dan met een minimum inkomen – kunnen we stellen dat het leeuwendeel van de kinderkosten door ouders zelf betaald wordt en dus af gaat van hun persoonlijke consumptieniveau.³⁸

Er zijn echter ook *indirecte dan wel verborgen lasten* van kinderen. Kinderen hebben nu eenmaal veel (zorg)tijd nodig. Als gevolg hiervan neemt het inkomen bij veel gezinnen na de komst van het eerste en zeker na een volgend kind af, omdat een van beide partners minder gaat werken (of allebei), terwijl daarentegen de kosten toenemen. Dit staat ook bekend als het *gezinsdal*. Het gezinsdal wordt dus in eerste instantie veroorzaakt doordat de kosten oplopen (waardoor het op een persoon gestandaardiseerde inkomen daalt), maar het wordt verder verdiept wanneer het gezinsinkomen daalt door een van de partners, meestal de moeder, minder gaat werken.

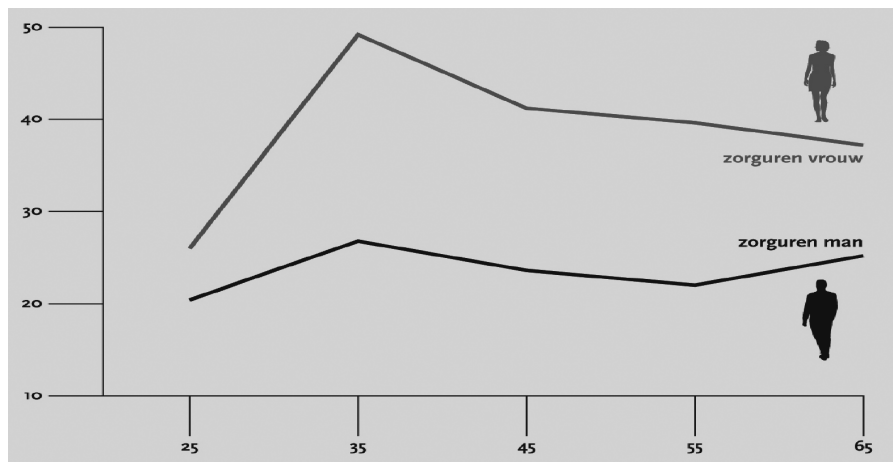
De Duitse overheid publiceert om de vijf jaar het zogenaamde *Familienbericht*³⁹, samengesteld door een commissie van experts uit alle mogelijke disciplines. In dit rapport wordt ook zeer nauwkeurig in kaart gebracht hoeveel uren ouders besteden aan zorgtaken. Los van de specificaties voor de soorten werk, zou voor Nederland gelden dat twee miljoen gezinnen jaarlijks gemiddeld ongeveer 2000 zorguren investeren in de volgende generatie. Gemiddeld ‘levert’ een gezin dus ongeveer een *volledige werkweek* aan zorg. Dat is jaarlijks *vier miljard uur*.

36 | Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Participeren naar vermogen. Een studie naar het voorkomen van armoede*, Den Haag, 2007, p. 102-104. Om bij deze gegevens misverstanden te voorkomen: er is natuurlijk geen sprake van dat deze gezinnen geld over zouden houden dankzij hun kinderen. Deze cijfers zijn gebaseerd op een basisniveau en daar zijn uiteraard niet de kosten van artikelen zoals merkkleding en andere luxes in opgenomen.

37 | Eenoudergezinnen ontvangen een (aanvullende) alleenstaande ouderkorting, wat het verschil verklaart met tweeoudergezinnen.

38 | In Duitsland wordt daarom *vrijwillige* kinderloosheid ook wel de *Porsche-optie* genoemd: de enige manier voor mensen met een modaal salaris om zo’n auto te kunnen rijden is bewust afzien van kinderen. De uitdrukking is ontstaan na een talkshow waarin een vrijwillig kinderloze vrouw zei dat ze ‘sich statt Kindern für einen Porsche entschieden hatte’ (dat ze voor een Porsche in plaats van voor kinderen had gekozen).

39 | Federal Ministry for Family Affairs Germany, *Seventh Family Report, Perspectives for a life cycle related family policy*, Berlin, 2006.

Figuur 5: Zorguren van mannen en vrouwen

BRON: NEDERLANDSE GEZINSRAAD, *GEZIN: BEELD EN WERKELIJKHEID*, DEN HAAG, 2001.

4.2 Visie op het financieel steunen van gezinnen

In de moderne samenleving gelden kinderen steeds meer als een keuze, gezien de mogelijkheden voor anticonceptie. Dat heeft geleid tot de vraag of kinderen niet geheel en al gezien zouden moeten worden als een volledig vrijwillig door ouders aangegane ‘eigen verplichting’, waarvoor ouders derhalve ook volledig zelf zouden moeten betalen. Anders gezegd, de gemeenschap zou dat niet hoeven te doen. Dit standpunt wordt ook naar voren gebracht door een aantal kinderloze burgers, die ‘niet willen meebetalen aan andermans kinderen’. Hoewel dit thema vaak opduikt in de media, moet de omvang van de groep mensen met dit standpunt niet worden overschat.

In dezelfde lijn wordt er regelmatig discussie gevoerd over de vraag of de vergoedingen voor kinderen voor mensen met hogere inkomens niet overbodig zijn. Het is logisch dat de meer ‘luke’ uitgaven voor kinderen voor eigen rekening komen, zeker als ouders zelf voldoende middelen en een hoog consumptiepatroon hebben. Om die reden is ook het niet wenselijk dat alle kosten voor kinderen gecompenseerd moeten worden. Maar dat betekent nog niet dat een tegemoetkoming in de kosten van opvoeding niet op zijn plaats. Daar zijn goede redenen voor aan te dragen.

4.2.1 Vier uitgangspunten

Naar de mening van het WI voor het CDA moet een rechtvaardige methodiek voor ondersteuning van ouders in de kosten van kinderen gebaseerd zijn op de volgende vier uitgangspunten.

1. Compensatie voor noodzakelijke kosten op minimumniveau
Omdat de kosten van kinderen variabel zijn – ze zijn immers mede afhankelijk van het bestedingsniveau van ouders en hun persoonlijke besluiten - moet het fundament van overdrachten liggen in de *noodzakelijke* kosten. Dat zijn kosten die elke ouder voor elk kind moet maken. Omdat de hoogte van het bruto minimumloon geen rekening houdt met deze kosten, zou niet compenseren van deze kosten voor ouders met de laagste inkomens in principe betekenen dat zij door hun ouderschap onder het bestaansminimum terecht komen; een situatie die voor gezinnen onaanvaardbaar is. De kinderbijslag en het kindgebonden budget zouden als uitgangspunt moeten hebben dat de noodzakelijke kosten op minimumniveau gedekt worden.
2. Tegemoetkoming voor ‘onvermijdelijke’ kinderkosten voor alle gezinnen
Gezien de grote investeringen die gezinnen zelf doen in kinderen is het eveneens gerechtvaardigd om een deel van de door hen gemaakte kosten te compenseren, ook in het geval van inkomens boven het minimum. Alle gezinnen hebben immers te maken met hogere lasten omdat er kinderen in het huishouden zijn. Met een dergelijke ondersteuning van de financiële draagkracht worden niet alleen de lasten van gezinnen feitelijk lichter, maar wordt ook een belangrijk maatschappelijk signaal van *waardering* gegeven voor het ouderschap. De kinderbijslag belichaamt dit principe en dient derhalve aan alle gezinnen te worden uitgekeerd, ongeacht het huishoudinkomen. Het gaat immers om een herverdeling tussen huishoudens met en huishoudens zonder kinderen (horizontale solidariteit) en niet tussen huishoudens met lage en hoge inkomens.
3. Ondersteuning van spreiding van middelen over de levensloop
Verder is het zinvol om (aanstaande) ouders fiscaal te ondersteunen bij spaarvormen, waarmee ze een deel van de inkomsten in de fase(n) zonder kinderen kunnen inzetten tijdens de ouderschapsfase. Dat betekent een (fiscale) stimulering via een stelsel dat helpt bij het spreiden van middelen over de levensloop, hetgeen het doel is van de huidige levensloopregeling.
4. Steun via inkomstenbelasting
De ondersteuning van ouders mag geen extra druk voor werkgevers opleveren en ook geen extra bureaucratie. In principe moeten alle regelingen voor inkomstenondersteuning en -spreiding dus via de inkomstenbelasting lopen en niet via de loonadministratie van de werkgever.

4.2.2 Lastenmaximering

In de afgelopen jaren is binnen het CDA stap voor stap al een aantal elementen van een zowel rechtvaardig als solidair stelsel van financiële tegemoetkomingen voor

ouders ontwikkeld. De basis daarvan is de verstrekking van kinderbijslag voor alle ouders, ongeacht het inkomen, afhankelijk van het aantal kinderen (tot 18 jaar) in een huishouden. Daar bovenop komt een tegemoetkoming die afhankelijk is van het huishoudinkomen.⁴⁰ Het doel van deze systematiek is dat gezinnen tot een bepaald inkomensniveau niet meer kwijt zullen zijn aan noodzakelijke kosten voor kinderen dan een bepaald percentage van het inkomen.

Dit stelsel is in ontwikkeling en heeft dus nog te maken met een aantal ‘overgangen’ tussen de oude en nieuwe systematiek die aandacht behoeven, maar het gaat hier om het basisprincipe: voor alle ouders dienen in principe de *noodzakelijke* kosten die zij voor kinderen moeten maken op het niveau van het minimuminkomen (en aflopend tot anderhalf keer modaal) gecompenseerd te worden. Dat is de enige manier om te garanderen dat:

- ten eerste gezinnen met lage inkomens de kinderkosten kunnen opbrengen
- ten tweede gezinnen met bovenminimale inkomens niet onder te zware financiële druk komen te staan.

Een dergelijk stelsel van financiële tegemoetkomingen houdt het midden tussen het volledig voor eigen rekening laten komen van de kosten van kinderen en het doen van een te groot beslag op de publieke middelen door ook ouders met hoge inkomens te voorzien van hoge tegemoetkomingen.

Zoals al gesteld in het WI-rapport ‘Een sociale vlaktaks’⁴¹ vormen heffingskortingen op huishoudniveau in combinatie met een vlaktaks een prima instrument om te komen tot een belastingstelsel dat aansluit bij de draagkracht van mensen. Het vlakke belastingtarief geeft uitdrukking aan de gelijke fiscale behandeling van man en vrouw, ongeachte de verdeling van het inkomen binnen het huishouden.⁴² Dit was ook de achtergrond van het splitsingsstelsel.⁴³ Dat hield in dat het inkomen van beide partners opgeteld werd en door twee gedeeld, zodat beide partners in dezelfde tariefschijf zouden vallen. Met een vlaktaks wordt het doel van het splitsingsstelsel bereikt.

Tegelijk is wel duidelijk dat de huidige veelheid van toeslagen en kortingen het systeem wel erg ingewikkeld heeft maakt. Bovendien werken de regelingen elkaar tegen. Sommige heffingskortingen hebben als doel om de arbeidsparticipatie te

40 | Met het voorstel voor lastenmaximering is de eerste aanzet gegeven. Dit is voorgesteld in CDA-Tweede Kamerfractie, *De moeite waard. CDA-voorstel voor het maximeren van de kosten van wonen, kinderen en zorg*, Den Haag, 1998 en later door het WI verder ontwikkeld in *Evenredig en rechtvaardig*, Den Haag, 2001 en door het CDA overgenomen in de partijnotitie *Heffen naar draagkracht*, Den Haag, 2004.

41 | Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Een sociale vlaktaks. Naar werkbare en begrijpelijke inkomstenbelastingen*, Den Haag, 2008.

42 | Met een vlaktaks wordt ook het doel van het splitsingsstelsel bereikt. Het splitsingsstelsel hield in dat het inkomen van beide partners opgeteld werd en door twee gedeeld, zodat beide partners in dezelfde tariefschijf zouden vallen.

43 | Zie ook Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Herstel van draagkracht. Beleidsadvies inzake belastingherziening 2001*, Den Haag, 2000.

stimuleren en zijn daarom hoger naarmate meer verdiend wordt.⁴⁴ Andere tegemoetkomingen, zoals het recent ingevoerde kindgebonden budget, zijn bedoeld als tegemoetkoming in de kosten en nemen daarom af naarmate meer verdiend wordt. Het kindgebonden budget is bovendien gerelateerd aan het aantal kinderen.⁴⁵

Het is dus belangrijk om dit geheel van regelingen te vereenvoudigen, zowel vanwege de onbedoelde effecten, als om de administratieve lasten en de helderheid voor ouders zelf (die er op dit moment vaak geen idee van hebben wat ze krijgen c.q. waar ze recht op hebben). Een simpel stelsel kan ook een eind maken aan de jaarlijkse aanpassing van de regelingen, waardoor een stabiel stelsel ontstaat.

Eenduidigheid en helderheid voor ouders zelf, is echter ook van belang in het kader van de (financiële) *levensloopplanning*, in feite de economische pendant van de toegenomen keuzevrijheid. Volgens het WI voor het CDA is dit aspect nog onvoldoende doorgedrongen in het overheidsbeleid: een grotere dynamiek in de samenleving, zowel wat betreft de arbeidsloopbaan als de ‘gezinsloopbaan’, gekenmerkt door veel meer wisselingen dan vroeger, vergt in feite een *ander fundament voor de spreiding en inzet van middelen*. Collectieve arrangementen zijn simpelweg niet geschikt om te voldoen aan de specifieke behoeften van specifieke gezinnen in specifieke fasen.

4.2.3 Financiële spreiding over de levensloop

De dynamiek in de moderne levensloop levert fricties op als het gaat om overgangen tussen levensfasen. De overgang naar het ouderschap is niet de enige of laatste overgang. Om te beginnen kent het gezinsleven zelf een aantal fasen, waarin de omstandigheden en relaties telkens op een andere leest worden geschoeid. Oudere kinderen blijken bijvoorbeeld in de praktijk nog steeds heel veel aandacht en dus tijd te vergen. Intussen gaat de ontwikkeling van ouders zelf op de arbeidsmarkt ook door, hetzij door opnieuw starten, hetzij door wisseling van werk, de noodzaak tot bij- en omscholing. De moderne levensloop kent bovendien ook een ‘zorgvrije’ fase: als kinderen het huis uit zijn, zijn hun ouders meestal nog zeer vitaal. Feit is dat ook het blijven participeren in een dynamische economie op verschillende momenten tot overgangen kan leiden. In de meeste beroepen is het na een intensieve cyclus van een aantal jaren nodig om een overgang te maken naar andere posities. Omgekeerd is de werkdruk in veel beroepen zodanig dat werknemers zelf toe zijn aan een sabbatical of zelfs aan verandering.

De levenslooplanalyses kent een veel breder perspectief dan alleen de gezinsfase: het gaat om het onderkennen van de *toegenomen dynamiek* van een samenleving, waarin verschillende fasen verschillende eisen stellen. Eisen waarvoor een *flexibel* systeem van ondersteuning noodzakelijk is: de essentie van de ontwikkelingen is

44 | Het betreft de inkomensafhankelijke combinatiekorting, de alleenstaande ouderkorting en de aanvullende alleenstaande ouder korting.

45 | Het kindgebonden budget is in 2009 in de plaats gekomen van de kindertoeslag.

immers dat we wel op macroniveau kunnen voorspellen hoe de dynamiek verloopt, maar absoluut niet op microniveau.

Het is bijvoorbeeld nog steeds zo dat de overgrote meerderheid van de vrouwen en mannen kinderen zal krijgen (80 procent), dat de meesten van hen twee of drie kinderen zullen krijgen en dat de overgrote meerderheid van deze kinderen tot ze uit huis gaan bij hun beide ouders zullen blijven wonen (bijna 90 procent⁴⁶). Het is echter niet te voorspellen of een bepaald individu of paar die kinderen zal krijgen, wanneer en hoeveel, en of ze al dan niet bij elkaar zullen blijven. Eveneens onvoorspelbaar is welke ouders serieuze problemen gaan krijgen met de combinatie van gezin en werk, bijvoorbeeld door fysieke problemen tijdens de zwangerschap en daarna of kinderen met speciale problemen. En dat geldt opnieuw voor alle fasen. Niet voorspelbaar is welke ouder later vastloopt in zijn of haar werk of juist carrièrekansen krijgt, maar dan wel met het hele gezin moet verhuizen met alle gevolgen van dien. Al deze omstandigheden *kunnen* zich op enig moment voordoen en doen zich ook voor bij groepen, maar het is onvoorspelbaar op welk moment dat gaat gebeuren.

De ondersteuning van de verschillen in draagkracht van kinderkosten en draaglast van het inkomen, die zich voordoen in individuele levenslopen, kunnen worden georganiseerd via een *levensloopstelsel*. Dat betekent in dit geval het uitgaan van de eigen mogelijkheden van ouders in een aantal verschillende fasen. Feit is immers dat voor en na het ‘gezinsdal’ voor de meeste paren sprake is van tamelijk hoge ‘paarpieken’: de koopkracht en de beschikbaarheid van tijd is voor jongere en oudere paren relatief zeer hoog. Jonge paren combineren veelal twee volledige inkomens met (nog) relatief lage lasten; oudere paren staan op het hoogtepunt van hun verdien capaciteit. Dat betekent dat een vorm van *spreiding van lasten over de fasen* in tal van opzichten zinvol kon zijn. Zeker als die spreiding ook met zich meebrengt dat de toerusting van mensen voor een intensieve en flexibele arbeidsmarkt beter wordt.

Op grond van deze overwegingen is intussen een ‘levensloopregeling’ in het leven geroepen op basis van dit spreidingsprincipe. Over deze regeling worden veel discussies gevoerd, onder andere omdat de mogelijkheden en daarmee de doelgroep nog aan tal van beperkingen onderhevig is. Ondanks deze beperkingen kent de regeling overigens al enkele honderdduizenden deelnemers en is de inleg op jaarbasis al bijna even hoog als die in de spaarloonregeling.⁴⁷

46 | Zie hoofdstuk 3 voor de cijfers over echtscheiding.

47 | Volgens cijfers van het CBS hebben in 2008 werknemers 783 miljoen euro ingelegd op hun levenslooptekening of -verzekering. De deelnemers legden in 2008 gemiddeld 2900 euro in. Het aantal deelnemers aan de regeling is 271.000. De levensloop is het populairst in de leeftijdsgroep van 30 jaar tot 49 jaar. Ter vergelijking, op de spaarloonrekeningen werd in 2008 ruim 1 miljard euro ingelegd. De gemiddelde inleg per spaarloonrekening kwam in 2008 uit op 313 euro.

Waar het echter om gaat is deze regeling te zien als een eerste stap op weg naar een veel algemener en breder stelsel dat is gericht op de boven omschreven ‘horizontale verdeling’ van de middelen van burgers over hun eigen levensloop, een betere spreiding tussen de zwakkere en sterkere fasen. Het gaat dus om een ontwikkeling van levensloopregeling naar een levensloopstelsel.

4.3 Van levensloopregelingen naar levensloopstelsel

Een verdere uitbouw van stelsel van ‘horizontale’ overdrachten tussen fasen in de levensloop is wenselijk. Het gaat om tegoeden waar mensen zelf voor sparen. In feite zijn dit *individuele spaartegoeden*, die mensen helpen bij hun persoonlijke levensplanning. Deze individuele regelingen kunnen ook collectief ingebed. In CAO’s kunnen bijvoorbeeld afspraken worden gemaakt over bijdragen van werkgevers aan het spaartegoed van de werknemer. De beslissing over de aanwending van het spaartegoed ligt bij de werknemer.

4.3.1 Uitbouw levensloopregeling

Het WI voor het CDA stelt voor om de huidige levensloopregeling stapsgewijze uit te bouwen tot een *algemene levensloopspaarregeling* tot aan de pensioenleeftijd die mensen vanaf hun eerste arbeidsdeelname ondersteunt bij diverse ‘overgangen’. Dat gaat niet alleen om de gezinsfase, maar ook om wisselingen in de arbeidsloopbaan, levenslang leren, zorgtaken op latere leeftijd en flexibele vormen van pensionering. De spaarregeling kent een heldere fiscale facilitering in de omkeerregeling – storting is aftrekbaar en de opname is belast.

In principe worden zo veel mogelijk bestaande spaarregelingen en allerlei andere faciliteiten geïntegreerd tot een *persoonlijk bufferfonds*, waaruit mensen kunnen putten als zij dat nodig vinden. Dit bufferfonds kan worden gevuld door eigen inleg met fiscale steun van de overheid of met specifieke steun van werkgevers, die bijvoorbeeld in een CAO voor bepaalde groepen extra bijdragen in de levenslooptrekening kunnen doen (zoals voor scholing).⁴⁸ Bovendien moet de regeling ook toegankelijk worden voor zelfstandigen, zij het met bepaalde restricties om misbruik tegen te gaan.⁴⁹

Concreet gaat het om de volgende maatregelen:

1. Integratie van levensloopregeling en spaarloon. De keuze tussen levensloop en spaarloon verval.
2. Omzetten van de huidige heffingskorting, die wordt toegekend bij opname uit de levensloopregeling, naar een bonus wordt toegekend op het moment dat in

48 | Afgesproken kan ook worden dat ontvangen ontslagvergoedingen in de levensloopregeling worden gestort.

49 | Daarbij gaat het met name om het tegengaan van pogingen om via bewuste storting en opname in een levensloopspaarregeling de fiscale winst te manipuleren en zo onbedoelde belastingvoordelen te krijgen (belastingplanning).

de levensloop wordt gestort. De bonus is maximaal gelijk aan het bedrag dat mensen zelf storten, om zo het sparen te stimuleren. De bonus is relatief gunstig voor lagere inkomens omdat het een vast bedrag betreft. Na integratie van het spaarloon zal de bonus behoorlijk hoger zijn dan de huidige heffingskorting.

3. Overheveling van de levensloopregeling van de loonbelasting naar de inkomstenbelasting, zodat de regeling minder sturend wordt en de opnamemogelijkheden veel ruimer worden voor zaken als scholing, verandering van baan, periode tussen twee banen, etc. Zelfstandigen kunnen dan ook van de regeling gebruik kunnen maken.
4. Mogelijkheid voor werkgevers om te storten op de spaarrekening van individuen of specifieke groepen, bijvoorbeeld te regelen via de CAO.

Uiteraard behoeven al deze punten nadere uitwerking en specificatie wat betreft bijvoorbeeld de hoogte van de bonussen, de mate van algemene fiscale facilitering en de noodzakelijke restricties om oneigenlijk gebruik te voorkomen. Ook met deze restricties geldt echter dat het hier gaat om een sterke *vereenvoudiging* van het huidige woud aan subsidieregelingen voor verlof. En datzelfde zou ook kunnen gelden voor diverse regelingen voor (om)scholing, arbeidstijdverkorting, etc.

Het gaat in feite om het tot stand brengen van een direct inzetbaar *persoonlijk sociaal vermogen*, waaruit mensen kunnen putten in overgangsperioden. Algemene collectieve regelingen zijn immers niet meer toegesneden op de grote diversiteit in levenslopen. Bovendien geldt dat de omstandigheden per sector en bedrijf verschillen. Voor zowel werkgevers als werknemers is de combinatie van werk en gezin een steeds belangrijker item, waarbij ook werkgevers zich realiseren dat een goede combinatie in het belang is van hun bedrijf. En zowel werknemers als werkgevers zelf geven daarbij nadrukkelijk de voorkeur aan oplossingen die de *flexibiliteit* bevorderen en zien bijvoorbeeld veel meer in variabele arbeidstijden dan in opvangvoorzieningen. Vanuit beider perspectief is dat overigens logisch: flexibiliteit op de arbeidsmarkt is van belang voor ondernemers in een dynamische economie. De economische en infrastructurele condities zijn voor het midden- en kleinbedrijf (de grootste werkgever) weer anders dan voor grote bedrijven. De enige serieuze optie is dus dat er een flexibel pakket van verlofopties beschikbaar komt, waarover werkgevers en werknemers op diverse niveaus afspraken kunnen maken. Maar ook voor ouders geldt dat zij flexibiliteit prefereren omdat zij alleen op die manier de *gezinstijd* zo uitgebreid mogelijk kunnen krijgen. (Zie hoofdstuk 6 voor de onderbouwing van het belang hiervan).

LAGERE INKOMENS

Leo en Lies ontmoeten elkaar in het ziekenhuis waar Lies in de keuken werkt en hij meekomt als vakantiehelp van zijn oom, een kleine aannemer. Leo zit in het laatste jaar van het vmbo en zodra hij zijn eerste baan heeft als leerling monteur in een

garage gaan ze samenwonen. Ze huren een flat, lenen een paar duizend euro voor de inrichting, maken wat ups en downs mee, erkennen achteraf dat hun ouders een beetje gelijk hadden toen ze zo jong al samen gingen wonen, maar na een paar jaar staat alles er goed voor. Ze schrijven zich intussen in voor een nieuwbouwproject aan de rand van de gemeente en als ze allebei midden in de twintig zijn, wonen ze in een huis met een tuin. De helft van de burens heeft al kinderen, en dat helpt Leo aardig over de drempel. Na een jaar is Lies zwanger, alles loopt prima en met haar 28e is ze moeder van een dochter en een zoon. Ze wil daar liefst zo veel mogelijk zelf voor zorgen, dus gaat ze twee dagen per week werken, terwijl de oma's allebei een dag gaan oppassen. Leo is intussen eerste monteur, hun gezamenlijke netto-inkomen is niet veel meer dan vroeger, maar de lasten zijn natuurlijk een stuk hoger, het wordt 'de eindjes aan elkaar knopen'. Bovendien gaat het slecht bij de werkgever van Leo, het is al heel wat als hij zijn baan houdt, meer promotie zit er niet in. Lies gaat als de kinderen naar school gaan een dag extra werken en krijgt het aanbod om teamchef te worden. Leo heeft het na meer dan 10 jaar wel gezien, denkt er aan om over te stappen, zijn oude school kan beste een paar goede technieklaren gebruiken, maar dan moet hij een deeltijdopleiding gaan volgen en ze kunnen zich geen inkomensverlies permitteren.

Leo en Lies staan 'model' voor de groep van ouders met lagere opleidingen, ongeveer 30 procent van de bevolking. In deze groep is de arbeidsparticipatie van vrouwen in historisch perspectief altijd hoog geweest, maar dan vanuit het perspectief van de noodzaak om de eindjes aan elkaar te knopen. De modernisering van de levensloop betekent vooral voor deze groep een sterke verhoging van de koopkracht in de fase als jong paar zonder kinderen, echter gevolgd door een fors 'gezinsdal', vooral door het geheel of gedeeltelijk stoppen met werken. Dit stoppen heeft te maken met een mix van factoren (die voor elk paar verschillend zijn), zoals de wens om zelf voor de kinderen te zorgen, het feit dat werk in deze sector van de arbeidsmarkt over het algemeen eenvoudig uitvoerend is, waardoor het ook erg gemakkelijk is parttime te werken en het feit dat de inkomsten zo laag zijn dat er na de kosten van opvang weinig meer overblijft. Door gebrek aan investeringsmogelijkheden ontstaat rond hun veertigste, als het gezin 'voltooid' is, een patstelling. Er zijn echter diverse momenten waarop met de inzet van een levensloopregeling alternatieven denkbaar zijn, zoals:

*meer ouderschapsverlof voor Leo, waardoor Lies langer kan blijven werken
scholingsverlof voor Leo als hij 'vastloopt' in zijn eigen werk.*

Voor de groep gezinnen cq werknemers waar Leo en Lies model voor staan geldt over het algemeen dat hun capaciteiten vooral praktisch zijn en dat ze zo snel mogelijk het theoretisch gerichte onderwijs verlaten om geld te gaan verdienen. Vijftien jaar later zijn het echter door de praktijk geschoolde en gemotiveerde mensen, die zich intussen realiseren dat verdere scholing noodzakelijk is en dus ook een

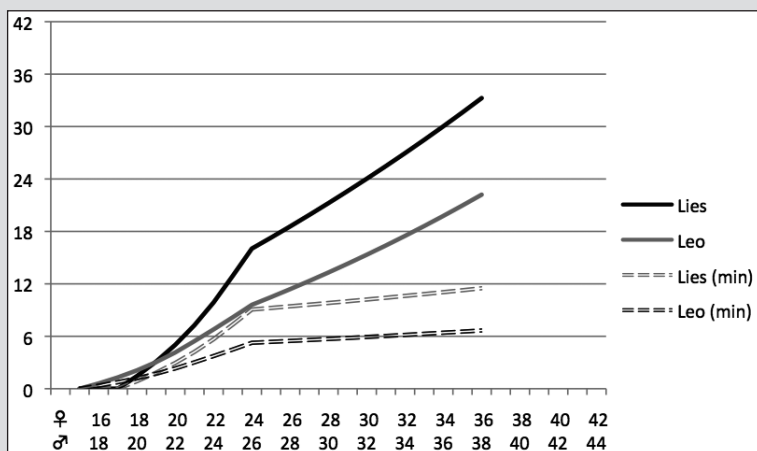
heel andere motivatie gekregen hebben. Op dit moment loopt deze groep in feite vast in hun arbeidsmarkt- en gezinsconfiguratie.

Op dit punt in de levensloop zijn modelberekeningen gemaakt. Er zijn twee varianten opgenomen:

- een 'lage' spaarvariant waarin 6 procent gespaard wordt tot aan de geboorte van het eerste kind, daarna niet meer;

- een 'hoge' spaarvariant waarin het maximum van 12 procent gespaard wordt tot aan de geboorte van het eerste kind, daarna 6 procent.

In de grafiek is weergegeven hoeveel maanden verlof kan worden opgenomen bij beide varianten.⁵⁰ De 'knik' in de grafiek geeft de geboorte van het eerste kind weer.

Zelfs bij een relatief lage spaarquote in de jaren zonder kinderen kunnen Lies en Leo tegen hun 40e beschikken over voldoende saldo om de opleiding van Leo, inclusief tijdelijk inkomensverlies als hij zij-instromer wordt in het onderwijs, te bekostigen. (Dit nog los van eventuele mogelijkheden bij de werkgever of in het onderwijs zelf). Verder: als Leo en Lies de taken anders hadden willen verdelen in een eerder stadium hadden zij bij de geboorte van het eerste kind in de minimale variant een 'tijdsaldo' van zes maanden tot hun beschikking, ook voor Leo dus. Als hij dat gespreid had ingezet, had Lies meer dan twee dagen kunnen blijven werken en dus ook eerder een loopbaantrap naar leidinggevende kunnen maken.

50 | Het aantal maanden dat verlof kan worden opgenomen is berekend op basis van het inkomen dat wordt verdiend op het moment dat de casus stopt. Gerekend is met een bonus van 250 euro per jaar (vergelijkbaar met de jaarlijks inleg in de spaarloonregeling van 613 euro per jaar tegen 42%). De levensloopverlofkorting is momenteel iets lager: 199 euro in 2010.

4.3.2 Cultuuromslag naar ‘voorzorgdenken’

In het rapport over een ‘Een sociale vlaktaks’⁵¹ heeft het WI voor het CDA al grote nadruk gelegd op het belang van transparantie in de fiscale en sociale stelsels. Op dit moment zijn deze stelsel moeilijk te doorgronden voor niet-specialisten. Op het niveau van de modale bevolking is bijvoorbeeld het verschil tussen belasting en (sociale) premies feitelijk niet meer bekend: alle inhoudingen worden gezien als een afdracht aan de overheid. Dat er in een aantal gevallen sprake is van verzekerde rechten of beheer van middelen door sociale partners in pensioenfondsen is onbekend. Omgekeerd wordt iedere vorm van steun of uitkering, ook als het gaat om een verzekering, ervaren als geld dat je van de staat krijgt. Deze situatie is onwenselijk omdat het *draagvlak* voor het stelsel daarmee wordt ondergraven. Een transparant stelsel waarin voor iedereen inzichtelijk wordt hoe de verhouding ligt tussen risicopremies, belastingen en persoonlijke verantwoordelijkheid kan dat draagvlak sterk verbeteren.

Een ander voordeel van het ontwikkelen van een duaal stelsel met een levensloopcomponent ligt in de *preventieve* werking die hiervan kan uitgaan. De econoom Bovenberg heeft hier herhaaldelijk op gewezen met een pleidooi om al in het onderwijs aandacht te besteden aan keuzes die vrijwel iedereen gaat maken in de levensloop.⁵² Een – goed ingevoerd – levensloopstelsel maakt dus in de praktijk iemand van 16 bij het eerste baantje al bewust van het feit dat het aloude appeltje voor de dorste een deugd is en dat een eventuele kinderwens (uiteindelijk aanwezig bij 90 procent) later financiële gevolgen heeft en dat het verstandig is preventief te handelen (zoals het doen van extra stortingen in levensloop of sparen voor pensioen met fiscaal voordeel in de levensloopfase van hoge welvaart).

Datzelfde geldt uiteraard voor de noodzaak tot bijscholing, vroegtijdig nadenken over loopbaanwisseling, etc. Hier ligt een relatie met het stelsel van *leerrechten* dat het WI voor het CDA bepleit heeft om het onderwijsstelsel beter toe te snijden op levenslang leren.⁵³ In het betreffende rapport wordt betoogd dat het klassieke ‘eenmalig (langdurig) leren voorafgaand aan de loopbaan niet meer toereikend is of zelfs contraproductief. Vooral voor meer praktisch ingestelde leerlingen is het veel efficiënter snel aan het werk te gaan en tien jaar later weer scholing te krijgen. Maar het principe gaat ook op voor hoogopgeleide professionals in beroepen als leraar: een groot deel van de leerkrachten heeft na tien of meer jaar in het onderwijs veel baat bij een – al dan niet tijdelijke – overstap naar een andere sector.

51 | Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Een sociale vlaktaks. Naar werkbare en begrijpelijke inkomstenbelastingen*, Den Haag, 2008.

52 | Zie bijvoorbeeld A.L. Bovenberg, ‘Nieuwe spelregels voor een nieuwe levensloop’, in: *Meesters van de welvaart. Top economen over Nederland*, Amsterdam 2002, p. 67-78.

53 | Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De ontbrekende schakel. Leerrechten als verbinding tussen arbeidsmarkt en onderwijs*, Den Haag, 2004.

In eerdere publicaties heeft het WI deze ontwikkeling gekarakteriseerd als ‘*van nazorg naar voorzorg*’.⁵⁴ Als we van te voren weten dat voor meer dan driekwart van de bevolking bepaalde wisselingen zich voordoen (zoals ouderschap, verandering van beroep) dan loont het de moeite om daar actief van te voren over na te denken, plannen te maken en natuurlijk ook middelen te reserveren. Dat is een klassiek economisch argument - juist in tijden van voorspoed moet je voorzieningen treffen - dat net zo goed van toepassing is op individuele levenslopen. In de praktijk gebeurt het echter (te) weinig, al was het alleen maar omdat het veel verleidelijker is om te consumeren dan om te sparen. Dat is ook de reden dat er volgens het WI voor het CDA niet alleen mogelijkheden geschapen moeten worden, maar dat die mogelijkheden vervolgens ook *actiever gecommuniceerd* moeten worden aan de bevolking.

De beste manier om dat te doen is aan het begin, bij wijze van spreken bij het eerste loonstrookje, het moment dat immers in principe ook deelgenomen kan worden aan levensloopspaarregelingen. Alle jongeren vanaf 15 jaar dan wel vanaf het moment van hun eerste betaalde werk zouden goed geïnformeerd moeten zijn over de mogelijkheden om preventief de ‘persoonlijke buffer’ op te bouwen, waarmee het hoofd geboden kan worden aan wisselingen. Of waarmee, nog beter, juist zelfs een aantal zaken beter *gepland* kunnen worden. Een planning die verschillend is voor elk gezin, waarbij er overigens natuurlijk wel sprake kan zijn van overeenkomsten tussen bepaalde groepen. In de kaders die verspreid staan in dit hoofdstuk is bij wijze van voorbeeld een uitwerking gemaakt voor drie inkomensgroepen (laag, midden en hoog).

MIDDENINKOMENS

Mark en Monica ontmoeten elkaar op een feestje bij een gemeenschappelijke kennis. Monica is 22, is na de Havo als secretaresse op een advocatenkantoor gaan werken en heeft net samen met een vriendin een flatje gehuurd. Mark is 25, is na een mislukt eerste jaar HBO bij een bank gaan werken en intussen geselecteerd voor de interne opleiding tot hypotheekadviseur. Ze verloven zich officieel en plannen een romantische bruiloft over drie jaar: tijd om te kijken of het echt werkt en te sparen voor de droomjurk en de huwelijksreis. Mark en Monica laten zich gezien hun werk in de juridische en financiële sector niets wijsmaken, plannen alles zorgvuldig, houden eigen rekeningen aan (je weet maar nooit) en werken allebei hard aan hun carrière. Mark stapt over naar een hypotheekspecialist, Monica wordt chef de bureau en volgt verschillende managementcursussen. Ze hebben na de bruiloft intussen een klein appartement gekocht, maar zijn op zoek naar een huis met een tuin. Monica heeft het steeds vaker over kinderen, ze is intussen 28 en een paar van haar vriendinnen zijn al moeder. Mark vindt dat ‘alles dan goed geregeld moet zijn’, ook financieel. Hij heeft net weer een overstap gemaakt naar een leidingge-

54 | Zie onder andere Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zekerheid op maat. Van nazorg naar voorzorg in de sociale zekerheid*, Den Haag, 2004.

vende baan bij zijn oude bank. Maar als ze hun droomhuis vinden en dat dank zij een kleine injectie van hun ouders – die ook graag opa en oma willen worden – ook nog kunnen kopen, staat niets meer in de weg. Behalve dat het toch nog een klein jaar duurt voordat Monica zwanger wordt.

Na de geboorte van hun zoontje Michiel gaat Monica terug naar haar baan, waar ze haar node gemist hebben. Ze krijgt zelfs het voorstel om verder in het bedrijfs carrière te maken. Met Mark gaat het ook goed, hij wordt chef van een kantoor, dat echter wel op anderhalf uur reizen ligt. Gelukkig zijn er naast de crèche ook de grootouders, want Monica moet vaak ook langer op het werk blijven om problemen op te lossen. Maar als de vader van Mark ernstig ziek wordt, brokkelt het oppasbouwwerk af en neemt de stress toe. Na een zwaar jaar besluit Monica dat het zo niet verder kan, bovendien wil ze heel graag een tweede kind. Ze zoekt een andere baan op korte afstand van haar huis, wat met haar ervaring geen enkel probleem is. In die baan kan ze ook terug naar drie dagen per week als Marike is geboren. Nog een jaar later ontstaat er discussie in het gezin als ze eigenlijk een derde kind wil en helemaal wil stoppen. De loopbaan van Mark zit even ‘in de wacht’, er is zelfs sprake van reorganisatie, hij vindt dat ze het geld niet kunnen missen. Anderzijds begint hij steeds meer last te krijgen van de stress en de machocultuur. Hij ziet zijn kinderen weinig, en is ook realistisch genoeg om te zien dat hij zelf nooit de sprong zal maken naar de hogere echelons van de bank, die gereserveerd zijn voor de direct van de universiteit gerekruteerde ‘high potentials’.

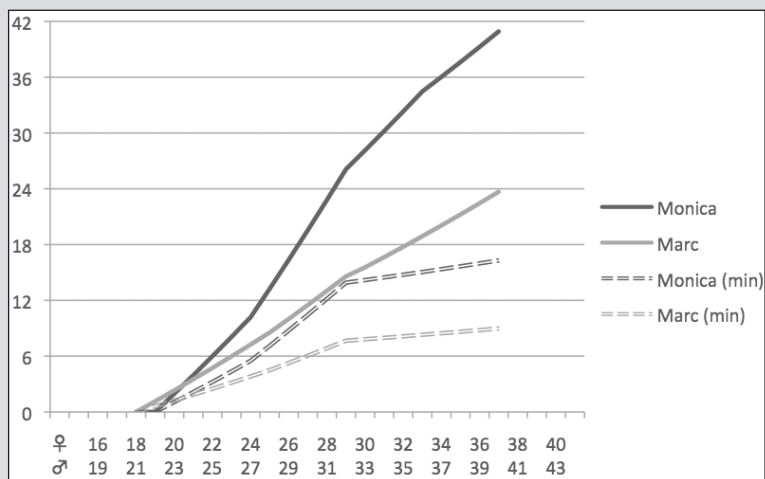
Mark en Monica staan model voor de brede middengroepen, waarin partners vrijwel gelijk opgeleid zijn en ook allebei vaak carrièregericht werken. In dit geval lijkt de loopbaanontwikkeling van Monica zelfs meer perspectief te bieden op een latere hogere managementfunctie dan die van Mark, zij is door haar werkgever bij de ‘high potentials’ gezet. Het is echter duidelijk dat dat niet meer zal gebeuren, terwijl Mark waarschijnlijk ook niet meer zal gaan ‘vaderen’. Over vijf jaar zal deze situatie nog veel vaster liggen met hogere lasten voor de kinderen en geen enkele mogelijkheid voor Monica om nog ooit in de buurt van een hoger salarisoniveau te komen, zodat Mark 100 procent kostwinner moet blijven. Zaken die hier mogelijk in een eerder stadium hadden kunnen bijdragen aan meer keuzevrijheid zijn:

- eerdere en betere afspraken over de rolverdeling tijdens ouderschap;*
- gelijke verdeling van ouderschapsverlof in de eerste gezinsfase, zodat er rekening gehouden kan worden met beide carrières;*
- mogelijkheid voor combinatie van scholing en ouderschapsverlof.*

Uiteraard zijn ook tal van andere zaken van belang, zoals flexibele werktijden, de beschikbaarheid van opvang, etc. Maar die zijn in de praktijk secundair aan het kerngegeven dat Mark en Monica er alleen in zullen slagen om allebei een loopbaan op te bouwen als ze ook allebei bewust voldoende ruimte voor ouderschap

daarin plannen. Er is geen enkele reden waarom een tijdelijke zij- of tussenstap schadelijk zou zijn in een loopbaan, zeker niet in loopbanen op het niveau van midden- en hogere kaderfuncties.

Ook voor Marc en Monica is een modelberekening gemaakt, die is weergegeven in de grafiek.

De levensloopsaldo's van Mark en Monica bieden op elk gewenst moment ruimte voor alternatieven. Zelfs in de minimumvariant hebben zij bij het moment van gezinsvorming elk al ongeveer voldoende om driekwart jaar verlof financieel te compenseren. In de maximale spaarvariant heeft Mark voldoende saldo om zijn gedachten aan een 'zijstap' in zijn loopbaan uit te voeren.

4.4 Modern levensloopstelsel

Samengevat: de beste weg om de diverse wisselingen van omstandigheden in de levensloop op te vangen is dan de *horizontale overdracht*, de spreiding van middelen tussen verschillende fasen in de levensloop, of nog concreter het 'sparen'. Waarbij de overheid wel degelijk cruciale ondersteunende rollen heeft:

- ten eerste door het (zeer) actief steunen van de bewustwording op het punt van de modernisering van de levensloop met bijbehorende kansen en risico's;
- ten tweede door het creëren van een helder en eenvoudig spaarstelsel dat zo vroeg mogelijk in de levensloop 'persoonlijke buffers' schept;
- ten derde door het sparen extra te belonen door heffingskortingen toe te kennen bij opname voor specifieke doelen.

Het financiële stelsel voor ondersteuning van de levensloop is slechts een van de instrumenten voor overheidsbeleid op gezinsterrein en naar alle waarschijnlijkheid niet het belangrijkste voor de grote meerderheid van de bevolking. Het is een *onder-*

steunend systeem, dat er in kan slagen om een aantal knelpunten voor afzonderlijke ouders beter op te lossen dan nu het geval is.

Maar een modern levensloopstelsel is uiteindelijk nog maar een van de bouwstenen van een modern gezinsbeleid, dat de *keuzevrijheid van ouders* sterk moet vergroten. Voor de grote meerderheid van de ouders wordt die keuzevrijheid op dit moment niet bedreigd door geldgebrek, maar door een *sociale* infrastructuur die allerlei beperkingen aan hun keuzen oplegt. Het volgende hoofdstuk gaat in op de verhouding tussen Het Gezin en Het Onderwijs en De Arbeidsmarkt.

HOGERE INKOMENS

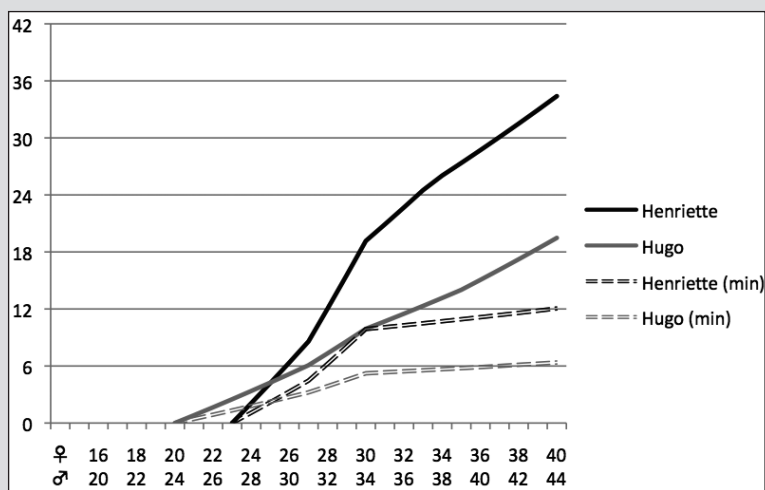
Hugo en Henriëtte komen elkaar tegen op hun Leidse dispuut. Zij studeert medicijnen, hij economie. Ze hebben allebei een prima kamer in een dispuutshuis, maar Hugo die vier jaar ouder is studeert eerder af en als hij een baan aangeboden krijgt bij een bedrijf in Amsterdam gaan ze samenwonen op een etage in een oud herenhuis in Haarlem: betaalbaar en tussen hun werkadressen in. Henriëtte krijgt een coschap in het Leidse Universitaire Medisch Centrum. Als Hugo een betere functie in Amersfoort kan krijgen kopen ze daar een huis. Hugo is intussen 31 en wil eigenlijk graag kinderen. Henriëtte is daar nog niet aan toe, ze wil eerst haar specialisatie oncologie afmaken. Aan de andere kant ziet ze veel vriendinnen jaren moeite doen om zwanger te worden. Ze stopt met de pil en komt er een maand voor haar afstuderen achter dat ze zwanger is ... van een tweeling. Ze solliciteert als arts bij de afdeling kindergeneeskunde van het Utrechtse ziekenhuis (waarbij ze uiteraard niet hoeft te melden dat ze al zwanger is).

Het bedrijf van Hugo doet niet echt aan verlofregelingen, zelfs nauwelijks aan weekeinden, bovendien moet hij vaak onverwacht naar het buitenland. Maar het ziekenhuis heeft goede opvangvoorzieningen en hun inkomen is hoog genoeg om daarnaast particuliere opvang te regelen. Na enige tijd komt er een au pair, samen met het derde kind. Dit kind blijkt echter een zeldzame afwijking te hebben en heeft veel zorg nodig. Hoewel de verzekering de kosten van specialistische hulp aan huis dekt, besluit Henriëtte na een half jaar toch haar baan op te zeggen. Hugo vraagt op zijn werk om een sabbatical om 'de zaken op een rij te zetten', maar krijgt te horen dat sabbaticals daar niet voor bedoeld zijn, hij kan hoogstens een paar maanden onbetaald verlof krijgen. Ze overwegen om samen een oude droom van een eigen bedrijf vanuit hun huis op te zetten, in dit geval in de medische marketing. Om een financiële basis te houden vestigt Henriëtte een praktijk als 'overgangsconsulente' voor halve dagen.

Net als bij de twee vorige kaders geeft ook hier de grafiek weer aan hoeveel maanden verlof kan worden opgenomen in beide varianten.

In het segment van de hoger opgeleiden (10 tot 20 procent van de gezinnen) is er over het algemeen relatief weinig tijd tussen het beëindigen van de opleiding en de

komst van kinderen. Dat betekent dat er ook weinig tijd is om via het sparen in een levensloopregeling middelen voor verlof etc. op te bouwen. Bovendien zijn de start-salarissen voor hoger opgeleiden ook hoger, zodat het tijdelijk stoppen met werken veel lastiger te compenseren is. Daar staat uiteraard tegenover dat deze groep veel meer middelen heeft om zelf voorzieningen te treffen. Bij de komst van kinderen is het echter net zoals bij middelbaar opgeleiden vrijwel altijd de vrouw die minder of onder haar niveau gaat werken (en op dat niveau blijft). Deze gezinnen komen in moeilijkheden als er extra belastingen ontstaan, zoals bij zieke kinderen.

5 | **De sociale infrastructuur voor gezinnen**

De familie is nog steeds de belangrijkste bron van steun voor verreweg de meeste gezinnen. Families en persoonlijke netwerken vangen op dit moment ook de belangrijkste (praktische) knelpunten op die gezinnen ervaren als gevolg van de nog steeds niet goed op elkaar afgestemde 'sferen' van werk, onderwijs en gezin. De overheid moet er vooral voor waken om aan te sluiten en aan te vullen op dit punt: de behoeften van elk gezin zijn zeer verschillend en er is geen enkele 'algemene' oplossing, laat staan een 'model', waarmee aan de diversiteit van behoeften voldaan kan worden. Dat geldt ook op het terrein van de aansluiting van gezin, werk en school. De beste methode om de aansluiting tussen gezin en de 'systemen' van onderwijs en arbeid op elkaar aan te laten sluiten is het zo veel mogelijk ruimte laten voor ouders, bedrijven en scholen bij het ontwikkelen van creatieve oplossingen voor hun eigen situaties. Subsidiair beleid is geen kwestie van 'ontwikkelen', maar van luisteren naar en samenwerken met ouders.

De kwaliteit van het gezinsleven wordt in hoge mate bepaald door de inbedding in een sociale omgeving. Het is voor een gezin bijvoorbeeld veel financieel aantrekkelijker om 50 kilometer buiten de stedelijke omgeving te gaan wonen, maar dat betekent lange reistijden en gebrek aan speelmogelijkheden voor de kinderen in de buurt. Uit diverse studies naar de optimale woonsituatie⁵⁵ voor gezinnen bleek dat er drie situaties waren waarin de sociale infrastructuur als het ware als een handschoen om de behoeften van de ouders pasten. Deze situaties verschilden per opleidingsniveau:

- voor hoger opgeleiden was dat de situatie van het 'academische paar' dat op loop- dan wel fietsafstand van werk en alle voorzieningen woonde, en bovendien door hun werk flexibele werktijden had, zodat alle situaties die zich plotseling voordoen (zieke kinderen, uitloop van het werk van één van de partners) opgevangen konden worden;
- voor middelbaar opgeleiden was dat de situatie van de 'twee verpleegkundigen' die in hetzelfde ziekenhuis werkten, waarbij hun roosters goed op elkaar afgestemd werden; bovendien is er in dergelijke werkomgevingen (zorg) over het algemeen een gezinsvriendelijk bedrijfsklimaat waardoor zaken als ziekte etc. goed opgevangen kunnen worden.
- voor lager opgeleiden was dat de situatie van de 'familie om de hoek'; ongeacht de werktijden van een of beide partners – bij lager opgeleiden vaak onregelmatig, ploegendiensten, etc. – was er altijd beschikbare en betrouwbare persoonlijke hulp om kinderen op te vangen, in te springen bij ziekte, etc.

Een recent in opdracht van het Ministerie van Jeugd en Gezin uitgevoerde studie⁵⁶ over de wensen van gezinnen in relatie tot werktijden, voorzieningen, etc. bevestigd

55 | Zie bijvoorbeeld M. Grunell en J. de Bruijn, *Wie zorgt in de 21ste eeuw?*, Rapport voor het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (DCE), Amsterdam, 2000 en M. Grunell, *Mannen zorgen. Verandering en continuïteit in zorgpatronen*, Amsterdam, 2002.

56 | L. den Dulk en S. Spinkeling, *Werkgevers en de afstemming tussen werk en gezin*, Ministerie voor Jeugd en Gezin, 2009.

dit beeld. Ouders stelden vooral behoefte te hebben aan *flexibilisering van werktijden*, veel minder aan professionele voorzieningen voor opvang en dergelijke. De belangrijkste reden daarvoor is dat gezinstaken in het algemeen en opvoeding in het bijzonder, zeer persoonlijk zijn en een zeer direct beroep doen op de persoonlijke verantwoordelijkheid. Ouders willen zowel maximale controle op als maximaal vertrouwen hebben in iemand die op hun kinderen past. In een onderzoek naar de ervaringen van (jonge) ouders in acht landen van de Europese Unie⁵⁷ vertelden moeders in grote steden dat zij het als een groot nadeel ervoeren dat zij niet zoals hun nog op het platteland wonende zussen gebruik konden maken van het familienetwerk. Als we naar de drie voorbeelden van optimale situaties hierboven kijken, dan zien we dat ouders met hogere en middelbare opleidingen behoefte hebben aan flexibiliteit zodat zij *zelf* beschikbaar zijn als dat nodig zou zijn voor de kinderen. In hoofdstuk 6 zullen we nader ingaan op de vraag of moderne ouders zelf voldoende tijd hebben (dan wel: vinden te hebben) voor hun opvoedingstaken. In dit hoofdstuk gaat het om de vraag in hoeverre de moderne samenleving problemen oplevert voor gezinnen als het gaat om de meer praktische vormen van steun in het dagelijkse leven.

5.1 De familienetwerken als (blijvende) basis

In dat kader is het belangrijk om te constateren dat ook rond het ‘primaire sociale netwerk’ - dat vooral uit familie bestaat, maar zeker ook uit buurten, sportverenigingen, etc. - sprake is van hetzelfde type mythevorming als eerder besproken in hoofdstuk 3. Het ‘beeld’ van een individualiserende samenleving splitst zich als het ware uit naar twee aannames die breed gedeeld worden, maar die geen van beide gefundeerd zijn in echt empirisch onderzoek en die ook nog eens elkaars tegenpolen zijn.

5.1.1 De idealisering van het verleden

Het gaat enerzijds om het beeld van een bijna ‘idyllisch’ verleden, waarin gezinnen ingebed waren in hechte sociale structuren, die zowel de benodigde sociale controle als sociale steun opleverden. Kortom, de structuur van het dorp, al door Wim Sonneveld bezongen in termen van het leuke winkeltje waar je zoethout voor een cent kocht. Het is ook geen toeval dat deze dorpsstructuur in de afgelopen jaren weer sterk naar voren gebracht wordt als de oplossing voor allerlei sociale problemen. Alleen wordt dan niet de term ‘dorp’ gebruikt, maar het Engelse ‘village’, ontleend aan het door Hillary Clinton fameus gemaakte Afrikaanse gezegde ‘*It takes a village to raise a child*’.

57 | Nederlandse Gezinsraad, *Partner interaction*, Den Haag, 2000; O. Kapella und C. Rille-Pfeiffer, *Einstellungen und Werthaltungen zu Themen der Vereinbarkeit von Familie und Erwerb. Deskriptive Ergebnisse einer Einstellungs- und Wertestudie zu Mutter- und Vaterrolle, Kinderbetreuung und Erwerbstätigkeit der Frau*, Österreichisches Institut für Familienforschung (OIF), Working Paper 66, Vienna, 2007.

Afgezien van het modieuze taalgebruik, is het probleem hier dat dit idyllische beeld weinig te maken heeft met de werkelijkheid van dorpen of wijken, zoals de oudere generaties die zich herinneren. In de gezellige dorpswinkels wisten de kruideniers, bakkers en slaggers maar al te goed wat je als gezin te besteden had, en behandelde hun klanten ook dienovereenkomstig. In de oude stadswijken met hun gezellige straatleven was er geen sprake van saamhorigheid of sociale controle, het ging om het recht van de sterkste op straat. Het kon wel bekend zijn wie zwaar dronk (en vrouw en kinderen ruw behandelde), maar van bemoeien met de burens was geen sprake, de schaamte regeerde. En wie ook maar even de kans zag verhuisde naar een betere buurt.

5.1.2 Het heden ten onrechte in diskrediet?

Tegenover idealisering van het verleden staat de ‘demonisering van het heden’. Het beeld van de individualisering op sociaal terrein is dat er geen sprake meer is van buurtcontact, dat mensen geen tijd meer voor elkaar hebben, niet bereid zijn te investeren in hun sociale omgeving, enzovoort. Dat leidt dan weer tot het beeld van ‘geïsoleerde kinderen’ die niet meer op straat kunnen spelen met andere kinderen en thuis maar af moeten wachten (achter de tv of pc) tot ze door hun ouders op de achterbank naar een van hun vele clubs gebracht worden. Waar ze vervolgens snel weer weg moeten om naar de volgende te gaan, vandaar een term als *achterbank-generatie*. Dit negatieve beeld is echter net zo discutabel als het positieve beeld van het klassieke dorps- of wijkleven.

Ten eerste wordt het idee dat ouders geen tijd of zin meer hebben in sociale contacten niet gesteund door de cijfers. Het klopt dat het op bezoek gaan bij de burens sterk is afgenomen, maar dat wil niet zeggen dat er sprake is van een isolement. De toegenomen mobiliteit heeft de actieradius sterk verhoogd, het primaire sociale netwerk ligt geen twee kilometer, maar tientallen kilometers om het woonhuis. De betere transportmogelijkheden stellen mensen in staat om elkaar te zien en te steunen, zonder dat ze bij elkaar om de hoek wonen. Ook sportverenigingen en scholen liggen niet meer op loopafstand, maar de sociale netwerken zijn hier nog steeds (zeer) intensief, zij draaien in belangrijke mate op vrijwilligers. Ouders zijn in deze vrijwilligersnetwerken zelfs *bovengemiddeld* vaak actief.⁵⁸ Onderzoek naar de moderne vrijwilligersnetwerken laat zien dat zij van karakter zijn veranderd, als het ware ook ‘mobiel’ zijn geworden door de toegenomen sociale dynamiek. Moderne vrijwilligers houden zich bezig met de uitvoering van één of meer specifieke taken, in tegenstelling tot de traditionele vrijwilliger die zich kenmerkte door de structurele beschikbaarheid van een aantal avonden bestuurswerk, de hele zaterdag of zondag op het sportveld, etc. Een interessant voorbeeld van de modernere vormen van buurtbetrokkenheid zijn de *straatactiviteiten op ad hoc basis*, dat wil zeggen gericht

58 | Mensen in de leeftijdscategorie 35-44 jaar zijn het vaakst actief als vrijwilliger (49%). Zie CBS, ‘Ouderen en jongeren doen even vaak vrijwilligerswerk’, 8 december 2009.

op een thema of op een specifieke dag. De straatspeeldagen zijn een doorslaggevend succes, net zoals de (spontane!) Opzoomeractiviteiten.

Ten tweede zijn ook de interactienetwerken van kinderen sterk gemoderniseerd. Een voorbeeld hiervan is de mobiele telefonie, ooit door critici afgeschilderd als het top-punt van het individualisme, intussen het communicatiemiddel waarmee groepen jongeren elkaar letterlijk geen seconde uit het blikveld verliezen (en overigens ook gezinsleden permanent met elkaar in verbinding staan). En inderdaad, de overgrote meerderheid van de kinderen gaat naar een club waar ze leeftijdgenoten ontmoeten. Verder komen kinderen op grote schaal wel bij elkaar op bezoek en is het maar zeer de vraag of hun speelruimte is afgenomen: negen van de tien kinderen wonen in een huis met een tuin en hebben een eigen kamer, beschikken dus over substantieel meer ruimte dan in de vijftiger jaren (toen ze nog bij elkaar op de kamer sliepen). Dat betekent dat de individuele *ruimte*, de *mogelijkheid tot privacy*, inderdaad sterk is toegenomen, maar dat hoeft niet te betekenen dat de interactie minder is geworden. Eerder integendeel: het aantal telefoontjes en mailtjes dat mensen tegenwoordig uitwisselen is zonder meer een veelvoud van het aantal brieven dat vroeger geschreven werd. En in het geval van kinderen is de frequentie van digitaal contact via SMS, Hyves en MSN explosief gegroeid.

HISTORISCHE ANGSTEN VOOR MODERNE TECHNOLOGIE

We weten dat in het verleden elke technologische innovatie tot weerstand en kritiek heeft geleid, vrijwel altijd met een beroep op de negatieve gevolgen voor gezondheid of relaties. Het massaal luisteren naar de radio zou bijvoorbeeld tot gehoorbeschadiging leiden, maar boeiend genoeg werd destijds ook de nu zo hooggeprezen boekdrukkunst gezien als zeer ongewenste nieuwlichterij. Het lezen werd achtereenvolgens gezien als een potentieel risico voor de massa, omdat alleen een elite immers kon uitmaken welke teksten wel en niet overgedragen dienden te worden (met je juiste interpretatie, zoals de Bijbel). Later waren er medici die waarschuwden voor het gezichtsvermogen en pedagogen die lezen een gevaar voor het sociale verkeer vonden vormen (het leidde tot isolement). Een interessant feit is tenslotte dat op dit moment de meerderheid van al het drukwerk in de wereld gevormd wordt door reclamefolders, terwijl de oplages van wat we 'leesvoer' noemen (magazines, doktersromans) veel hoger zijn dan die van literatuur. Om het kort door de bocht te formuleren: als zelfs bij de boekdrukkunst uiteindelijk maar een relatief klein deel van het resultaat bestaat uit 'verantwoorde informatie', dan leggen we bij nieuwe media de lat wel erg hoog als we ze de maat nemen op inhoudelijke kwaliteit.

5.1.3 De blijvende kracht van familienetwerken

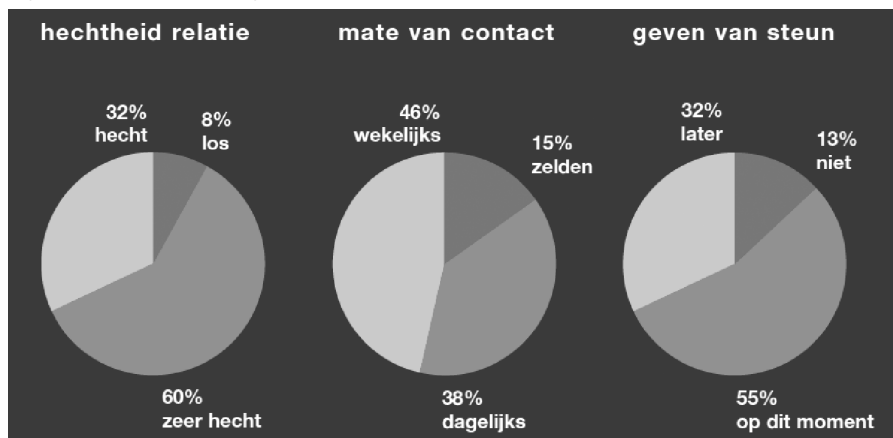
Voor de goede orde moet hier overigens opgemerkt worden dat sociale contacten veel lastiger in cijfers zijn te vangen, dan aantallen huishoudens, echtscheidingen, hoogte van inkomens, etc. Demografische en economische ontwikkelingen zijn dus veel beter aantoonbaar dan sociale, waarbij de cijfers meestal ook afhankelijk zijn van zelfrapportages (en dus notoir onbetrouwbaar, laat staan vergelijkbaar met andere historische perioden). We kunnen in feite dus slechts aanvoeren dat er sprake is van ‘gerede twijfel’ over het idee dat de individualisering dan wel de digitalisering geleid heeft tot een verzwakte sociale infrastructuur. Het is eenvoudig niet te bewijzen of het chatforum van Ouders Online beter of slechter is dan een praatje met de buurvrouw. In de praktijk zijn ze waarschijnlijk vooral *aanvullend* op elkaar: het probleem van veel onderzoek is echter dat zelden integraal gekeken wordt naar datgene wat zich in en rond een gezin of binnen een familie afspeelt. De gegevens zijn vrijwel altijd kwantitatief en de conclusies zijn niet zelden gebaseerd op vooroordelen over alles wat ‘modern’ is: als een kind twee uur per dag op Hyves zit hoeft dat bijvoorbeeld bepaald niet op isolement te duiden. De kans is behoorlijk groot dat datzelfde kind de rest van de dag juist heel veel praat met andere gezinsleden over wat hij of zij via Hyves allemaal te weten is gekomen.

Wat echter wel met goed empirisch materiaal aangetoond kan worden is dat het *praktische* belang van het *familienetwerk* nog steeds uitzonderlijk groot is. De beste veronderstelling lijkt dan ook dat *zowel vroeger als nu* gezinnen voor hun primaire steun terecht konden en kunnen bij de familie en dat de ‘tweede schil’, die van de vrienden, burens, etc. diverser is geworden door moderne communicatiemiddelen. Anders geformuleerd: de buurvrouw en het chatforum zijn middelen die je gebruikt naast en in aanvulling op je *primaire* steun uit de familie, en pas als die familiesteun er niet is, wordt de kracht van het secundaire netwerk relevant. We komen daar nog op terug, eerst moet de stelling dat het familienetwerk in ieder geval vandaag de dag nog zeer sterk is, nader worden onderbouwd.

Tot voor kort ontbraken gegevens over de Nederlandse situatie, omdat die simpelweg niet systematisch verzameld werden. In andere landen gebeurt dat al langer en is over langere perioden in kaart gebracht hoe de hedendaagse generationele netwerken nog functioneren. Voor Duitsland is bijvoorbeeld berekend dat in vrijwel het hele land de reisafstand tussen *drie* generaties in willekeurig welke stad minder dan een half uur met het openbaar vervoer bedroeg. De uitzondering op dit patroon vormden de hoger opgeleiden die de centra van steden als Bonn, Düsseldorf en Berlijn bevolkten, de politieke en zakelijke metropolen die een grote populatie ‘young urban professionals’ aantrekken. Vergelijkende Europese studies laten verder zien dat *bijna 40 procent van de ouders en uitwonende kinderen elkaar dagelijks ziet en nog eens bijna 50 procent minstens een keer in de week*. In de figuur hieronder is

te zien dat ook de hechtheid en de onderlinge steunverlening van families nog zeer groot is.

Figuur 6: Relaties tussen generaties

Dank zij de *Netherlands Kinship Panel Study (NKPS)*⁵⁹ weten we sinds kort dat Nederland geen uitzondering is in dit Europese patroon: de reisafstand tussen lager en middelbaar opgeleide ouders en kinderen is gemiddeld slechts iets meer dan tien kilometer en driekwart van de ouders en kinderen heeft minstens twee keer per week contact met elkaar. Ongeveer de helft van de kinderen woont in Nederland zelfs op minder dan vijf kilometer van hun ouders, dat is minder dan een half uurtje reisafstand⁶⁰.

Verder is uit diezelfde studie bekend dat de onderlinge solidariteit tussen ouders en hun kinderen groot is. De onderzoekers stellen dat de beelden over het generatieconflict uit het verleden vermoedelijk overdreven zijn, cq vooral golden voor een kleine groep, dan wel voor een specifieke levensfase. Zij constateren dat het onderzoek meestal sterk gericht was op jongvolwassenen. In de huidige studie is voor het eerst gekeken naar de fase waarin kinderen wat ouder zijn en zelf de gezinsfase gaan doormaken. In deze fase is over het algemeen sprake van bevredigende onderlinge contacten en wederzijdse steun, zowel emotioneel als praktisch. Verder is bekend dat de praktische steun tussen generaties substantieel is. Voor kinderopvang geldt bijvoorbeeld dat driekwart ‘informeel’ is, dat wil zeggen dat het grootouders of familieleden zijn die oppassen. Met name de wat jongere grootouders, tussen 55 en 65 jaar, zijn op dit punt zeer actief, driekwart van hen past soms of vaak op hun kleinkinderen.⁶¹ Wat betreft andere vormen van praktische steun zijn weinig harde empirische gegevens voorhanden. Het aantal verhuizingen waarbij ouders komen

59 | *Demos, Jaargang 10, december 2004.*

60 | F. Bukx, Statuspassage and family ties. In: M. Evenblij, *Families in Beeld*, Den Haag, 2009.

61 | *E-Quality, Gezinnen van de toekomst, cijfers en trends*, Den Haag, 2007.

helpen, het gezamenlijk aanpakken van de tuin, het even bijspringen als de wasmachine stuk gaat, dat speelt zich allemaal af in het grijze circuit. Financiële overdrachten tus-sen ouders en kinderen kunnen overigens wel degelijk substantieel zijn, hoewel in Nederland gegevens op dit ontbreken. In de Verenigde Staten is bekend dat ongeveer een derde van de hypotheek meegefinancierd wordt door ouders en in Duitsland is enkele jaren geleden vastgesteld dat bijna drie op de tien ouderen (boven de 65 jaar) hun kinderen in de middelbare leeftijdsfase (van 25 tot 49) financieel ondersteunden.⁶² In Nederland bieden sommige financiële instellingen speciale ‘generatiehypotheken’ aan. Bovendien biedt de successiewet sinds kort, op voorstel van de CDA-Tweedekamerfractie, de mogelijkheid aan ouders om hun kinderen (tot 35 jaar) eenmalig 50.000 euro belastingvrij te schenken, wanneer het geldgebruikt wordt voor de aanschaf van een eigen huis of dure studie.

Waar het hier echter om gaat is een zeer fundamentele constatering: net zoals het geval was bij de financiële infrastructuur kan er weinig twijfel zijn dat ook bij de sociale infrastructuur ouders vooral steunen op hun *eigen kracht*, in dit geval dus de kracht van hun *eigen familie*. Formele voorzieningen komen pas in beeld als de informele niet beschikbaar of uitgeput zijn. Dat maakt formele voorzieningen niet onbelangrijk, maar ze moeten wel in perspectief gezien worden en het overheidsbeleid moet vooral gericht zijn op het *aanvullen* van de sociale infrastructuur waar die niet afdoende beschikbaar is. Waarbij zelfs het risico aanwezig is dat het schep-pen van formele voorzieningen de bestaande informele structuren juist aantast.

In de volgende paragrafen bespreken we twee terreinen waar de overheid in belangrijke mate (wel) betrokken is bij de sociale infrastructuur voor gezinnen, respectievelijk de combinatie van gezin en werk en de huisvesting.

5.2 De Driehoek Gezin, School, Werk

Uit de historische analyse in hoofdstuk 3 bleek *alle* westerse landen te maken hebben met de vraag van het ‘achterblijvende kind’, de vraag wie de opvoeding overneemt als de kost buitenshuis verdiend moet worden. Geen enkel land is daar tot nog toe op bevredigende wijze in geslaagd om een antwoord op te geven. Landen die, zoals Nederland – maar ook Duitsland en de Zuid-Europese landen - systematisch gekozen hebben voor de thuisblijvende vrouw, kampen na verloop van tijd met structurele ongelijkheden op de arbeidsmarkt als het gaat om de verhouding tussen mannen en vrouwen. Landen die systematisch kiezen voor uitbesteding kampen na verloop van tijd met uit de hand lopende kosten en met een gebrek aan gezinstijd. De aanhangers van het uitbestedingsmodel en van het thuisblijfmodel vormen

62 | Federal Ministry for Family Affairs Germany, *Seventh Family Report. Perspectives for a life cycle related family policy*, Berlin, 2006.

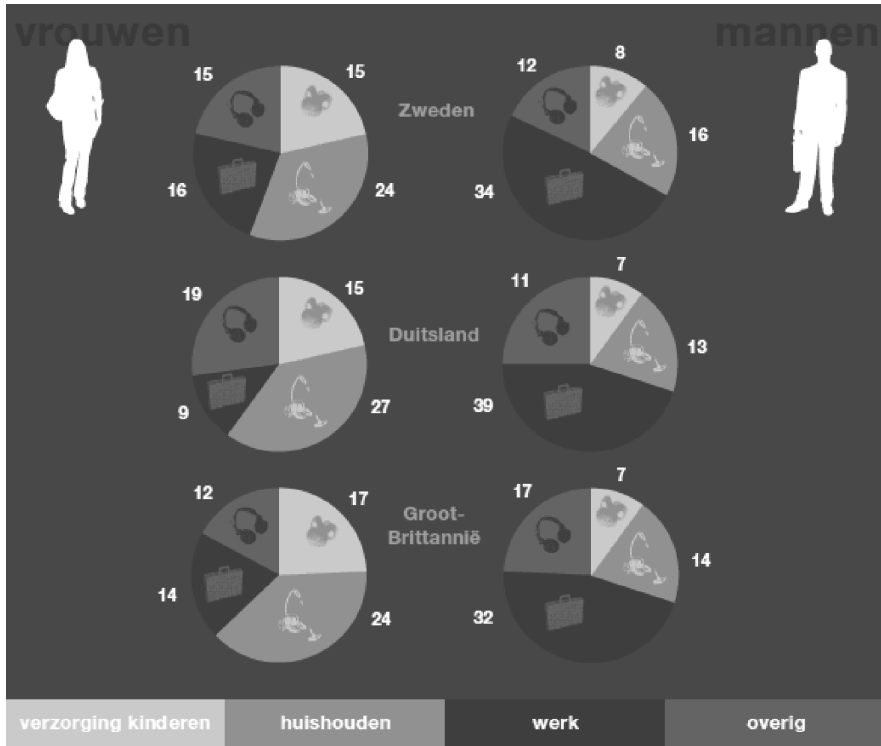
echter tegengestelde politieke kampen en dat maakt de discussie op dit punt sterk ideologisch beladen, wat ten koste gaat van de objectiviteit.

5.2.1 Internationale diversiteit: de mythe van de ‘modellen’

In een dergelijk klimaat worden internationale cijfers vaak gebruikt om als bewijs te dienen dat Nederland achterligt op verschillende terreinen, dan wel te wijzen op de desastreuze effecten van maatregelen elders. Het klassieke voorbeeld van deze discussie is het zogenaamde Zweedse of Scandinavische model. Dit model wordt gezien als het bewijs dat het wel degelijk mogelijk is om door de structurele inzet van kinderopvang de emancipatie en arbeidsparticipatie van vrouwen sterk te verhogen. Maar het beeld van Zweden als emancipatiemekka lijkt sterk vertekend. In recente publicaties van het WI zijn op dit punt de kerngegevens op een rij gezet.⁶³ De gemiddelde Zweedse man heeft een werkweek van 34 uur, de gemiddelde Zweedse vrouw van 16 uur. Zweedse vrouwen besteden vrijwel net zoveel uren aan het huishouden als Duitse of Engelse vrouwen, zoals zichtbaar is in onderstaande tabel. Als gevolg daarvan willen Zweedse vrouwen nog liever in deeltijd werken dan Nederlandse vrouwen. Zweedse mannen willen omgekeerd minder vaak in deeltijd werken als hun Nederlandse collega's.

63 | Zie Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Gezocht: Maatschappelijke vernieuwers. Gevonden: het gezin*, Den Haag, 2006 en Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *The Scandinavian model: not as desirable as it seems*, Den Haag, 2007.

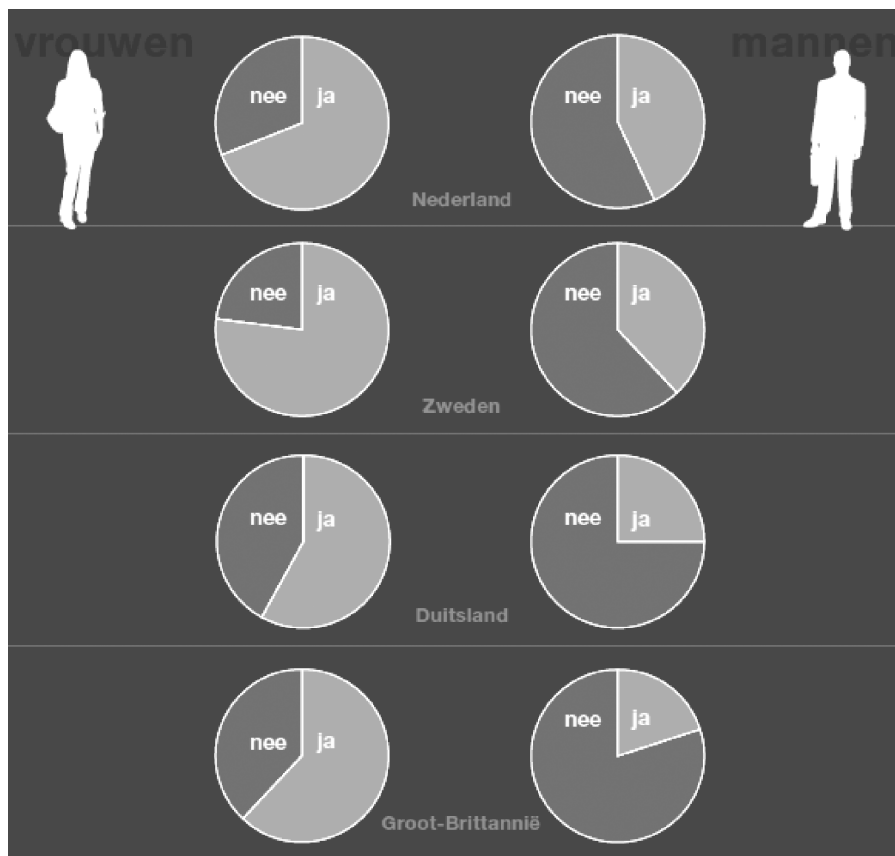
Figuur 7: Werkverdeling per week - in uren van 8.00- 18.00 uur

Voor de goede orde, het is wel degelijk zo dat Zweedse vrouwen veel vaker in voltijd werken dan Nederlandse vrouwen. De cijfers uit de vergelijkende tabel hebben echter betrekking op de tijdsbesteding in het algemeen van *alle* vrouwen. In Zweden is bijvoorbeeld ook sprake van zeer langdurig verlof (tot drie jaar) bij gezinsvorming. Het zijn vrouwen die dit verlof opnemen, maar tegelijkertijd dus wel meetellen in de statistiek voor arbeidsparticipatie. Maar belangrijker is dat een aanzienlijk deel van de hogere arbeidsparticipatie die het gevolg is van de ruim aanwezige kinderopvang niet leidt tot economische winst. Veel vrouwen werken in de zorg- of opvangsector en vangen daar de kinderen op van andere vrouwen die ook in de publieke sector werken. Dit punt is ook naar voren gebracht door Stellinga⁶⁴: het effect van het emancipatiebeleid zou ook voor Nederland zijn dat vrouwen in de kinderopvang gaan werken terwijl hun eigen kinderen elders opgevangen worden. Of concreet: een vrouw werkt in de kinderopvang en zorgt daar voor de kinderen van de vrouw die haar moeder verpleegt. Intussen blijft de zakelijke sector in dezelfde mate vrouw- en gezinsonvriendelijk functioneren als in andere landen en werken daar relatief veel mannen.

64 | M. Stellinga, *De mythe van het glazen plafond*, 2009.

Figuur 8: “Ik wil graag in deeltijd werken”

In de periode 1995 – 2005 is aan de Universiteit van Mannheim een vergelijkende studie naar de gezinsontwikkelingen in 20 Europese landen uitgevoerd. De leider van dit project, Thomas Bahle⁶⁵, schrijft in zijn eindconclusies tot de overtuiging gekomen te zijn ‘dat de nationale geschiedenissen van elk land op gezinsterrein bepalender zijn dan welke andere factor ook’. Katholieke landen als België en Ierland kennen een hoge graad van arbeidsparticipatie van vrouwen, terwijl in de zuidelijke katholieke landen vrouwen, net zoals in Nederland en Duitsland, bewust van de arbeidsmarkt gehouden werden. Frankrijk neemt in alle opzichten een unieke positie in, met een combinatie van veel kinderopvang en een heel hoge kinderbijslag.

De onderzoekers uit Mannheim verklaren dit soort configuraties uit het feit dat er ‘stapelingen’ plaatsvinden in verschillende historische perioden. De Franse overheid heeft altijd het geboortecijfer willen stimuleren, maar heeft historisch ook een

65 | T. Bahle en A. Pfenning (eds.), *Families and family policies in Europe. Comparative perspectives*, Frankfurt am Main, 2000.

sterke positie als het gaat om de zelfstandigheid van vrouwen (de ‘Mariannes’ van de Franse Revolutie). Engeland heeft veel elementen bewaard uit de aristocratische cultuur, waaronder de uitbesteding van kinderen aan scholen die ook maaltijden verzorgen, maar tegelijk een conservatief taakverdelingsmodel. Enzovoort. Waarbij Nederland weer de zeldzame combinatie vertoont van een zeer traditioneel taakverdelingsmodel (moederschapsideologie) met een zeer progressief ‘leefvormenmodel’ met acceptatie van samenwonen, homoparen, etc.

INTERNATIONALE VERGELIJKINGEN FEITELIJK ZINLOOS

Ook als het gaat om overheidsbeleid is sprake van een ‘lappendeken’ van maatregelen per land met weinig consistentie. In een recent rapport⁶⁶ heeft Regioplan in opdracht van het Ministerie van Jeugd en Gezin een vergelijking gemaakt tussen tien landen op diverse onderdelen van gezinsbeleid. Ook in dit rapport wordt vastgesteld dat dergelijke internationale vergelijkingen moeilijk te maken zijn, laat staan te interpreteren. Duitsland, België en Frankrijk hebben hun hoge kinderbijslag gemeenschappelijk; Nederland en Duitsland hebben nauwelijks kinderopvang, Frankrijk veel en in België geven de scholen warme maaltijden net als in het Angelsaksische model. Enzovoort.

Bovendien is de empirische basis voor deze internationale vergelijkingen uiterst zwak. De onderzoekers tekenen zelf aan dat de beschikbare gegevens meestal al een jaar of vijf oud zijn en bovendien lastig vergelijkbaar. Dat laatste is zwak uitgedrukt: door de zeer verschillende manieren waarop gegevens verzameld en geordend worden, staan internationale vergelijking bol van statistische vertekening die optreedt in dit soort vergelijkingen. In de Zweedse statistieken worden bijvoorbeeld alle vrouwen die ouderschapsverlof hebben wel meegeteld in de statistiek van arbeidsparticipatie, iets wat met een verlof van enkele jaren behoorlijk aantelt. In Nederland gaat de leerplicht pas in met vijf jaar, maar gaan vrijwel alle kinderen vanaf vier jaar vrijwillig naar school. (De meeste ouders weten niet eens dat dat niet hoeft.) Maar officieel worden al de vierjarigen in het Nederlandse onderwijs opgenomen in de statistiek van kinderen die in de opvang zitten. Met als gevolg dat Nederland in de internationale statistiek op het punt van kinderopvang ineens een land is dat relatief veel ‘voorschoolse opvang’ heeft, terwijl wij juist relatief weinig formele kinderopvang hebben in vergelijking met de meest landen. Omgekeerd scoort Nederland weer zeer ten onrechte laag op ‘inkomsondersteuning’ in de vergelijkingen van de OECD, omdat die alleen betrekking hebben op ‘cash benefits’ en ondersteuning via algemene voorzieningen als het onderwijs dus niet meetelt. Als gevolg daarvan komen in de vergelijkingen van het OECD landen als Engeland en de Verenigde Staten als koplopers uit de bus op het gebied van gezinsondersteuning. Een modaal gezin krijgt in deze landen 10 procent van het inkomen als gezinsondersteuning, in Nederland is dat maar 5 procent. Het is echter glashelder

66 | J. Stouten, M. van Gent en M. Gemmeke, *Gezinsbeleid in een internationaal kader*, Amsterdam, 2008.

dat als de onderwijskosten in de vergelijking meegenomen worden, deze landen veel slechter zouden scoren omdat ouders daar in die landen enorme porties van hun inkomen aan kwijt zijn.

5.2.2 Levensloopachterstand van vrouwen

Wat de internationaal vergelijkende cijfers over de opvattingen van mannen en vrouwen wel duidelijk maken, is dat de *attitudeverschillen* tussen hen nog steeds groot zijn. Gemiddeld genomen voelen vrouwen zich verantwoordelijker voor de kinderen en mannen voor het inkomen. Bij alle discussies over de wenselijkheid om deze houding te veranderen, waarbij vrouwen werkgerichter en mannen zorggerichter moeten worden, moeten we niet vergeten dat deze attitude wel degelijk een feitelijke basis heeft. En wel in het simpele gegeven dat het de vrouwen zijn die kinderen krijgen.

Behalve de attitudeverschillen is er ook minstens een *objectieve* reden voor de ongelijkwaardigheid in arbeidsparticipatie. Zelfs bij volledig gelijke kansen en ambities, hebben vrouwen een structurele achterstand in arbeidsmarktpositie *binnen* gezinnen. Zij zijn gemiddeld drie jaar jonger dan hun partner en hebben vervolgens enkele jaren 'uitval' wegens zwangerschaps- en ouderschapsverlof. Aldus hebben ze *ten opzichte* van hun partner vijf jaar achterstand in carrière en dus ook in verdien capaciteit. Dit beïnvloedt de afweging die partners maken over de onderlinge verdeling van zorgtaken. Tegen deze achtergrond hebben financiële impulsen van enkele honderden euro's maar beperkt effect. Bovendien ligt er wel degelijk de structurele kwestie dat kinderen echt (veel) zorg nodig hebben en dat iemand die zorg zal moeten geven.

In dit rapport wordt er van uitgegaan dat er inderdaad sprake is van sterke onderbenutting van het arbeidspotentieel van vrouwen en dat zeer grote groepen vrouwen inderdaad nadeel ondervinden van hun achterstand op de arbeidsmarkt na de gezinsfase. Er gaat een onevenredig grote negatieve invloed uit van met name de eerste vijf ouderschapsjaren. Niet zozeer omdat vrouwen dan tijdelijk minder participeren, maar vooral omdat ze maar *in beperkte mate terugkomen op het oude niveau*. Waar het in de moderne levensloop immers om gaat is dat de gezinsfase *de helft of minder* in jaren bedraagt van de arbeidsfase. Modern gezins- en levensloopbeleid moet zich richten op het geheel van de levensloop, op de betere spreiding van werk en gezin over veertig jaar, in plaats van zich te focussen op de – onbereikbare – gelijkheid van mannen en vrouwen in de eerste gezinsjaren, waarin hun omstandigheden zo ongelijk zijn.

5.2.3 Gezinsstelsel, werk- en schooltijden

De keuze voor het brede levensloopperspectief, waarin werken buitenshuis en opvoeding als gelijkwaardige doelen beschouwd worden, wil niet zeggen dat geen kritiek op de huidige situatie mogelijk is. Integendeel, regelmatig is al gewezen op het feit dat de scheiding van werk, onderwijs en opvoeding in een modern arbeidsbestel in alle westerse landen grote problemen oplevert.

We stuiten hier op het fundamentele probleem dat de drie ‘systemen’ die in het agrarische gezin organisch bij elkaar hoorden - opvoeding, onderwijs en werk - zich in de afgelopen honderden jaren autonoom ontwikkeld hebben en nu fungeren volgens ‘tijdsystemen’ die niet meer op elkaar aansluiten. Het frappante is bovendien dat ze *alle drie onder grote druk staan omdat ze in feite ‘ouderwets’ zijn*:

- Het gezinsstelsel heeft nog steeds het model van de klassieke productiefabriek, dat wil zeggen de arbeidsdeling naar specifieke taken en functies. De meerderheid van de gezinnen wil intussen graag van dat stelsel af. Ze zijn intern aan het herverdelen en elkaars klassieke rollen aan het overnemen. De interne fricties worden steeds groter: tegenover een kleine miljoen vrouwen die liever meer willen werken staan ook een kleine half miljoen vrouwen die liever meer tijd aan hun kinderen willen besteden. Het grootste probleem is echter dat de ‘dip’ in arbeidsparticipatie tijdens de eerste gezinsjaren – op zich volstrekt normaal⁶⁷ en in Nederland zelfs vrij kort in vergelijking met het buitenland – niet snel wordt hersteld. In feite veroorzaakt de slechte infrastructuur voor de eerste ouderschapsjaren hier een structureel probleem in de rest van de levensloop en de economie.
- Het systeem van werktijden heeft nog steeds het model van het ‘witteboordewerk’, met kantoortijden van negen tot vijf als standaard en slechts bij uitzondering door noodzaak (ploegendienst, politie of hulpverlening) afwijkende tijden en meer flexibiliteit. Het gevolg is uiteraard veel congestie op spijtstunden, maar ook massale problemen met bereikbaarheid van diensten buiten de kantoortijden. Er wordt steeds meer gedaan aan flexibele tijden, thuiswerk, enzovoort, maar er wordt nog veel te weinig gebruik gemaakt van de mogelijkheden die de moderne levensloop zelf biedt. Meer dan de helft van de beroepsbevolking heeft immers op enig moment *geen* gezinsverantwoordelijkheden en is dus ook niet gebonden aan standaarduren en –werkweken.
- Het systeem van schooltijden in het basisonderwijs is zelfs nog veel ouder dan de beide bovengenoemde. Het stamt nog uit de agrarische verhoudingen, met lessen die vroeg in de middag stoppen en lange vakanties, dit om kinderen de gelegenheid te geven om nog in de middag en de zomer op het land mee te werken. Ook hier zien we dat verschillende basisscholen aan het experimenteren zijn met oplossingen als continuoosters, maar dat nog geen structurele oplossing in

67 | Ook in de agrarische gezinnen was het gebruikelijk dat vrouwen na de bevalling hersteltijd kregen. In de praktijk werden daar zelfs extra personeelsleden voor ingehuurd. Zie G. van den Brink, *De grote overgang*, Nijmegen, 1996.

zicht is. Datzelfde kan gesteld worden voor het middelbare onderwijs. Kort door de bocht geformuleerd wordt er in het middelbare onderwijs geen enkele rekening gehouden met de tijdsindeling van gezinnen, het programma van leerlingen wordt bepaald op grond van de interne logistiek van de school. Begrijpelijk vanuit een onderwijsinstelling, lastig voor de opvoeder die afhankelijk is van een totaal andere tijdsindeling als die op het werk.

Het is een open deur dat deze systemen elkaar ‘bijten’. Beleid om de spanning te verminderen is niet vrij van paradoxen. Een klein voorbeeld daarvan: enerzijds steekt de overheid miljarden in kinderopvang, anderzijds wordt het aantal lessen van scholen verminderd, zodat ouders met oudere kinderen zelf nog meer ‘toezichten’ erbij krijgen. Ook op dit punt komt overigens naar voren hoe eenzijdig de beleidsdiscussie zich tot nog toe heeft geconcentreerd op de eerste gezinsfase: voor oudere kinderen, bijvoorbeeld in de eerste jaren van de middelbare school, is geen enkele vorm van opvang beschikbaar. Terwijl elke ouder weet hoe lastig en cruciaal deze fase is voor kinderen. En als er iets is dat de arbeidsparticipatie van vrouwen met oudere kinderen lastig maakt, is het wel de onvoorspelbare gatenkaas van het middelbare schoolrooster.

5.2.4 Van generieke naar specifieke infrastructuur

De eerder beschreven diversiteit van levenslopen en individuele situaties betekent echter ook dat de oplossing voor de spanning tussen de subsystemen niet kan liggen in nieuwe ‘masterplannen’, waarin op centraal politiek niveau als het ware een soort gewenst kader wordt vastgesteld, zoals gebeurd is met het kostwinnersgezin of het ‘combinatiemodel’. Dergelijke keuzen hangen af van hun persoonlijke situaties en moeten ook met wisseling van die situaties kunnen veranderen, alleen dan kunnen zij hun verantwoordelijkheid waarmaken. Er zijn tal van interessante opties beschikbaar om systemen beter op elkaar aan te laten sluiten, mits de betrokkenen ook de vrijheid krijgen om daarmee te experimenteren. Praktische uitwerking over het hele terrein is in het bestek van dit rapport uiteraard onmogelijk, zelfs ongewenst, maar het is inzichtelijk om enkele voorbeelden te geven:

- Concentratie van verlof in de eerste ouderschapsperiode, die ook zo van belang is voor hechting, met name bij vaders, kan worden uitgebalanceerd door langer werken daarvoor en daarna, tot en met een latere pensioenleeftijd.
- Flexibele kinderopvang kan in de vorm van zogenaamde ‘creches parentales’. In essentie zijn dit verenigingen van ouders zelf die gezamenlijk, al dan niet met indienstneming van professionals, de opvang van elkaars kinderen verzorgen.
- Kinderopvang kan georganiseerd worden in de vorm van (winkel)straatvoorzieningen, waarmee aan de behoefte van kleine winkeliers met enkele personeelsleden tegemoet gekomen kan worden.
- Scholen kunnen kiezen voor differentiatie in openingstijden, in relatie tot de behoeften van ouders: in sommige wijken voldoen de traditionele tijden prima,

- in andere is grote behoefte aan continuoosters en langere openingstijden, in combinatie met opvang.
- Werktijden kunnen worden verlengd, in combinatie met een 'kernblok' van bijvoorbeeld 10 tot 2 uur, waarin fysiek overleg kan worden gepland. Spreiding van tijden van vertrek en aankomst is uiteraard gunstig in het kader van filebestrijding en biedt ouders de mogelijkheid om kinderen rustig naar crèche of school te brengen.

VERNIEUWENDE INITIATIEVEN

In Zandvoort, Zwolle en Ede zijn basisscholen die het hele jaar van 8 tot 18 uur open willen zijn om aan te sluiten bij hun populatie van (vooral) werkende ouders. Zeker in Zandvoort gaat dat vaak om ondernemers die juist in de zomer werken. Een lastig probleem is dat lesuren die in de zomervakantie gegeven worden wettelijk niet mee mogen tellen voor de norm.

In De Helder heeft een onderwijsgroep zichzelf gesplitst in deelscholen, waarbij teams van leerkrachten telkens de groep leerlingen van een basisschool gaan lesgeven. 'Het dorp blijft als het ware in stand binnen de school', zoals de directeur het formuleerde.⁶⁸ Maar hij tekent daarbij aan dat de oplossing controversieel ligt bij het Ministerie van Onderwijs, ondanks dat deze aanpak tot een vermindering van schooluitval met 35 procent leidde. Het officiële beleid is immers dat kinderen niet te vroeg mogen worden 'gesorteerd', maar in de 'Scholen aan Zee' werken de niveaugroepen juist perfect.

Op de scholengemeenschap Spieringshoek in Schiedam is al enkele jaren een 'Oudernetwerk' actief.⁶⁹ Dertig tot veertig ouders met beroepen in de technische sfeer organiseren jaarlijks een zogenaamde Betamarkt, waar ze scholieren inzicht in hun werk geven. Aansluitend daarop organiseren ze bedrijfsbezoeken voor leerlingen en begeleiden ook profielwerkstukken die met hun beroepen te maken hebben. Het effect was in meer dan een opzicht spectaculair. Om te beginnen steeg het aantal leerlingen met een exact profiel met niet minder dan 35 procent. Maar het meer algemene effect was vooral dat de relaties tussen ouders en leerkrachten werden versterkt en het wederzijdse respect groeide. Ouders voelden zich 'niet meer alleen aangesproken over hun kind', maar ook over hun eigen werk. Omgekeerd kregen ouders ook meer zicht op de 'grote betrokkenheid van de leraren bij de kinderen'. En ouders die zelf gastlessen gaven ervoeren in de praktijk wat het betekende elke 50 minuten een nieuwe groep leerlingen te krijgen.

In Utrecht draaien al jarenlang zogenaamde 'ouderparticipatiecreches', waarbij ouders eenvoudigweg om toerbeurt elkaars kinderen opvangen. Een van de voordelen daarvan is dat ook vaders volop meedraaien. De organisatoren zijn er ove-

68 | *de Volkskrant*, 3 april 2009, 'Eigen cultuurtje op school bindt'.

69 | *de Volkskrant*, 10 februari 2010, 'Betà-ouders gewild op Schiedamse school'.

rigens van overtuigd dat niet alleen de lage kosten de doorslag geven (200 euro per maand voor vijf dagen), maar vooral het gevoel dat goed voor je kind gezorgd wordt en de hoge mate van onderlinge steun. Maar met strakke wetgeving over ruimtes, aantallen kinderen en de opleiding van het personeel zijn dit soort oplossingen al snel ‘illegaal’.

Ook uit de zorgsector is intussen bekend dat experimenten als Familiezorg⁷⁰, kleinschalige wijkzorg, gezinshuizen (zeer) succesvol zijn. De journalist Hilhorst⁷¹ besteedde hier in een serie artikelen in de Volkskrant uitvoerig aandacht aan, waarbij hij de vraag opwierp waarom dergelijke initiatieven zeer gemakkelijk te vinden zijn, evident goed werken, maar er toch niet in slagen om door alle bestaande barrières te komen. In de praktijkvoorbeelden bleek overigens dat het zeer vaak gaat om *wettelijke* belemmeringen, die creativiteit in de weg staan, ook als alle betrokkenen enthousiast zijn.

‘GEZINSTIJDPOLITIEK’ IN HANAU

In de Duitse gemeente Hanau werd na een dialoog met ouders geconstateerd dat de druk voor veel gezinnen vooral te maken had met slechte afstemming van voorzieningen. Dus werden bijvoorbeeld verschillende openingstijden van openbare voorzieningen verruimd, maar ook die in de zorgsector zoals bij huisartsen en tandartsen.⁷² Bovendien werd op verzoek van de ouders zelf een stelsel van ondersteuning via zogenaamde tijdbridgen ontwikkeld. Het systeem van opvang was voor veel ouders te star, zij hadden expliciet behoefte aan een voorziening waar ze juist voor een paar ‘tussenuurtjes’ gebruik van konden maken, zo flexibel mogelijk, gezien de onvoorspelbaarheid van hun gezinssituatie (vooral met jongere kinderen). Dit systeem werd ontwikkeld met behulp van een digitaal systeem waarmee ook informeel opvang geregeld kon worden. Mede dank zij deze moderne techniek was het mogelijk om een tijdbrughulp te bieden voor meer dan 100 ouders met ondersteuning van een enkele half time personeelskracht.⁷³

De kern van dit type veranderingen is dat de overheid ze kan faciliteren, zelfs eventueel initiëren, maar dat het aan ouders, bedrijven en scholen zelf is om de situatie naar eigen inzicht in te richten. Het gaat om het *subsidiare karakter* dat het overheidsbeleid moet hebben, er moet niet in de plaats getreden worden van de

70 | De methode Familiezorg, ontwikkeld door Deirdre Beneken, wordt intussen door 250 hulpverleners in samenwerking met 1200 familiezorgers toegepast. In essentie is het een Eigen Kracht formule, waarbij families begeleid worden in het managen van moeilijke zorgsituaties. Zie www.expertisecentrumfamiliezorg.nl

71 | *de Volkskrant*, 18 december 2008.

72 | In de gemeente Vught is ooit een succesvol experiment geweest met een ‘avondconsultatiebureau’, waar bijvoorbeeld ook veel vaders kwamen, dit is echter niet voortgezet.

73 | Projekt ‘Familiengerechtes Hanau – eine Stadt baut Zeitbrücken zur Vereinbarkeit von Familie und Beruf’, Stadt Hanau, 2007.

keuzen die ouders zelf maken. Het uitgangspunt moet zijn dat de overgrote meerderheid van de Nederlandse ouders zeer goed in staat geacht moet worden om dat te doen en zich waar nodig ook te *verenigen* in groepen met dezelfde belangen. Dat kan de vorm aannemen van gebruikersorganisaties zoals die in de kinderopvang, maar ook van lossere groepen die samen een school voor hun kinderen zoeken. Waar het om gaat is dat deze initiatieven niet, zoals nu vaak het geval is, stuiten op regels. Vaak gaat het daarbij om regels die, zoals hierboven is beschreven, een lange geschiedenis hebben, en hoewel ze niet echt meer passen in de huidige samenleving, toch verdedigd worden door belangengroepen die deze regels als verworven rechten zien. Het is niet nodig om deze rechten op grote schaal aan te tasten, maar wel om ruimte te bieden voor experimenten die de betrokkenen zelf aan de basis de mogelijkheid geven met creatieve oplossingen te komen, die in de praktijk veel beter kunnen aansluiten bij elkaars belangen. Niet *alle* leerkrachten hechten bijvoorbeeld aan de traditionele schooltijden, net zoals niet alle ouders behoefte hebben aan buitenschoolse opvang. Het bij elkaar kunnen brengen van behoeften en aanbod in een specifieke lokale situatie, zelfs op een paar relatief kleine punten, kan al enorme verbetering betekenen. In het hierboven in het kader beschreven voorbeeld van Hanau bleek zo dat de structuur of openingstijden van kinderopvang of onderwijs niet op grote schaal flexibel hoefde te worden om de aansluiting tussen werk en gezin te verbeteren, een aantal ‘tussenuren’ opvangen bleek veel belangrijker.

5.3 Huisvesting vanuit intergeneratieel perspectief

In de gezamenlijk met de Tweede Kamerfractie uitgebrachte studie *Pas 65*⁷⁴ heeft het WI al eerder een analyse gemaakt van de effecten van huisvestingsbeleid op de wederzijdse ondersteuning van generaties. Gezien het zeer grote belang dat de familie inneemt in de sociale infrastructuur voor gezinnen vatten we hier de resultaten van deze analyse kort samen.

Startpunt voor de analyse is opnieuw de moderne verdeling in levensfasen, waarbij elke fase gekenmerkt wordt door een dominant type huishouden. Volgens de gegevens van het CBS zijn in de afgelopen jaren woonwijken steeds eenzijdiger samengesteld als het gaat om deze huishoudentypen. Met uitzondering van de ‘gekleurde’ wijken in de binnensteden worden stadscentra steeds meer gedomineerd door huishoudens van alleenstaanden en jongere en oudere paren. Gezinnen zijn in de afgelopen jaren uit de steden vertrokken en concentreren zich in groeigemeenten en op de zogenaamde Vinex-locaties. Door de gegroepede bouw van deze nieuwe woongebieden ontstaan daar als het ware ‘monoculturen’ van gezinnen met globaal dezelfde inkomens, maar vooral ook in vrijwel dezelfde levensloofphase. Dit heeft bijvoorbeeld tot gevolg dat scholen sterk groeien en krimpen: een decennium na de

74 | Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en CDA Tweedekamerfractie, *Pas 65. Ouderen zijn geen doelgroep, maar een doe-groep*, Den Haag, 2004.

komt van de eerste bewoners, meestal dus jonge gezinnen, zit de basisschool tjkol, een decennium later is er sprake van leegloop en kampt de wijk met een tekort aan voorzieningen voor oudere jeugd. Deze eenzijdigheid heeft ook gevolgen voor allerlei andere sociale structuren, zoals winkelcentra die overdag leegstaan omdat in de grote meerderheid van deze gezinnen beide partners betaald werken.

5.3.1 Terug naar het dorp?

In hun recente advies 'Investeren rondom kinderen' wijzen ook de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) en de Raad voor de Volksgezondheid (RVZ)⁷⁵ op de problemen die eenzijdig samengestelde wijken opleveren voor ouders. In deze wijken ontbreekt de '*village*' structuur, het sociale netwerk dat ouders ondersteunt bij de opvoeding en voor kinderen de 'betekenisvolle contacten' levert met andere volwassenen in hun directe omgeving, die ze nodig hebben voor hun sociale en morele ontwikkeling. Op dit punt gaan we in het volgende hoofdstuk nog meer in detail in. De adviesraden gebruiken de term '*village*', maar er is eigenlijk geen reden om het gewone Nederlandse woord 'dorp' te schuwen. Vooral ook omdat dit woord 'dorp' direct ook de associatie geeft met die aspecten van een dorp die we misschien liever niet terug willen zien, zoals het gebrek aan ruimte voor individuele keuzen die niet passen in de lokale cultuur.

De monoculturen van huishoudenstypen en slechte voorzieningen brengen *infrastructurele* beperkingen voor gezinnen met zich mee. De RMO en de RVZ wijzen er bijvoorbeeld op dat gemeenten de sportvoorzieningen meestal geconcentreerd hebben op plekken ver van de woonwijken en dat er relatief weinig groen en speelplaatsen zijn, wegens de hoge grondprijzen.

Bovendien biedt deze segregatie naar levensfase ook weinig mogelijkheden voor het verlenen van diensten en zorgen tussen generaties. Hoe groter de fysieke afstand tussen grootouders en kleinkinderen, hoe moeilijker het is om op te passen. Of omgekeerd, om zorg te geven aan ouder wordende ouders.

Feit is echter dat met name bij de midden- en hogere inkomens de fysieke afstanden tussen de generaties veel te hoog geworden zijn om elkaar dat soort praktische dagelijkse steun te bieden. Feit is ook dat in lang niet alle families de intergenerationale verhoudingen zo goed zijn dat er echt structurele steun gegeven wordt, of *gewenst* wordt: familieverhoudingen leveren net zo goed onderlinge spanning op. Bovendien willen veel ouders en kinderen elkaar ook niet structureel belasten met zorg en kiezen er voor om dat in hun 'horizontale' netwerk van leeftijdgenoten of via professionals te regelen. Maar ook objectief gesproken hebben veel huishoudens

75 | Raad voor Maatschappelijke Ontwikkelingen en Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, *Investeren rondom kinderen*, Den Haag, 2009.

meer dan genoeg aan zichzelf en niet veel ruimte om zorg voor anderen (mee) over te nemen, zeker niet zodra het om structurele langdurige zorg gaat.

5.3.2 Levensloop(bestendige) wijken

Net zoals bij de scheiding van werk, onderwijs en opvoeding, blijkt dus ook op het punt van wonen dat de *infrastructuur* er heel veel toe doet om het gezinsleven te ondersteunen of juist lastig te maken. In dit geval gaat het niet om een historische ontwikkeling van vele eeuwen, maar om de effecten van stedenbouwkundige beslissingen. Bij de ontwikkeling van woonwijken – overigens ook strikt gescheiden van ‘werkwijken’ – is sprake geweest van sterke segmentatie naar doelgroepen, waardoor de organische contacten tussen generaties een stuk lastiger zijn geworden dan in een dorpsituatie, waar de generaties op loopafstand van elkaar wonen.

IN REGELS KUN JE NIET WONEN

De leefbaarheid van veel dorpen wordt ernstig bedreigd omdat jonge mensen daar geen (betaalbare) starterswoningen kunnen krijgen, ook niet de jongeren uit het dorp zelf. Families die al generaties – als boeren – in deze dorpen woonden vonden daar een oplossing voor in de vorm van de ‘verbouwde stal of schuur’: de ouders gingen zelf in de tot bejaardenwoning verbouwde bijgebouwen wonen en een van de kinderen kon dan het huis overnemen. Een evidente win-win-situatie voor alle partijen, die ook een oplossing bood voor diverse zorgtaken, zoals kinderopvang en zorg voor de ouders zelf als ze daar behoefte aan kregen. Deze oplossing was echter zelden mogelijk binnen de bestaande regelgeving, bijvoorbeeld omdat er zo twee huishoudens ontstonden, terwijl maar voor een huis een woonbestemming. Diverse gemeenten en provincies hebben intussen de regels zo aangepast dat deze oplossing wel mogelijk werd.

Idealiter is de samenstelling van een wijk een afspiegeling van de verhoudingen tussen leeftijdsfasen en huishoudenstypen van de bevolking als geheel: de wijk als ‘Potentieel Dorp’, maar dan een dorp waarin sprake is van dynamiek, waarin bij wijze van spreken de bewoners regelmatig plaats maken voor andere bewoners, zonder dat de generationele structuur verandert. In een dergelijke situatie zijn altijd behoorlijke aantallen mensen beschikbaar in elke leeftijdsgroep waar de ‘kleine praktische ruil’ en onderlinge steun mee kan plaatsvinden. Zoals een bewoonster het formuleerde: ‘Het is maar een heel klein voorbeeld, maar als er geen meisjes van een jaar of zestien in de buurt wonen om ’s avonds op je kinderen te passen, is het bijna onmogelijk om een keer uit te gaan. Je moet dat dan echt van te voren plannen, spontaan is er niet meer bij.’⁷⁶ Er is behoefte aan op maat gesneden bouwprogramma’s waar rekening gehouden wordt met toekomstige demografische ontwikkelingen en de woonbehoefte van families. Kleinschalige economische impulsen en

76 | NRC Handelsblad, 7 juni 2008.

bouwactiviteiten kunnen de sociaal-culturele samenhang en vitaliteit van gemeenschappen versterken. Bij bestaande bebouwing kunnen overheden inspelen op de behoefte van families om in bepaalde fasen van het leven met meerdere generaties bij elkaar te wonen en belemmerende regelgeving wegnemen. Enkele voorbeelden hiervan zijn de zogenaamde ‘meergeneratiewoningen’ of ‘kangoeroewoningen’, die de mogelijkheid bieden voor generaties om samen op hetzelfde adres te (blijven) wonen met behoud van zelfstandigheid; verruiming van vergunningsmogelijkheden waardoor op het platteland letterlijk de stal verbouwd kan worden tot woongelegenheden voor ouders; meer mogelijkheden om bestaande woningen formeel te splitsen; of de mogelijkheid om extra verdiepingen te bouwen zodat oudere kinderen meer eigen ruimte in huis krijgen. Dit zijn belangrijke ontwikkelingen omdat daarmee wordt aangesloten bij de oplossingen die mensen zelf verkiezen om de familiebanden vorm te geven en te benutten.

5.4 Tot slot: infrastructuur kost tijd

Infrastructuur is een complexe zaak, waarbij het gaat om afwegingen tussen allerlei belangen en vaak om zeer lange termijnen. In dit hoofdstuk hebben we aangegeven dat de infrastructuur voor het moderne gezin op tal van terreinen om zeer verschillende redenen aandacht behoeft.

Op het terrein van de aansluiting tussen werk-, school- en gezinstijden gaat het om een zeer fundamentele en structurele aanpassing aan een verandering van de economische basis van de hele samenleving. Het is bepaald niet vreemd dat dit overgangsproblemen met zich meebrengt. Wel is het een probleem dat deze problemen tot nog toe vanuit een vertekend perspectief op de agenda staan: modernisering van de samenleving betekent niet dat het gezin ‘atomiseert’, wel dat het gezin in een nieuwe concurrentieverhouding komt met andere typen huishouden, die een veel betere uitgangspositie hebben voor de arbeidsmarkt.

Op het terrein van wonen (en infrastructuur voor sociale steun) gaat het om de effecten van een ‘plansysteem’ dat tot monoculturen van leeftijdsgroepen in woonwijken geleid heeft.

Er is op geen enkel van deze terreinen zicht op ‘snelle oplossingen’, iets wat bij infrastructurale kwesties logisch is. Dat is echter juist ook de kern van het probleem, de reden waarom ze in feite al decennia ‘woekeren’ in de discussies, zonder dat er serieuze structurele oplossingen komen. De maatschappelijke en politieke aandacht gaat voortdurend uit naar de problemen bij relatief kleine groepen gezinnen, ouders en kinderen.

Ter afsluiting van dit hoofdstuk moet nog opgemerkt worden dat de sociale infrastructuur voor gezinnen ongelooflijk breed is. Hierboven zijn voorbeelden gegeven over de combinatie van gezin en werk en ten aanzien van wonen als illustratie van de centrale stelling in dit rapport dat het beleid *subsidiair* moet zijn, moet aansluiten bij datgene wat gezinnen zelf kunnen en willen. *Subsidiair gezinsbeleid is geen kwestie van ontwikkelen en ontwerpen, maar van luisteren en samenwerken.*

6 | De pedagogische infrastructuur van het gezin

In essentie is de pedagogische infrastructuur van een samenleving (in engere zin) vrijwel identiek met de kwaliteit van ouderschap. Die kwaliteit heeft natuurlijk betrekking op zaken als kennis en competenties, maar komt in de kern uiteindelijk neer op iets wat we alleen maar met hoofdletters Onvoorwaardelijke Liefde kunnen noemen. Dat is ook de reden waarom het onjuist – of zelfs contraproductief – is om uit te gaan van het idee van ‘gezamenlijke opvoeding’ van ouders en instituties zoals scholen. Uiteindelijk zijn het ouders die de verantwoordelijkheid dragen voor de morele en sociale ontwikkeling van hun kinderen. De belangrijkste taak van instellingen en overheid is het ondersteunen van ouders daarbij. In dat kader zou het goed zijn als de uitspraak ‘it takes a village to raise a child’ werd gepreciseerd in ‘it takes a village to support a parent’.

Ondersteuning van ouders op pedagogisch terrein wordt in een moderne samenleving wel steeds belangrijker, omdat de meer traditionele vormen van onderlinge steun en (vooral) kennisoverdracht niet meer voldoende zijn. De behoefte van ouders aan pedagogische informatie en (vooral) uitwisseling met andere ouders hoort bij het serieus nemen van hun rol en verantwoordelijkheid. De overheid kan ondersteuning bieden door van een systeem voor opvoedingsinformatie, zoals de Centra voor Jeugd en Gezin. Hoewel de ontwikkeling van deze Centra voor Jeugd en Gezin nog in een vroeg stadium is, kunnen er echter wel vraagtekens gezet worden bij twee zaken. Ten eerste of het idee van een ‘pedagogisch afhaalcentrum’ wel aansluit bij het gegeven dat ouders primair steun zoeken en willen door interactie en intervisie: er zou meer gedaan moeten worden aan het actief brengen van informatie naar ouders toe en het bevorderen van onderlinge uitwisseling. Ten tweede, daarbij aansluitend, is het de vraag waarom naast overheidsgefinancierde organisaties ook andere organisatie, zoals levensbeschouwelijke, ingezet zouden kunnen worden en waarom ouders zelf geen veel grotere rol krijgen bij het opzetten – en besturen - van de Centra zelf.

In de voorgaande hoofdstukken zijn achtereenvolgens de ‘financiële’ en de ‘sociale’ infrastructuur voor gezinnen besproken. In dit hoofdstuk gaat het over de ‘pedagogische’ infrastructuur, dat wil zeggen de steun bij opvoeding ‘in engere zin’, meer specifiek over opvoedingskennis en –vaardigheden. In zekere zin zouden zaken als geld, tijd en sociale netwerken allemaal onderdelen van een pedagogische infrastructuur genoemd kunnen worden. Het zijn immers allemaal randvoorwaarden voor ouders om hun kinderen goed op te kunnen voeden. In dit hoofdstuk gaat het echter specifiek om het *opvoeden zelf*, om de competenties en kennis die daarvoor nodig zijn, zowel binnen het gezin bij de ouders zelf, als buiten het gezin in de vorm van beschikbare kennis en feitelijke ondersteuning bij de opvoeding zelf.

6.1 De mythe van de ‘afwezige ouders’

Voorafgaand aan de bespreking daarvan is het echter van belang om ook op dit punt een vertekend beeld te corrigeren. Het gaat om het beeld namelijk dat kinderen in onze samenleving steeds *minder* tijd in het gezin doorbrengen en *voor een belangrijk deel in andere omgevingen, zoals kinderopvang en school, opgroeien*.

Dit beeld is weer een gevolg van een ander vertekend beeld, dat van het groeiende aantal ‘tweeverdieners’, de drukke ouders die voortdurend met hun carrière en zelfontplooiing bezig zijn. Dit gezinstype is echter veel schaarser dan wordt verondersteld en komt bovendien vooral voor bij paren zonder kinderen: bij de paren met minderjarige kinderen werken in maar 6,5 procent van de gevallen beide partners fulltime.⁷⁷ Overigens is dit cijfer voor paren zonder kinderen ook niet heel hoog, namelijk 20 procent. Hier is echter ook sprake van een cohorteffect. Bij jonge kinderloze paren komt tweeverdienerschap meer voor. Feit is wel dat het aantal zogenaamde ‘anderhalfverdieners’, gezinnen waarin (vooral) de vrouw een grotere deeltijdbaan heeft, wel toeneemt. In de afgelopen tien jaar is dat gestegen van iets meer dan 40 procent naar iets meer dan 60 procent. Daarbij moet echter wel worden aangetekend dat de definitie van ‘anderhalfverdiener’ behoorlijk ruim is: het gaat om 12 tot 28 uur per week. Nadere uitsplitsing laat zien dat 40 procent van deze moeders minder dan 20 uur, dus minder dan een halve werkweek buitenshuis bezig is. Ook hier bestaat dus het risico dat het beeld sterk bepaald wordt door gekozen definities (zie kader).

ANDERHALF OF EEN+

Een probleem met veel begrippen die in het onderzoek gangbaar zijn is dat ze in de dagelijkse werkelijkheid iets anders betekenen dan in de statistische werkelijkheid. Technisch gesproken zou een gezin waarin vader en moeder allebei een dag werken bijvoorbeeld net zo goed ‘tweeverdiener’ zijn als een gezin met een fulltime werkende vader en een moeder die een middag een bijbaantje heeft. De definitie is echter ‘bedoeld’ voor situaties waarin beide partners (vrijwel) voltijds werken. Voor situaties met andere verdelingen heeft het SCP de term ‘anderhalfverdiener’ geïntroduceerd, waarmee paren worden aangeduid waarin een van de partners fulltime werkt en de ander tussen de 12 en 28 uur (1,5 tot 3,5 dagen). In feite wordt hiermee echter een belangrijke variabele genegeerd, namelijk de hoogte van het inkomen. In de praktijk is bij de modale tweeverdiener het inkomen van de ‘minstverdienende’ partner minder dan de helft van dat van de meestverdienende, dus maar ongeveer een kwart tot een derde van het gezinsinkomen. Bij de anderhalfverdieners is vaak sprake van een ‘een-plus’ inkomen, het bijverdienen in een klein baantje van een tot twee dagen per week.

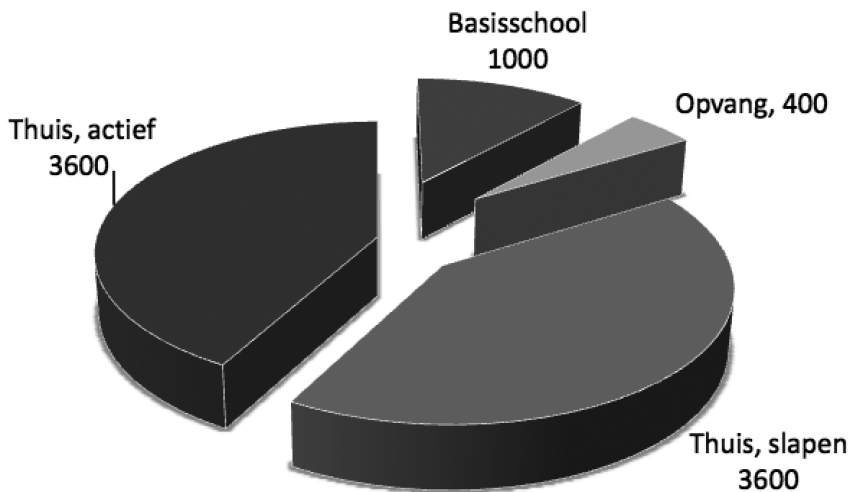
77 | E-Quality, *Gezinnen van de toekomst, cijfers en trends*, Den Haag, 2008

Zonder deze nuanceringen wekt de uitspraak dat ‘het aantal tweeverdieners explosief stijgt en nog slechts een minderheid alleenverdiener is’ dus de indruk van een enorme toename van de arbeidsparticipatie en daarmee dus ook van een afname van gezinstijd. In werkelijkheid is in de overgrote meerderheid van de gezinnen (met kinderen) het inkomen van de moeder relatief klein en is zij meer dan de helft van de dagen thuis. Eenverdieners, een-plus-verdieners en anderhalfverdieners zijn samen ruim in de meerderheid bij gezinnen met kinderen. Overigens is het frappant dat in de beleidsdiscussies er kennelijk geen verbinding gelegd wordt tussen twee ‘vertogen’ die feitelijk haaks op elkaar staan. In het economische vertoog blijft de arbeidsparticipatie van vrouwen veel te laag en moet met alle middelen gestimuleerd worden. In het pedagogische vertoog worden kinderen niet meer goed opgevoed omdat hun moeders het te druk gekregen hebben met werk.

6.1.1 ‘Thuisoezicht’ bij jonge kinderen

Om een zuiver beeld te krijgen van de verhouding tussen de tijd die kinderen in en buiten het gezin worden opgevoed, is de verdeling in onderstaande figuur weergegeven.

Figuur 9: Gemiddelde tijdsverdeling (basisschool)kind over een jaar

BRON: SCP, DE TIJD ALS SPIEGEL. HOE GAAN NEDERLANDERS OM MET HUN TIJD, DEN HAAG, 2006.

Het aantal uren in school of opvang is *minder dan een kwart* van de totale tijd van een kind. Gezinnen hebben nog wel degelijk de feitelijke supervisie, ook als kinderen naar het middelbare onderwijs gaan, waar intussen zelfs de 1000-uren norm niet hard meer is. Ook het beeld dat kinderen door drukke ouders steeds meer zonder toezicht rondlopen, als ‘sleutelkind’ thuis of op straat, klopt niet. Feit is dat ouders

in de moderne samenleving *meer tijd dan ooit* met hun kinderen doorbrengen. De Tijdsbestedingonderzoeken van het SCP⁷⁸ laten dit zien en leveren ook de verklaringen hiervoor. De belangrijkste reden is dat de gemiddelde arbeidstijd van mannen in de afgelopen decennia sterk is afgenomen. Ouderen onder ons herinneren zich nog dat er op zaterdag gewerkt werd (en naar school gegaan). De jongere generaties zijn in feite al gewend aan een werkweek van 36 uur, een vrije vrijdagmiddag bijvoorbeeld. Over een hele week genomen blijken vaders ook ongeveer evenveel tijd met hun kinderen door te brengen dan moeders; zij ‘scoren’ vooral in de weekenden op het punt van ouderschapstijd.

Uit een langlopende Duitse studie⁷⁹ bleek ook dat jonge vaders na de geboorte van hun eerste kind bewust tijd voor uitgaan of sport inleveren ten gunste van het ouderschap. Dit klopt met het gegeven uit het Nederlandse Tijdsbestedingsonderzoek dat de tijd voor ouderschap (vooral) ten koste gaat van de ‘persoonlijke tijd’. Ouders geven hier zelf bij aan dat zij dat een logische zaak vinden. Feit is dat de *sociale norm* op dit punt sterk is veranderd: de klassieke uitspraak ‘Kinderen zijn Hinderen’ is nu in feite een taboe geworden. Het is niet meer acceptabel dat je als ouders kinderen uit de weg stuurt ten gunste van je eigen plezier als ouders. Ouders die hun kinderen zonder toezicht rond laten lopen krijgen ook kritiek, niet alleen omdat het kind zo risico kan lopen, maar ook omdat zij geacht worden om als ouder veel bezig te zijn met hun kinderen, te investeren in de sociale ontwikkeling van hun kind.

Als we de tijdsindeling op dezelfde manier als voor basisschoolkinderen zouden maken voor de voorschoolse leeftijd, dan is de gezinstijd nog veel dominanter. Het percentage baby’s dat naar de crèche gaat is vrij klein, peuterspeelzalen ontvangen kinderen maar enkele dagdelen. De helft van de ouders maakt nauwelijks of geen gebruik van opvang en bij de helft die dat wel doet gaat het voor 80 procent om maximaal twee dagen. Maar 10 procent van de ouders brengt hun kinderen vier of meer dagen naar een opvangvoorziening (dan wel naar informele opvang). Kortom, we kunnen veilig stellen dat de opvoeding van kinderen in de eerste vier jaar nog voor het overgrote deel gezinsopvoeding is.

Het is ook een mythe dat het moderne kind al zeer vroeg zelfstandig is en zich als het ware vrij beweegt op straat en op internet in een compleet eigen wereld met uitsluitend fysieke en virtuele kennissen uit de eigen leeftijdsgroep. Het al eerder genoemde Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP laat zien dat verreweg de meest kinderen heel veel tijd thuis of bij vrienden en vriendinnen doorbrengen, al dan niet met huiswerk (maar hun computers staan ook thuis). De ‘toezichtfunctie’ van ouders blijft dus ook voor oudere kinderen onverminderd aanwezig. Ook de maaltijden worden voor meer dan 90 procent thuis genoten, meestal in de traditionele variant

78 | SCP, *De tijd als spiegel. Hoe gaan Nederlanders om met hun tijd*, Den Haag, 2006.

79 | D. Rosenkranz, *Was machen junge Väter mit ihrer Zeit*, Staatsinstitut für Familienforschung, Bamberg, 1998.

van het om-zes-uur-met-het-gezin-aan-tafel. Ook op dit punt is er sprake van mythevorming, die door recente studies is ontkracht (zie kader).

DE MYTHE ROND DE VERDWIJNENDE GEZINSMAALTIJD

De zogenaamde flexibilisering van het eetpatroon heeft tot nog toe vooral betrekking op de vervanging van vast ontbijt en lunch door een verzameling van snacks en tussendoortjes. Hoewel op dit punt echter ook enige voorzichtigheid in acht genomen moet worden: het feit dat de verkoop van dit ‘genotseten’ explosief stijgt wil nog niet zeggen dat ook echt iedereen de boterhammen vervangt door de candybar. Ter vergelijking: supermarkten berichtten vorig jaar over een explosieve groei van het aantal kant-en-klarmaaltijden, maar bij nadere bestudering van de cijfers blijkt dat het ging om een groei van enkele tientallen miljoenen naar meer dan honderd miljoen maaltijden per jaar. Dat lijkt een enorm aantal, maar met 6 miljoen huishoudens worden er per jaar in Nederland ongeveer 2 miljard avondmaaltijden per jaar gebruikt en spreken we dus van een groei van 2 naar 5 procent van het totaal. Gezien de grote winstmarges op dit type maaltijd is een verdubbeling van deze markt natuurlijk goed voor een branche met relatief kleine marges als de supermarkten, maar op het totaal van maaltijden stelt het dus betrekkelijk weinig voor. Bovendien is het voor de hand liggen dat deze maaltijden vooral terecht komen bij de snel groeiende groep een- en tweepersoonshuishoudens: er zijn weinig gezinnen die zich dagelijks de aanschaf van vier of meer van deze maaltijden kunnen permitteren.

Deze redenering wordt ook bevestigd door een aantal onderzoeken die de afgelopen jaren uitgevoerd zijn in de vorm van ‘reality-checks’, dat wil zeggen door gewoon rond etenstijd mensen te bellen en te vragen wat ze nu aten en in de dagen daarvoor gegeten hadden.⁸⁰ Dit leverde een zeer traditioneel patroon op, waarbij vrijwel alle gezinsleden steeds aanwezig waren, met uitzondering van dagen waarop er bijvoorbeeld gesport werd rond etenstijd. Verrassend was ook bevinding dat bijna de helft van de vaders nog tussen de middag thuis lunchte. Ook dit is echter verklaarbaar: het segment van de bevolking dat op fiets- of zelfs loopafstand van de eigen woning werkt in midden- en kleinbedrijf is substantieel groter dan het segment dat in intensieve carrièrebanen zit. Bovendien groeit ook het aantal vaders dat thuis werkt of een aantal dagen per week voor de kinderen zorgt.

6.1.2 Vroegrijpe jeugd?

De pendant van de mythe van de afnemende ouderlijke rol is logischerwijze de mythe van de zelfstandige jongere. Ook op allerlei andere terreinen laat elk onderzoek zien dat het feitelijke toezicht van ouders veel groter is dan het beeld van het

80 | In dit specifieke geval werd het onderzoek uitgevoerd door Market Respons, in opdracht van Unilever. Ook in het Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP bleek overigens al dat zich in het eetpatroon van Nederlanders maar zeer kleine verschuivingen voorgedaan hebben in de afgelopen decennia.

‘losgelaten kind’. Onderzoekers, met name uit de ontwikkelingspsychologie, zijn de afgelopen jaren met verrassende resultaten gekomen.⁸¹ De vroege pubertijd is voor de kindontwikkeling net zo cruciaal als de baby- en peutertijd, omdat in deze periode een complete fysieke reorganisatie van de hersenen onder invloed van de geslachts-hormonen plaatsvindt. In feite zijn de hersenen pas rond de leeftijd van 25 volledig uitgegroeid. Het effect op kinderen en jongeren van de diverse transities die ze meemaken is groot. Bijvoorbeeld bij de nogal ingrijpende overgang van het lagere naar het middelbare onderwijs, waarbij kinderen vrijwel van de ene dag op de andere in een totaal ander onderwijssysteem binnenkomen, een systeem dat niet meer met de gecontroleerde omgeving van de ‘eigen klas’ werkt, maar van een kind vraagt om zich zelf staande te houden in een soort sociaal oerwoud van duizend of meer kinderen en jongvolwassenen. Vervolgens komt dus de persoonlijke ontwikkeling naar de geslachtsrijpheid, met alle bijkomende onzekerheden van het contact met mogelijke partners, maar ook de overgang naar serieuze werkrelaties. De meeste scholieren hebben bijbanen. In lagere opleidingen gaat het om stages of deeltijdpraktijk. Ook hier geldt overigens dat de meeste jongeren deze transities redelijk tot goed doorstaan, maar dat het vooral belangrijk is dat op momenten dat het mis dreigt te gaan de juiste steun aanwezig is. Daarom laten alle studies ook zien dat *begeleiding wel degelijk een groot verschil maakt*. Niet omdat jongeren systematisch leiding nodig zouden hebben, maar wel omdat zij een structuur nodig hebben die richtlijnen geeft en waar nodig *beschikbaar* is.

Het zijn overigens jongeren zelf die dit aangeven: zij rapporteren in onderzoek dat zij het zelf heel belangrijk vinden om thuis ‘terecht te kunnen’ met allerlei vragen, maar vooral ook in stresssituaties.⁸² De reden daarvoor is op zich simpel genoeg, het is dezelfde reden dat ouders graag aanspreekpunten hebben bij familie: de omgeving van het gezin is veel vertrouwder en veiliger dan die van school of van deskundigen.

Er is echter ook een meer fundamentele reden voor het belang van ouders. Zij zijn de enigen die *onvoorwaardelijk* voor hun kinderen beschikbaar zijn. Daarmee zijn we bij een zeer fundamenteel punt aangekomen als het gaat om niet alleen het belang, maar ook de *onvervangbaarheid* van de rol die ouders in het gezin hebben.

6.2 Onvoorwaardelijke liefde

De basis van de opvoedingsrelatie tussen ouders en kinderen is wat Duitse pedagogen de ‘Bedingungslosigkeit’ noemen, er is sprake van ‘onvoorwaardelijke liefde’. Zodra ouders hun liefde voor een kind afhankelijk maken van concrete zaken zoals prestaties wordt de relatie letterlijk ‘onveilig’. Dit concept (onveiligheid) is ook bekend uit de hechtingstheorie. Een kind dat in termen van deze theorie ‘veilig gehecht’ is, bezit het innerlijke vertrouwen dat de ouders er voor hem of haar zullen

81 | Zie H. Nelis en Y. Sark, *Puberbreinen binnenstebuiten*, 2009.

82 | Idem.

zijn als dat nodig is en durft op grond van dat vertrouwen ook ‘exploratief gedrag’ te vertonen: dat wil zeggen dat het de eigen omgeving verkent en ook open staat voor relaties met anderen dan de eigen ouders. En het zijn vervolgens ook die gedragingen en interacties waar kinderen van leren, waar ze zichzelf door ontwikkelen.

Het is van belang om iets meer bij dit punt stil te staan, *omdat het interactieve karakter van een pedagogische relatie vaak wordt miskend*. Omdat een pedagogische relatie uitgaat van *ongelijkheid* - er is sprake van een opvoeder en iemand die opgevoed wordt - wordt deze meestal gezien als een vorm van eenrichtingsverkeer, een vorm van *overdracht van attitudes of zelf moraal*, net zoals er sprake is van overdracht van kennis.

In de meest simplistische variant wordt dat gezien als een ‘trechterconstructie’: het kind krijgt de trechter in de mond en de opvoeder giet het nodige daarin aan kennis en gedrag. Slikken is voldoende. Ook het omgekeerde perspectief komt overigens voor, het ‘ontplooiingsmodel’. Daarin beschikt het kind over natuurlijke disposities en vaardigheden die het moet ontdekken: in dit model is iedere poging tot sturing gelijk aan frustratie van het kind en verstoring van de optimale ontwikkeling. De werkelijkheid is veel complexer en bestaat uit permanente interacties tussen een kind en de omgeving, waarbij het bekende onderscheid tussen ‘nurture’ en ‘nature’ in feite al op jonge leeftijd niet meer te maken is.

Het is dan ook niet zinvol om de vraag te stellen of het wangedrag van een aantal jongeren nu wordt veroorzaakt door hun genen, gezin of geloof. De Engelse arts Dalrymple⁸³ is van mening dat er op dit moment grote fouten gemaakt worden in het beleid, omdat we niet begrijpen dat de *morele* ontwikkeling van kinderen iets is wat in het gezin thuishoort en *niet door de school of een ander instituut kan worden overgenomen*, en zeker niet later door de overheid bij een bepaalde groep met bepaalde kenmerken via een project of desnoods een internaat nog kan worden hersteld (zie kader). Bij de bespreking van het stelsel van hulpverlening in hoofdstuk 7 komen we hier nog op terug.

GEZIN VERSLAAT DE STRAAT

Er is inmiddels een overvloed aan literatuur over het belang van intensief sociaal contact tussen ouders en jonge kinderen. Maar uit het recente promotieonderzoek van Weijters⁸⁴ bleek dat ook voor oudere kinderen de gezinsfactoren een veel prominenter rol spelen dan werd verwacht. Volgens zijn resultaten heeft een jongere uit een chique buurt met een slechte sociale (gezins)omgeving evenveel kans om te ontsporen als een jongere uit een ‘krachtwijk’. Omgekeerd bevestigt zijn studie ook de ‘bufferfunctie’ die een goed gezin heeft: jongeren uit goede sociale situaties in

83 | T. Dalrymple, ‘Met opzet spugen naar je medemensen. Een reclamecampagne tegen asociaal gedrag werkt niet, een goede opvoeding wel’, *NRC Handelsblad*, 8 april 2009.

84 | G. Weijters, *Youth delinquency in Dutch cities and schools. A multilevel approach*, Nijmegen, 2008.

een slechte omgeving komen net zo weinig in de problemen als jongeren met goede ouders en vrienden in betere woongebieden.

De redenering van Dalrymple en anderen op dit punt is van belang omdat het voor een beleidsvisie heel veel uitmaakt waar het *primaire doel* ligt. In de afgelopen jaren was (en is) er een sterke tendens om – mede door negatieve beeldvorming over de atomisering van het gezin, ouders die het te druk hebben, etc. – op zoek te gaan naar oplossingen *buiten* het gezin. Het concept van een Brede School, oorspronkelijk vooral bedoeld voor bepaalde wijken met veel slecht functionerende gezinnen, wordt steeds meer als een algemeen concept gezien dat kan helpen om de ‘sociale cohesie’ in wijken en buurten te bevorderen. Recent hebben de RMO en de RVZ gezamenlijk in een advies gepleit voor betere toerusting van professionals om de pedagogische infrastructuur in en rond het gezin te ondersteunen: “Het zou een vanzelfsprekend onderdeel van hun beroepsmatige handelen moeten zijn om de eigen kracht van gezinnen te benutten en verbindingen te leggen met de familiale en sociale omgeving van gezinnen. Grootouders, ooms en tantes, de buurvrouw, de voetbaltrainer of de leerkracht kunnen hun aandeel leveren in de ondersteuning van gezinnen. Professionals kunnen daarin een bemiddelende en stimulerende rol spelen en zouden daar in hun opleiding al op voorbereid moeten worden.”⁸⁵

6.2.1 De spanning tussen professioneel en persoonlijk

De bovenstaande formulering van de adviesraden is interessant in het licht van de opmerkingen van de socioloog Furedi, waaraan in het eerste hoofdstuk werd gerefereerd. In diens analyse is sprake van een soort dodelijke omarming van het gezin door – uiterst goed bedoelende – professionals die steeds meer vitale functies tot hun domein rekenen. In dit geval gaat het dus als het ware om het ‘professioneel steunen van informele steun’, in feite een paradoxale opgave. Niemand bestrijdt immers dat informele steun nuttig is, maar de ‘eigen kracht’ van dit soort steun ligt juist in het informele karakter, dat dus wordt aangetast zodra de netwerken niet meer spontaan tot stand komen. Overigens is dat exact de constatering die het Trimbos-instituut, Research voor Beleid en de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO) trekken in de achtergrondstudies die de adviesorganen zelf hebben laten maken. Research voor Beleid⁸⁶ constateert dat op dit moment consultatiebureaus, scholen en de kinderopvang op alle mogelijke manieren al een rol spelen bij kennisoverdracht en informele steun, maar dat dit steeds ‘ad hoc’ gebeurt op grond van persoonlijke initiatieven. Deze instellingen zijn zelf zeer huiverig om daar een meer structurele rol in te spelen, omdat zij zichzelf dan in diverse opzichten *overvraagd*

85 | Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling en Raad voor de Volksgezondheid. *Investeren rondom kinderen*, Den Haag, 2009.

86 | M. van Oploo, J van Velzen en F. van Vree. *Viva la Village. De rol van scholen en kinderopvangorganisaties in opvoedingsondersteuning voor ouders*. Research voor Beleid, Zoetermeer, 2009.

voelen. Ze hebben al nauwelijks voldoende middelen voor hun kerntaken, ze zien alleen mogelijkheden als er bijvoorbeeld aparte pedagogen in dienst komen die opvoedingsadviezen geven en bijeenkomsten organiseren.

De SEO⁸⁷ stelt in de studie naar de effectiviteit van informele netwerken bovendien dat deze vooral beschermend werken bij gezinnen waar sprake is van serieuze risicofactoren, dat wil zeggen bij minder dan 5 procent van het aantal gezinnen. In normale situaties kunnen en doen ouders dit zelf en heeft het ‘extern organiseren’ zelfs nadelen, bijvoorbeeld in het geval dat er binnen het gezin verschillende inzichten tussen ouders bestaan. Dat heeft te maken met de *gevoeligheid* van opvoedingsproblemen: alle bestaande studies laten zien dat ouders juist als het gaat om meer serieuze vragen zeer terughoudend zijn om daarover te communiceren, zeker in ‘open situaties’ zoals oudercursussen of gespreksgroepen. Ouders geven zelf aan dat ze over het algemeen liefst zo’n ruim mogelijk aanbod van informatie krijgen via zo veel mogelijk kanalen (van digitaal tot schriftelijk en mondeling), waaruit ze dus *zelf* kunnen selecteren wat ze nodig denken te hebben. Voor specifieke problemen willen ze juist één-op-één contact met een betrouwbare professional, die ze ‘handvaten’ – het meest gebruikte woord als ouders concrete steun willen – kan verschaffen waarmee ze dus de problemen zelf weer op kunnen lossen.⁸⁸

Kortom, het idee dat de sociale cohesie bevorderd zou kunnen worden door de inzet van (meer) professionals, zoals de RMO en RVZ veronderstellen, lijkt dus in dubbel opzicht niet te kloppen. Ten eerste is het onjuist dat de sociale cohesie tussen mensen zelf *in het algemeen* bevorderd moet worden. Ten tweede zijn professionals niet de (meest) geschikte mensen om dat te doen. Overigens bevat het genoemde advies wel degelijk een aantal zeer waardevolle observaties en aanbevelingen, zoals de constatering dat er door de focus op risico’s een negatief opvoedingsbeeld ontstaat en de aanbeveling dat juist ook de fysieke infrastructuur in termen van speelterreinen etc. verbetering nodig heeft. In beide gevallen gaat het er nadrukkelijk om dat ouders *zelf* meer mogelijkheden krijgen, niet dat er wegens ontbrekende inzet of competenties zaken worden ‘overgenomen’.

6.2.2 Gedeelde of gespreide verantwoordelijkheid?

De essentie van de zaak is immers dat *ouderschap niet professioneel vervangen kan worden*. Op grond daarvan stelt het WI voor het CDA voor om de vaak gebruikte term dat ouders, school, enzovoort een *gedeelde* verantwoordelijkheid hebben te vervangen door de constatering dat er sprake is van *gespreide* verantwoordelijkheid: gezin, school, professionals zijn elk specifiek verantwoordelijk voor hun eigen pedagogische dimensie, werken daarbij uiteraard nauw samen waar nodig, maar kunnen

87 | A. Houkes en L. Kok. *Effecten van informele netwerken*, SEO, Amsterdam, 2009.

88 | P. Speetjes, D. van der Linden en F. Goossens, *Kennis over opvoeden. De vragen van ouders, het aanbod van de overheid en de mogelijkheden van de markt*, Utrecht, 2009.

zich omgekeerd ook niet verschuilen achter de ander. Dit is nadrukkelijk meer dan een woordspel: de pedagogische dimensie van het onderwijs is nadrukkelijk anders dan die van het gezin. Dit laat zich samenvatten in de uitspraak dat *ouders hun kinderen gelijk waarderen en dus ongelijk behandelen en scholen hun kinderen gelijk behandelen en (dus) ongelijk (moeten) waarderen*.⁸⁹ Om met het laatste te beginnen: scholen hebben als kerntaak om specifieke kennis over te brengen en ‘sorteren’ hun kinderen aan de hand van prestaties in de kennisdimensie. Kort door de bocht geformuleerd: een kind met zes fouten krijgt nooit een hoger cijfer dan een kind met twee fouten. Zelfs als het kind met zes fouten heel aardig is en keihard gewerkt heeft en het andere kind lui is en zijn medeleerlingen pest. Bij ouders is het precies omgekeerd: de liefde voor elk kind is even groot, ongeacht prestaties. We voelen intuïtief aan dat het heel slecht is als ouders het zakgeld koppelen aan schoolprestaties: een kind met minder talent voelt zich niet geliefd. Maar even erg: ook het getalenteerde kind zal gaan denken dat de liefde van zijn of haar ouders ‘gekocht’ moet worden met prestaties. Dit is overigens exact de *morele* dimensie waarop onder andere Dalrymple wijst. Het is de ethische basis waarin elke mens uniek en gelijkwaardig is, die gelegd wordt in het gezin, waar ouders in de praktijk laten zien dat zij van hun kinderen houden *ongeacht* hun uiterlijk of prestaties.

6.2.3 Gezinnen zijn onvervangbaar

Hoeveel inzet leerkrachten en hulpverleners ook hebben voor hun leerlingen en cliënten, hun werktijd houdt meestal om vijf uur op. Dat is geen waardeoordeel, dat is een onvermijdelijk gegeven: zelfs als een leerkracht er alles aan zou doen om een leerling te willen helpen, verbieden professionele regels dat en zijn er institutionele belemmeringen. Er is eenvoudigweg sprake van een ‘zakelijk fundament’ achter de relatie, en leerlingen en cliënten weten dat natuurlijk ook. En dat is ook de reden dat gezinnen *feitelijk onvervangbaar* zijn, behalve in enkele gevallen door een ‘vervangend gezin’ zoals een pleeg- of adoptiegezin.

De essentie van de zaak is dat we ons moeten realiseren dat ouderschap geen ‘techniek’ is, die je iemand kunt aanleren zoals het besturen van een auto of het maken van een staartdeling. Het gezin is geen fabriek of onderneming waar je functioneel met elkaar omgaat, maar een samenlevingsverband waarin je *van elkaar houdt*. Het staat iedere cynicus over het hedendaagse of historische gezin vrij om in twijfel te trekken of de liefde bestaat, zowel die tussen partners als tussen ouders en kinderen. En aangezien liefde niet kwantificeerbaar of anderszins meetbaar is, beperken we ons tot de constatering dat de overgrote meerderheid van de mensen overtuigd is van het bestaan van liefde. Zo overtuigd dat ze er hun hele leven naar op zoek zijn als ze het missen.

Wat we echter wel met zekerheid vast kunnen stellen is dat de *afwezigheid* van ouders, hetzij de echte afwezigheid, hetzij de afwezigheid van affiniteit en zorg, zon-

89 | P. Cuyvers, ‘Vertrouw de ouders. Het gezin als sociale partner’, *Nationale Jeugdlezing 2002*, Amsterdam, 2002.

der meer desastreuze effecten heeft op de gevoelens en ontwikkeling van kinderen. Effecten op de zeer lange termijn: mishandelde kinderen blijven zich hun hele leven lang onveilig voelen en lopen een zeer grote kans later zelf hun kinderen te gaan mishandelen. Dat is natuurlijk ook de reden dat er wel degelijk situaties zijn waarin *externe interventie* in gezinnen aan de orde is, maar dat wordt behandeld in het volgende hoofdstuk. In dit hoofdstuk bespreken we verder hoe de overheid er ondanks de boven beschreven zeer specifieke kenmerken van gezin en opvoeding toch in kan slagen om daar waar nodig is ondersteuning te bieden, dat wil zeggen *het functioneren van ouders zelf te versterken*.

6.3 Overheid en gezin: nieuwe dimensies in een oude relatie

Zodra de relatie tussen overheid en gezin ter sprake komt, valt het woord ‘privacy’. De veronderstelling is dat de overheid zich zo weinig mogelijk met het gezin moet bemoeien, laat staan ‘achter de voordeur’. De relatie tussen overheid en gezin is echter al zo oud als de overheid zelf, ook als het gaat om zeer persoonlijke relaties.

Om te beginnen zijn er *juridische gevolgen* verbonden worden aan gezinsrelaties: deze hebben immers effect op eigendomsrechten en erfrechten. De structuur van deze rechten heeft een direct effect op het handelen van mensen en de familie-structuur: patriarchaat en grootgezin zijn nauw verbonden met de primogenituur, het erven van alles door de oudste zoon. Daarnaast regelt de overheid ook cruciale zaken bij wet, zoals de toewijzing van kinderen bij scheiding en uiteraard echtscheiding zelf, een zaak die in Nederland van overheidswege lang verboden is geweest. Het recht beweegt mee met de maatschappelijke opvattingen. Onder het Romeinse recht waren kinderen bijvoorbeeld letterlijk juridisch eigendom van hun ouders en konden verkocht of zelfs gedood worden door hun vader, net zoals vrouwen lange tijd straffeloos binnen het huwelijk misbruikt konden worden door hun echtgenoot. In die omstandigheden is er voor de overheid geen sprake van een beschermende rol voor individuele gezinsleden zoals we die nu kennen en vanzelfsprekend vinden als het er om gaat kindermishandeling tegen te gaan.

Een tweede sector waar de overheid structurele invloed uitoefent is uiteraard het onderwijs, in de vorm van een *leerplicht*. Leerplicht is vandaag de dag zo gewoon en geaccepteerd dat de meeste ouders niet eens weten dat hun kind pas met vijf jaar leerplichtig is, dus groep 1 desgewenst kan overslaan. Bijna niemand doet dat vandaag de dag, maar iets meer dan een eeuw geleden was de leerplicht een politiek brisant gegeven, omdat de confessionelen vreesden dat iemand anders dan de eigen ouders zich met de religieuze opvattingen van hun kinderen zou gaan bemoeien. Het is interessant om te zien hoe de leerplicht nu als een natuurlijk gegeven beschouwd wordt. Er is zelf brede overeenstemming over verlenging van de leerplicht (in combinatie met werkplicht) tot 27 jaar. Echter bij jongere kinderen liggen de sentimenten omgekeerd: op het moment dat een moeder besluit om haar kind van drie hele

dagen naar de crèche te brengen krijgt ze daar kritisch tot zeer kritisch commentaar op, wordt ze door sommigen publiekelijk een zelfzuchtige ontaarde ouder genoemd. Op het moment dat een moeder echter besluit om haar kind van vier niet naar school te sturen, krijgt ze kritiek dat dit schadelijk is voor haar kind, houdt ze haar kind van vijf thuis dan overtreedt ze de wet.

De voorbeelden uit het recht en het onderwijs laten zien dat de relatie tussen overheid en gezin mede afhankelijk is van de maatschappelijke ontwikkelingen. Zodoende is de grens tussen overheid en gezin is niet rigide maar *verschuift in de tijd*, samen met de inhoudelijke opvattingen die in de samenleving domineren.

De maatschappelijke ontwikkelingen raken ook het gezin zelf. Bij gezinnen zien we een steeds grotere openheid over gezinsrelaties in het algemeen. Het meest sprekende voorbeeld hiervan is de openheid over het zoeken van een *relatie*: honderdduizenden Nederlanders van alle leeftijden presenteren zichzelf met foto en verdere gegevens op het publieke Internet als ‘op zoek’, iets wat enkele tientallen jaren geleden ondenkbaar was geweest. Net zoals een televisieprogramma als ‘Boer zoekt vrouw’ en alle klonen daarvan.

Ook op het terrein van de *opvoedingsadvisering* - wat niet hetzelfde is als opvoedingssteun - is sprake van een dergelijke omslag naar meer openheid. De groeiende populariteit van televisieprogramma's over hulp bij het opvoeden van kinderen is een uiting van hetzelfde fenomeen: zaken die vroeger met schaamte omgeven waren, zijn nu *gemeengoed* geworden, het is niet vreemd meer als je een partner zoekt of niet weet hoe je met lastige kinderen om moet gaan. Ouders zouden het heel gewoon en zelfs logisch vinden – zo blijkt uit ieder onderzoek – als consultatiebureaus die nu ‘ontwikkelingsadvies’ geven (primair medisch maar steeds vaker ook psychologisch) ook ‘opvoedadvies’ zouden verstrekken. Waarbij er vooral behoefte is aan uitbreiding van de service naar oudere leeftijden: met kinderen tussen de nul en vier jaar ga je meer dan tien keer naar het consultatiebureau, met kinderen tussen de vier en zestien maar twee keer naar de schoolarts. De doorslaggevende factor hierbij is overigens dat het consultatiebureau een al *bestaande* en daarmee vrijwel natuurlijke en spontane ontmoetingsplaats is. De cijfers zijn minder positief als het zou gaan om het bezoeken van zaken als speciale ‘opvoedsprekuren’.⁹⁰ De reden hiervoor ligt in het verschil in ‘beleving’ tussen het als het ware meenemen en zelf gebruiken van algemeen beschikbare schriftelijke, digitale of visuele informatie en het toegeven van een vorm van incompetentie. Of om het in termen van de genoemde televisieprogramma's te houden: er zijn miljoenen kijkers, maar slechts

90 | P. Speetjes, D. van der Linden en F. Goossens, *Kennis over opvoeden. De vragen van ouders, het aanbod van de overheid en de mogelijkheden van de markt*, Utrecht, 2009. Uit een studie van TNO kwam al eerder naar voren dat ook allochtone ouders in grote steden massaal naar consultatiebureaus komen (96 procent) en zeer tevreden zijn. Zie F.G. Öry (red.), *Toegankelijkheid van de Ouder- en Kindzorg voor Marokkaanse en Turkse gezinnen*, TNO Preventie en Gezondheid, Leiden, 2003.

enkele tientallen mensen die zichzelf aanmelden om letterlijk in beeld te komen als ouders-die-het-zelf-niet-aankunnen. Als we dit nader analyseren is er sprake van een glijdende schaal die loopt van Informatie via Interactie en Intervisie, voordat er sprake is van een echte ‘hulpvraag’. Laat staan van ‘Interventie’. De drie genoemde I-onderdelen zijn ook nuttig om het beleid ten aanzien van opvoedingsondersteuning te structureren.

6.4 Informatie, Interactie, Intervisie

Uit onderzoek⁹¹ is bekend dat ouders veruit de voorkeur geven aan informeel advies en steun als het gaat om hun opvoedingsvragen. Dat is nadrukkelijk geen zwaktebod of wantrouwen ten opzichte van professionals: institutioneel contact met bijvoorbeeld de consultatiebureaus is geheel vrijwillig, meer dan 95 procent van de ouders maakt daar graag gebruik van. Waar het hier om gaat is dat de belangrijkste pedagogische kracht van ouders ligt in hun *zelfvertrouwen*, het vertrouwen dat ze hebben in hun eigen vermogen om op alle mogelijke onverwachte situaties die opvoeding nu eenmaal met zich meebrengt, goed te kunnen reageren. Elk gevoel van eigen incompetentie tast dat zelfvertrouwen aan. Dat is ook de reden dat vrijwel alle ouders *actief* zoeken naar wat hierboven de ‘drie I-punten’ zijn:

- *informatie* over kindontwikkeling en opvoeding
- *interactie* met andere ouders om na te gaan of wat zij zelf meemaken gewoon of juist niet gewoon is (en dus extra aandacht vraagt)
- *intervisie* in de vorm van gesprekken over wat hen bezig houdt aan specifieke problemen, liefst met andere ouders, maar ook met grootouders en leerkrachten; dit soort intervisie vindt overigens in toenemende mate plaats via de (anoniem) ouderfora van een site als Ouders Online, waar ouders elkaar virtueel ontmoeten.

In de praktijk zijn deze drie elementen in feite punten op hetzelfde continuüm en gaan ze ook vloeiend in elkaar over: een gesprek tussen twee ouders kan binnen vijf minuten twee informatiemomenten en twee intervisies ‘doen’, ouders hebben onderling vaak aan een half woord genoeg.

Er zijn diverse redenen waarom de overheid op deze drie punten een ondersteunende rol zou moeten spelen. Om te beginnen is al eerder aangegeven dat, ondanks het feit dat de familienetwerken nog wel degelijk sterk zijn, de mogelijkheden voor ouders om elkaar te steunen langs deze informele kanalen zijn afgenomen. Het aantal fysieke ontmoetingsmomenten neemt met name bij hoger opgeleiden af wegens de grotere reisafstanden en mensen wonen vaak in wijken waar ze allemaal in ongeveer dezelfde leeftijdsfase verkeren waardoor de interactie tussen de generaties afneemt. Verder geldt natuurlijk dat het type problemen snel verandert: er

91 | J. Hermanns, F. Ory en G. Schrijvers. *Helpen bij opvoeden. Eerder, sneller, beter*, Inventagroep, Utrecht, 2005.

zijn weinig grootouders die bijvoorbeeld iets kunnen vertellen over het omgaan met internet. Recent onderzoek naar de mate waarin ouders beschikken over actuele kennis van kindontwikkeling liet zien dat ongeveer een derde van de ouders vrij serieuze lacunes had en ongeveer twee derde uitging van intussen verouderde inzichten.⁹² Enerzijds is er een 'overload' van informatie via de media. Anderzijds zijn de bronnen zeer verschillend en weten mensen niet meer of ze nu betrouwbaar zijn of niet.

Er is behoefte aan een tweesporenbeleid van de overheid. Het eerste spoor betreft de combinatie van laagdrempelige informatievoorziening en kwalitatief hoogstaande – en vooral 'geautoriseerde'! – inhoud. Onderzoek laat zien dat ouders juist door de veelheid aan informatie waarde hechten aan een instelling als het consultatiebureau dat zij *betrouwbaar* achten. Het is echter onmogelijk om alle benodigde informatie tijdens deze bezoeken over te dragen, er moet dus een actief informatiebeleid gevoerd worden. Ouders moeten de informatie in feite via alle mogelijke kanalen *thuisbezorgd* krijgen. Omdat het gaat om basisinformatie over zaken als kindontwikkeling, die voor alle ouders uiteraard gelijk moet zijn, heeft het WI destijds voorgesteld om hier een *landelijke informatiestructuur* voor te ontwikkelen maken, waarbij de opvoedingsinformatie centraal werd geautoriseerd door instellingen zoals het Nederlands Jeugdinstituut en RIVM en decentraal werd gedistribueerd door de bestaande instellingen als de Jeugdgezondheidszorg, via het onderwijs, en uiteraard het toekomstige Centrum voor Jeugd en Gezin. Voorbeelden uit het buitenland lieten zien dat met name de zogenaamde 'meegroeï-informatie'⁹³ zowel geliefd als succesvol was bij ouders.

Een tweede spoor van een dergelijke landelijke infrastructuur is de *bevordering van interactie tussen ouders zelf*. De effectiviteit van informele onderlinge steun van ouders is groot, het succes van bijvoorbeeld de digitale fora van Ouders Online is onomstreden. Datzelfde geldt overigens voor moderne interactiemethoden voor jongeren (zie kader).

JONGIN SITES⁹⁴

De aan gemeentelijke CJG's verbonden jongerensite Jongin (waarbij elke gemeente een eigen naam kan kiezen voor de lokale site) biedt een platform om in te gaan op onderwerpen die jongeren bezig houden. Niet alleen de standaardzaken als het uitproberen van grenzen of seksuele ervaringen opdoen, komen aan de orde, maar

92 | R. Diekstra e.a., *Naar een canon van opvoeding. Wat inwoners van Den Haag weten van opvoeding*, Den Haag, 2008.

93 | Meegroeï-informatie betekent dat ouders informatie krijgen die net iets voorloopt op de leeftijd van hun kinderen. Er zijn bijvoorbeeld meegroeïmagazines die op het consultatiebureau uitgedeeld worden met nummers over 3-6 maanden, 6-9 maanden, etc. Hetzelfde principe wordt toegepast via internet: ouders ontvangen dan elke maand een mail met leeftijdsspecifieke informatie.

94 | Zie www.jongin.nl; *Het Virtuele Centrum voor Jeugd en Gezin voor jongeren*.

ook specifiek lokale zaken als de rivaliteit tussen bepaalde buurtgemeenschappen. De sites bieden jongeren een veilige ‘digitale hangplek’ om met elkaar over onderwerpen te discussiëren. Doordat het forum anoniem is durven zij eerder voor hun problemen uit te komen en de forumgebruikers om raad te vragen of te geven. Op dergelijke fora bieden jongeren elkaar een kader voor wat wel en wat niet normaal is en verwijzen jongeren elkaar door naar de hulpverlening, wanneer ze denken dat dit nodig is. Uit onderzoek blijkt dat de ‘peergroup’ een grotere invloed heeft bij het maken van bepaalde keuzes, dan bijvoorbeeld volwassenen en ouders. Om de discussies in de fora te stimuleren moet dit een veilige plek zijn om te kunnen zijn. Redacties waarin jongeren zelf zitten zorgen voor deze veilige omgeving door het opstellen van heldere huisregels en door vooraf alle inkomende berichten te screenen. Daarnaast is op deze sites ook informatie te vinden over allerlei onderwerpen, lokale adressen en links waar jongeren terecht kunnen. Op dit moment nemen al meer dan 50 gemeenten deel aan dit project, waarbij gemeenten hun eigen lokale jongerenwebsite krijgen, met een eigen coleur locale, maar tegelijk met de gemeenschappelijke ruggengraat van een centrale infrastructuur en landelijk geautoriseerde informatie.

Als het tenslotte gaat om ‘intervisie’, (de organisatie van) ontmoetingen tussen ouders waarin ze ervaringen kunnen uitwisselen, dan zien we ook hier dat al sprake is van een groot aantal particuliere initiatieven. De behoefte is aanwezig, zoals blijkt uit interviews met ouders: een op de zes is ooit op eigen initiatief naar een vorm van ‘opvoedcursus’ gegaan, maar een veel grotere groep geeft aan belangstelling te hebben voor intensiever contact met andere ouders.⁹⁵ Diverse instellingen in de Jeugdgezondheidszorg organiseren bijvoorbeeld ontmoetingsavonden voor aanstaande en jonge ouders. Recent hebben stichtingen als Family Factory en Mama-weetalles⁹⁶ nieuwe methodes ontwikkeld die met name bedoeld zijn voor ‘gewone’ ouders. Eerdere initiatieven, zoals Moeders Informeren Moeders waren vooral uit het perspectief van hulpverlening aan zwakkere groepen opgericht.⁹⁷ Er zijn ook diverse initiatieven om tot belangenverenigingen van ouders te komen, zoals de Vereniging Groot Gezin of de Nederlandse Ouder Organisaties (NLOO). Het verschil tussen deze groepen en de al langer bestaande belangenverenigingen van ouders voor kinderen met bepaalde problemen, is dat het gaat om organisaties met een *algemeen* perspectief op gezinsondersteuning, in plaats van specifieke belangenbehartiging. Interessant is ook dat een van de traditionele ouderbelangenorganisaties uit de periode van de verzuiling zich heeft verzelfstandigd: de protestantse Ouderraden hebben

95 | E-quality, *Opvoeding en opvoedingsondersteuning*. Den Haag, 2008.

96 | De Stichting Family Factory heeft bijvoorbeeld de publicatie ‘De Tijd van je Leven’ uitgebracht, bedoeld als een ‘interactief handboek’ waarmee ouders gestructureerd met elkaar over opvoeding en gezin kunnen praten.

97 | Nederlands Jeugd Instituut. *Moeders informeren moeders. Registratie 2007*. Utrecht 2008.

zichzelf omgevormd tot de onafhankelijke stichting Ouders & Co, die bijvoorbeeld een zeer actieve rol heeft gehad in de campagne voor gratis schoolboeken.

Feit is echter dat deze organisaties tot nog toe vrij klein en daarmee kleinschalig blijven en dus maar een zeer beperkt aantal ouders in hun eigen netwerken van dienst (kunnen) zijn. In verschillende andere landen zijn bijvoorbeeld actieve consumentenorganisaties van ouders er al in geslaagd om grote invloed uit te oefenen. De vraag is natuurlijk of de overheid op dit punt een rol zou moeten spelen. Als het gaat om zaken als belangenbehartiging ligt dat niet voor de hand, als het echter gaat om het stimuleren van 'preventieve contacten', dan ligt het anders. Preventie is immers een duidelijke overheidstaak, waar op dit moment ook – in ieder geval in intentie – behoorlijk wat middelen naar toe gaan. De preventieve inzet concentreert zich echter volledig op de inrichting van de Centra voor Jeugd en Gezin.

6.5 Het beleid rond de Centra voor Jeugd en Gezin

Achtereenvolgende kabinetten hebben expliciet ingezet op de ontwikkeling van structurele opvoedingsondersteuning, met als centraal instrument de Centra voor Jeugd en Gezin. De vraag is nu of dit instrument in staat zal zijn om de boven omschreven structuur voor opvoedingsinformatie te verwezenlijken. Die vraag is echter in feite nog niet eenduidig te beantwoorden: het beleid rond de Centra staat in feite nog aan het begin van de ontwikkeling. Een ontwikkeling die bovendien lastig in kaart te brengen is omdat de landelijke overheid wel middelen ter beschikking stelt, maar de uitvoerende verantwoordelijkheid ligt bij gemeenten. Op dit moment zijn er enkele tientallen van dergelijke Centra gerealiseerd, waarbij sprake is van grote verschillen in opzet en uitwerking.

Overigens is die diversiteit ook juist de bedoeling van het beleid is: historisch gezien is het CJG een afgeleide van een aantal initiatieven zoals Ouder Kind Centra, Spilcentra en Jeugd en Ouders Onder een Dak centra, die in een aantal gemeenten tot ontwikkeling gekomen waren. Wat de landelijke overheid wil doen is deze initiatieven stimuleren zonder er zelf al te zeer een stempel op te willen drukken: daarom wordt het geld voor deze Centra, wat over een aantal jaren dicht in de buurt van een miljard euro komt, uitgekeerd via het Gemeentefonds. Van gemeenten wordt verwacht dat zij de Centra inrichten op basis van de lokale behoeften.

Aan de andere kant worden de Centra wel als wettelijke verplichting opgenomen in de Wet op de Jeugdzorg. Intussen spelen zich rondom deze Centra ook tal van *bestuurlijke* verwickelingen af, omdat zij gezien worden als de meest logische instrumenten om op termijn ook het werk van de Jeugdzorg onder gemeentelijke regie te brengen.⁹⁸ In het onderstaande kan dus gezien het stadium waarin de CJG's

98 | Zie *Ruimte, Regie en Rekenschap* van de Commissie decentralisatievoorstellen provincies onder leiding van Tineke Ladders en *Van klein naar groot* van de Commissie Zorg en Jeugd VNG onder leiding van Rene Paas.

zich bevinden, alleen maar in zeer algemene zin worden ingegaan op deze Centra. In feite is het nog te vroeg om het beleid te evalueren. Niettemin zijn er enkele aanleidingen tot zorg te zijn.

6.5.1 CB+ of mini-BJZ?

Een eerste aanleiding tot zorg is de *hybride* opzet van de Centra: het zijn enerzijds ‘laagdrempelige informatiepunten’ voor ouders (zelfs ‘inlooppunten’) en anderzijds coördinatiecentra waar middels het samenkomen van digitale informatie uit de Verwijsindex⁹⁹ en casuoverleg voorkomen moet worden dat zich teveel hulpverleners met hetzelfde gezin gaan bezighouden. Bovendien is het nadrukkelijk ook de bedoeling dat de Centra een verbinding krijgen met Bureau Jeugdzorg, inclusief de meldpunten kindermishandeling. Diverse critici hebben al gewezen op de daaraan verbonden risico’s: door de verbinding met Jeugdzorg is geen sprake meer van laagdrempeligheid. Negatieve publiciteit over elektronische signalering en opname in het Elektronisch Kinddossier zou zelfs nadelig uit kunnen werken voor het bezoek aan het consultatiebureau, de meest laagdrempelige deelnemer in het Centrum.¹⁰⁰

Er is op dit moment eenvoudigweg nog te weinig feitenmateriaal om vast te stellen of deze – tamelijk fundamentele – kritiek terecht is. Wel kan gesteld worden dat er een gevaarlijke historische analogie ligt in de ontwikkeling van de nu zwaar gekritiseerde Bureaus Jeugdzorg. De wens om de hulpverlening te coördineren is immers dezelfde die ooit tot de ontwikkeling van het Bureau Jeugdzorg geleid heeft.¹⁰¹ Maar aangezien de gemeenten wat kleiner van omvang zijn dan de provincies zouden er vele honderden ‘mini-BJZ’s’ kunnen ontstaan en daarmee dus in feite een *nieuwe laag* in het systeem van de hulpverlening. Waarbij het ook nog een reëel risico is dat alle aandacht uitgaat naar de zwaardere problemen – waar ook de grootste budgetten aan verbonden zijn – en de beoogde preventieve functie uit het blikveld verdwijnt.

6.5.2 Pedagogisch afhaalcentrum?

Deze zorg dat van de laagdrempeligheid van de CJG’s te weinig terecht komt, wordt versterkt door de constatering dat de huidige opzet minstens een serieuze *systemfout* bevat. Zoals hierboven omschreven heeft het WI voor het CDA eerder nadrukkelijk aanbevolen dat er *actieve verspreiding van informatie* plaats moest vinden en

99 | Het WI voor het CDA heeft in *De Gordiaanse Jeugdknop* expliciet gepleit voor de invoering van dit instrument. Ook op dit punt geldt overigens dat gezien het stadium van invoering evaluatie nog niet echt mogelijk is.

100 | In landen waar dergelijke ‘Family Centres’ al langer bestaan is dit ook onderzocht. In het artikel ‘Open Access Family Centres and Their Users: Positive Results, Some Doubts and New Departures’, *Children & Society*, Volume 13, 3, 1999, rapporteren A. Pithouse en S. Holland dat de niet-gebruikers van dergelijke Centra vooral niet kwamen omdat men het gevoel had dat het ging om een gelegenheid voor ‘probleemgroepen’.

101 | Dit constateert bijvoorbeeld de Raad van State in haar commentaar op het wetsontwerp voor de inrichting van de Centra voor Jeugd en Gezin.

dat vooral ook de *interactie tussen ouders zelf* bevorderd zou moeten worden. Daar liggen immers de kernbehoeften van ouders zelf. Het concept van het ‘pedagogische afhaalcentrum’ laat deze beide primaire functies liggen en maakt in essentie direct de stap naar het contact tussen ouders en professionele hulpverleners. Dat is een stap die voor de grote meerderheid van ouders een brug te ver is, maar vooral een stap die voor ouders in het ‘grijze gebied’ tussen goed en slecht functioneren juist contraproductief is. Zij hebben er op de eerste plaats behoefte aan om hun eigen onzekerheid te reduceren, de stap naar een professional doet precies het omgekeerde.

Daar staat tegenover dat een groot aantal gemeenten deze problemen kennelijk heeft onderkend en zich zeer actief opstelt bij het ontwerpen en bouwen van digitale dan wel virtuele Centra, die de genoemde bezwaren moeten ondervangen. Dat lijkt voor de toekomst een uitstekende optie, maar op dit moment is nog steeds een groot deel van de ouders niet digitaal bereikbaar.¹⁰² Verder is er nog niet zoveel activiteit op het punt van het *interactief* bezig zijn met ouders, zoals het structureel communiceren met ouders over hun behoeften of het organiseren van interactie tussen ouders zelf.

6.5.3 Ouders als partners in het CJG?

De fundamentele vraag is *waarom ouders zelf niet structureel betrokken zijn bij de ontwikkeling van het Centrum voor Jeugd en Gezin?* Daarmee wordt nadrukkelijk niet bedoeld dat er ooit een enquête gehouden is naar hun wensen, maar gaat het om de vraag waarom de Centra niet expliciet ingezet worden als middel om ouders zelf actief te betrekken bij het lokale beleid dat er op gericht moet zijn om hen te ondersteunen. Of als katalysator voor het ondersteunen van ‘primaire netwerken’ in gemeenten. Netwerken waarin ouders zelf samenwerken in het kader van gemeenschappelijke doelen.¹⁰³ Een aantal gemeenten in Nederland experimenteert intussen met dergelijke modellen voor de inzet van budgetten in de welzijnssector, maar ook voor woningbouw en groenplannen. De methodiek hiervoor is onder andere door Ford Foundation ontwikkeld en behelst onder andere dat middelen ter beschikking komen voor activiteiten die voldoende draagvlak hebben onder inwoners. Een mooiere manier van activering van onderlinge communicatie is er niet (en in feite is dat ook het ‘echte’ doel van dergelijk middelen). Dit biedt ook ruimte om ideële organisaties een rol te laten spelen in de CJG en niet alleen de gevestigde door de overheid gefinancierde instituten.

102 | Op dit moment maakt maar 14 procent van de ouders gebruik van internet om informatie over opvoeding te zoeken. Dit percentage groeit overigens wel. Zie E-quality, *Opvoeding en opvoedingsondersteuning*, Den Haag, 2008.

103 | Van den Heuvel waarschuwde in Trouw van 14 november 2007 ‘Centra voor Jeugd en Gezin zijn meer PvdA dan CU’ voor ‘verstatelijking’ van deze centra, een ontwikkeling die haaks staat op het subsidiariteitsbeginsel.

Op het punt van betrokkenheid van ouders is ook in het vorige hoofdstuk al ingegaan in het kader van de bestrijding van een van de vele gezinsmythen. Als het gaat om de mogelijke betrokkenheid van ouders zelf wordt vaak geredeneerd dat een actief betrokken rol van ouders toch niet meer aan de orde is, gezien de drukke agenda's, de afnemende bereidheid tot inzet, enzovoort. Eerder in dit rapport is al geconstateerd dat het idee dat ouders minder tijd hebben domweg niet klopt; ze besteden meer tijd dan ooit aan opvoeding en ook meer tijd dan ooit aan maatschappelijke activiteiten. Ouders spenderen juist *meer* tijd aan vrijwilligerswerk dan mensen zonder kinderen, zo laten de statistieken van het CBS zien. (Dat zou een gevolg kunnen zijn van een attitudeverandering op het moment dat je zorgverantwoordelijkheid draagt.) Verder blijkt dat bij gerichte stimulering, simpel gezegd het gewoon op ouders afgaan, ook allochtone ouders graag bereid zijn om te participeren, mits er duidelijk is wat er exact van hen wordt verwacht. Het kernprobleem lijkt te zijn dat er een *mismatch in verwachtingen en werkelijkheden* is tussen ouders en professionals. Uit onderzoeken naar vrijwilligerswerk in de sportwereld bleek een soortgelijke mismatch, maar dan tussen de meer traditionele vrijwilligers en de jongere generaties. De oudere generatie denkt bij vrijwillige inzet sterk aan de meer structurele taken, zoals het bestuurslidmaatschap (dat dan vaak ook jarenlang meerdere avonden per week vergt). De jongere generatie denkt veel taakgerichter, kan of wil zichzelf niet committeren aan structurele taken maar is wel bereid om een aantal overzichtelijk 'klussen' op te knappen, die aansluiten bij hun eigen competenties. Moderne sportbestuurders die hun vereniging runnen als een netwerkorganisatie boeken dan ook fantastische resultaten en slagen er zelfs in om van hun sportvereniging (weer) een centrale sociale ontmoetingsplaats te maken, waarbij bijvoorbeeld projecten tegen criminaliteit worden meegenomen.

Datzelfde zien we op onderwijsterrein. Er zijn steeds vaker acties van zeer actieve en betrokken ouders, die er tot ieders verbazing zelfs in slagen om zwarte scholen weer gemêleerd te maken. Een moderne belangenorganisatie als Ouders & Co heeft met succes campagne gevoerd voor gratis schoolboeken en de belangenvereniging van ouders in de kinderopvang (Boink) oefent grote invloed uit. Zodra ouders echter dicht in de buurt komen van zaken die professionals als hun eigen competentie beschouwen, kan er wrijving ontstaan. Er is echter niets vreemds aan ouders die zich met de resultaten van het onderwijs aan hun kinderen bemoeien. In Denemarken bijvoorbeeld bestaan in alle gemeenten officiële 'oudercommissies', die zich actief bezighouden met de beschikbaarheid en de kwaliteit van kinderopvang en onderwijs. Op dit punt kan overigens lering getrokken worden uit het verleden: in de afgelopen jaren zijn in tal van gemeenten Jeugdcraden opgezet, waarvan een groot deel na een korte bloeiperiode niet meer bestaat, anderen echter wel degelijk succesvol zijn. Diverse gemeenten experimenteren op dit moment met aan het CJG gelieerde jongerensites, die zijn ontworpen voor tweerichtingsverkeer. Een dergelijk digitaal netwerk zou voor ouders in een gemeente ook een goede optie zijn om minstens

gehoord te worden en mogelijk ook actiever te worden betrokken bij het beleid rond het Centrum voor Jeugd en Gezin.

Gezinsbeleid, zo willen we tot slot van dit hoofdstuk opmerken, is geen kwestie van het verzinnen van maatregelen *voor* gezinnen, maar van communiceren *met* gezinnen. Zolang dat niet gebeurt is de redenering over de problemen om ouders ergens bij te betrekken in feite een 'self fulfilling prophecy': naarmate je minder verwacht van ouders zal er ook minder gebeuren.

7 | **Over de grens**

Ondanks de maatschappelijke verontrusting over dramatische gevallen van mishandeling in het gezin, moet bij ingrijpen bedacht worden dat weinig echt goede alternatieven zijn voor kinderen: professionals kunnen nu eenmaal geen liefde vervangen. Het huidige probleem in de hulpverlening is vooral dat geen sprake is van het echt langdurig ondersteunen en begeleiden van die gezinnen die systematisch zwak zijn. Analyses laten overigens zien dat die 'zwakten' juist in de meest problematische situaties maar voor een deel te maken hebben met cultuur of leefsituatie (lees: migranten of slechte wijken). Dat zijn factoren die problemen kunnen versterken, maar geen verklaringsmodellen op zich. De feitelijke wortels van serieuze problemen liggen volgens de meest recente wetenschappelijke inzichten in individuele disfuncties, hetzij van ouders, hetzij van kinderen. Bovendien is er sprake van een verborgen probleem: er is een harde kern van slecht functionerende gezinnen waarin problemen intergenerationeel worden overgedragen. Tegenover veel gezins- en jeugdproblemen staat de hulpverlening op dit moment relatief machteloos. Niet omdat de professionals niet competent zouden zijn, maar omdat zij de juiste instrumenten missen. De informatievoorziening en de logistiek in de jeugdzorg zijn (nog steeds) beslist onvoldoende (en zolang dat zo blijft hebben- bestuurlijke - reorganisaties ook geen zin).

Los daarvan geldt echter voor de jeugdhulpverlening, net zoals voor alle andere infrastructuren, dat een goede hulpstructuur ten allen tijde moet beginnen bij het communiceren met het gezin zelf en het ondersteunen daarvan. Ouders hebben recht op een heldere procedure, die de overgang markeert tussen steun en het soms noodzakelijke ingrijpen of zelfs overnemen. En als ingrijpen of zelfs het 'overnemen' van de opvoeding onvermijdelijk is, moet 'vervangend ouderschap', liefst in de familie of het directe sociale netwerk de eerste optie zijn. Gedurende het hele steuntraject moeten ouders structureel begeleid worden via Eigen Kracht methodieken.

Er zijn grenzen. Er zijn gezinnen waar kinderen niet veilig opgroeien of die zelfs ernstige schade (kunnen) toebrengen. Een – zeer – klein deel van de ouders is niet in staat tot liefdevol gedrag. Een deel van de ouders slaagt er om wat voor redenen dan ook niet in om de wel aanwezige liefde in de praktijk te brengen, bijvoorbeeld omdat ze een psychische stoornis hebben, verslaafd zijn of op andere manieren incompetent zijn als ouder(s).

Dit hoofdstuk gaat over situaties waarin de overheid geen andere keuze heeft dan zich actief en expliciet achter de voordeur van het gezin te begeven omwille van het belang van (een van de) gezinsleden. Het gebruik van de term 'expliciet' is hier van belang: eerder is al aangegeven dat de overheid zich *impliciet* al eeuwenlang op alle mogelijke manieren met het gezin bemoeit via wetgeving over zaken als erfrecht, leerplicht, echtscheidingswetgeving, loonverschillen tussen mannen en vrouwen (of juist niet), enzovoort. De grens tussen impliciete en expliciete gezinsbemoeienis is

echter is lastig te trekken, maar dat zou in feite ook een theoretische exercitie met weinig relevantie voor het beleid zijn. In de praktijk is er consensus over situaties waar de overheid in ieder geval moet optreden namens ons allen in het belang van gezinsleden zelf, zoals mishandelde vrouwen en kinderen.

Aan de andere kant blijft terughoudendheid geboden als het gaat om de manier waarop mensen binnen het gezin met elkaar omgaan, en dat gaat niet alleen om de 'slaapkamerprivacy'. In de vorige hoofdstukken is nadrukkelijk gesteld dat ouders recht hebben op maximale keuzevrijheid als het gaat om de manier van verdelen van taken binnen het gezin en dat die vrijheid ook via een ondersteunende infrastructuur gewaarborgd moet worden. Datzelfde geldt voor de manier waarop ouders hun kinderen opvoeden: uitgangspunt daarbij is hun eigen competentie. Vanuit die competentie moeten zij besluiten kunnen nemen over wat het beste is voor hun kind. Alle kinderen zijn anders en waar opvang voor de één een zegen is, is het voor een ander kind veel minder geschikt; sommige kinderen hebben een strenge aanpak nodig, sommige juist niet, maar het uitgangspunt is dat ouders zelf die afweging het beste kunnen maken.

Vanuit dat perspectief begint het meest gebruikte en best geëvalueerde programma voor opvoedsteun in ons land, Triple P, met de constatering dat ouders het over het algemeen prima zelf kunnen en dat zij in de eerste plaats *gesteund* moeten worden in hun competenties en zelfvertrouwen, in het nemen van hun eigen besluiten. Omgekeerd is dat ook de reden dat de professionals in de zorg zeer terughoudend zijn als het gaat om het overnemen van ouderlijke besluiten, laat staan in het overnemen van ouderlijke taken. Zelfs als dat gaat om serieuze problemen en om situaties waarbij een doorsnee toeschouwer zich afvraagt waarom kinderen niet meteen uit huis gehaald worden.

Op deze houding is in de afgelopen jaren veel kritiek gekomen, na publiciteit over zaken als Savannah en het Maasmeisje. Ook als zich een ander type gezinsdrama voordoet, rijst direct de vraag hoe de betrokken hulpverleners zoiets konden laten gebeuren. Die vragen zijn logisch, maar toch moet vanuit wetenschappelijk perspectief deze terughoudende houding van professionals gesteund worden, en wel om twee redenen.

De redenen dat professionals terecht terughoudend zijn bij het overnemen of ingrijpen ligt enerzijds bij de *complexiteit* van gezinsproblemen en anderzijds bij het *ontbreken van een alternatief voor het kind*. Het laatste punt is direct inzichtelijk: zoals het in een NRC-commentaar op problemen in de jeugdzorg goed werd verwoord 'is het echte probleem van deze kinderen dat ze gewoon geen ouders hebben die genoeg van ze houden'. Met enige nuancering zouden we daar nog aan toe kunnen voegen: 'of wel van ze houden, maar niet in staat zijn om liefdevol te handelen'. De kern van het probleem is echter dat '*professionals toch geen liefde*

kunnen vervangen’, zoals professor Junger-Tas het formuleerde op basis van haar vijftig jaar ervaring met onderzoek en praktijk van de jeugdhulpverlening.¹⁰⁴ Zolang dus hulpverleners niet kunnen beschikken over voldoende vervangende liefdevolle omgevingen – zoals pleegzorg of kleinschalige gezinshuizen – moeten ze blijven kiezen tussen twee kwaden.

7.1 Het subsidiegestuurde stelsel

Er is weinig discussie over het gegeven dat deze ‘vervangende liefdevolle omgevingen’ voor alle partijen beter zijn en – mede daardoor - bovendien ‘kostenefficiënt’. In het huidige stelsel van hulpverlening aan jongeren en gezinnen doet dat er echter weinig toe.

In de recent gepubliceerde evaluatie van de Wet op de Jeugdzorg¹⁰⁵ door BMC wordt om te beginnen geconstateerd dat de zogenaamde ‘geobjectiveerde integrale indicatiestelling’ niet echt aansluit bij de essentie van wat een gezin is. Het sluit niet aan bij hoe een gezin ‘werkt’ als een relationeel systeem tussen mensen; een systeem dat voortdurend in beweging is, maar vooral ook een systeem waar je niet zomaar een kind als het ware uit kunt plukken en kunt ‘repareren’. Veel problemen hebben immers juist te maken met de manier waarop het gezin zelf functioneert en zodra kinderen weer uit een institutionele situatie terug komen in de samenleving komen ze weer in diezelfde omgeving terecht. Zoals de onderzoekers van BMC dan ook op grond van de gesprekken met experts stellen is een ‘procesbenadering’ waarbij wordt aangesloten bij de gezinssituatie zelf veel meer aangewezen. De belangrijkste reden dat het gezin niet centraal staat is volgens BMC dat het huidige systeem *niet oplossingsgericht maar diagnosegericht is en in feite ‘subsidiegericht*’. Het gaat niet om het resultaat van de behandeling, maar om de wijze waarop middelen worden toegewezen. Om het kort door de bocht te formuleren: in het huidige stelsel doet het resultaat van de interventie door professionals er feitelijk nauwelijks toe. Op het moment dat een formeel daartoe bevoegd iemand een indicatie heeft verleend en een formeel daartoe bevoegde professional die indicatie heeft uitgevoerd is aan alle vereisten voldaan. “Steeds opnieuw vindt er een indicatie en intakeprocedure plaats waarbij steeds opnieuw een behandeling wordt ingezet vanuit de maakbaarheidsgedachte van te repareren individuele problematiek.”¹⁰⁶

Of de indicatie nu goed of slecht was en of de behandeling nu wel of niet effectief was, doet niet echt ter zake. Om daarbij overigens misverstanden te voorkomen: dat betekent niet dat de diagnoses per definitie slecht zijn of dat de hulp niet werkt, dat betekent dat we het gewoon niet weten. En als gevolg van deze situatie bevinden professionals, bestuurders en politici zich al een aantal jaren in een tamelijk zinloos

104 | *NRCHandelsblad*, 4 oktober 2008.

105 | BMC, *Evaluatie van de Wet op de Jeugdzorg*, Amersfoort, 2009.

106 | *Idem*, p. 56.

schijngevecht dat gevoerd wordt met allerlei bureaucratische kengetallen, zoals de gemiddelde behandelingsduur en vooral het aantal kinderen op wachtlijsten. Getallen die zijn geconstrueerd aan onderhandelingstafels. Getallen waarmee vervolgens eenvoudig gemanipuleerd kan worden. Maar vooral getallen die niets zeggen over de *inhoud* van de hulp zelf.

En helaas werkt het stelsel ook omgekeerd: op het moment dat toegewijde professionals in samenwerking met even toegewijde bestuurders er in slagen om dingen te ontwikkelen die aantoonbaar wel werken, is het buitengewoon lastig om daar echt iets mee te doen op grotere schaal. Dergelijke oplossingen zijn immers vrijwel altijd *wel* gebaseerd op een integrale benadering van gezinsituaties en de samenwerking van professionals, maar juist die integratie is volgens het evaluatierapport – hoewel het wel de bedoeling van de nieuwe wet was – nog niet tot stand gekomen. Sterker nog, door de nog steeds gescheiden financieringstromen wordt samenwerking tussen professionals in feite ontmoedigd.

De vraag is dus hoe we wel kunnen komen tot een organisatie van de hulpverlening die is gebaseerd op inhoud in plaats van op procedures.

In het vervolg van dit hoofdstuk wordt daarom eerst een analyse gemaakt van de meest voorkomende problemen met gezinnen, kinderen en jongeren. De verschillen tussen deze problemen zijn (zeer) groot, maar in de beleidsdiscussie over de oplossing van deze problemen ligt de focus over het algemeen eenzijdig op het type probleem dat de meest zichtbare en voor de samenleving voelbare vorm van overlast veroorzaakt. Het is van belang om te constateren dat deze problemen – concreet die van overlast veroorzakende jongeren – in feite maar een klein percentage van het geheel aan gezins- en jeugdproblemen vormen en dat bovendien de echte oorzaken anders liggen dan in de publieke beeldvorming. Ook op dit punt is het van belang om de beeldvorming over gezins- en vooral jeugdproblemen te confronteren met een aantal feiten.

7.2 Verloedering of loeders?

In vrijwel alle debatten over jongeren of ouders verschuift de focus vrijwel direct naar een aantal (zeer) ernstige kwesties, die in de afgelopen jaren het nieuws hebben gedomineerd. Achtereenvolgens ging het om zinloos geweld op straat, om het neersteken- of schieten van medeleerlingen of docenten en recent om het geweldsgebruik door jongeren op straat tegen vrijwel alles wat een uniform aan heeft, tot en met hulpdiensten. In de politieke en maatschappelijke discussies over deze was steeds sprake van de onderliggende vraag of dit nu ‘incidenten’ of ‘symptomen’ zijn. Kort samengevat vinden aanhangers van het ‘symptoomdenken’ dat deze uitingen van geweld als het ware de erupties zijn van een onderliggende vulkaan; een vulkaan die wordt gevoed door autochtone ouders die geen gezag meer over hun kinderen hebben, of allochtone ouders die onze cultuur niet accepteren, dan wel een

combinatie van beide: allochtone ouders die geen gezag over hun kinderen hebben en hun kinderen die onze cultuur niet accepteren.

De aanhangers van de ‘incidententheorie’ stellen daartegenover dat het gaat om geïsoleerde situaties waarbij maar zeer weinig echte daders betrokken zijn. Zij voeren aan dat er door de eeuwen heen altijd dergelijk incidenten geweest zijn en dat ze in de media worden opgeblazen en uit hun verband gerukt. De vraag daarbij is dan natuurlijk wat dan *wel* de oorzaak is van de feitelijke problemen en de veel hogere criminaliteitscijfers bij met name de Marokkaanse en Antilliaanse jeugd. Overigens is er ook discussie over de hoogte van deze criminaliteitscijfers (zie kader).

DE STRIJD OM DE CIJFERS

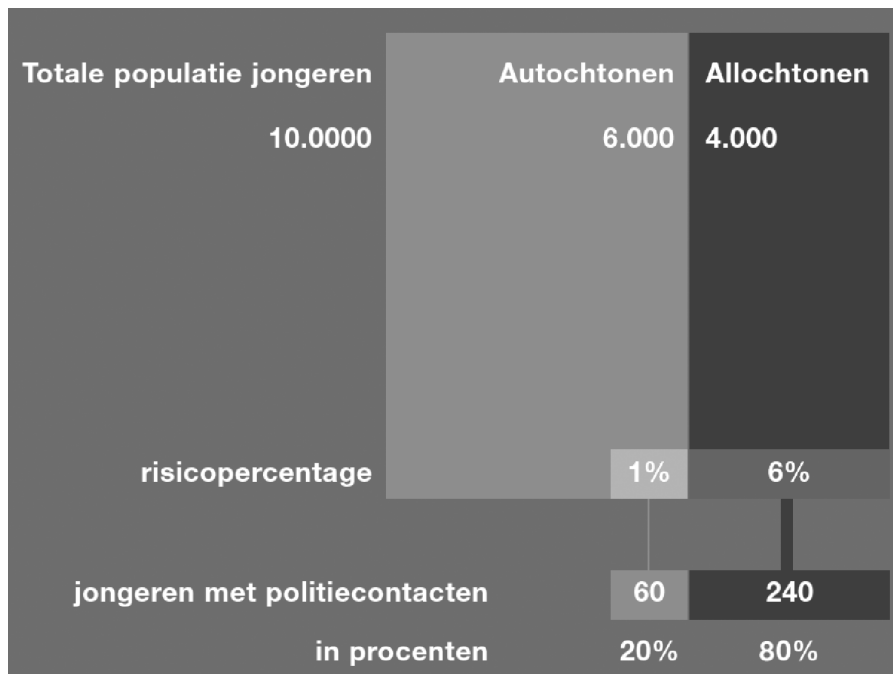
In juni 2009 laaide de discussie over de relatie tussen jeugdcriminaliteit en de cultuur van allochtone jongeren weer op als gevolg van cijfers die de hoogleraar Bovenkerk had opgesteld, overigens op basis van al langer bekend materiaal van het CBS. Burgemeester Aboutaleb van Rotterdam bestreed deze cijfers. Feit is dat deze ‘strijd om cijfers’ al jaren gaande is. In De Volkskrant van 29 november 2008 noemde de hoogleraar Weijers twee factoren die verklaarden waarom de criminaliteit feitelijk afnam (en de veiligheid toenam), terwijl de media tegengesteld rapporteerden:

Ten eerste werd de toename van de criminaliteitscijfers voor een kwart veroorzaakt door hogere aangiftebereidheid en voor driekwart door betere registratie, beide factoren actief gestimuleerd door de overheid zelf.

Ten tweede werd onder druk van de politieke en publieke opinie steeds meer ‘klein geweld’ (zoals vechtende kinderen op school) standaard bij de politie gemeld en in het jeugdstrafrecht behandeld, waarbij ook de voorlopige hechtenis ‘routineus gebruikt werd’ voor zaken waarvoor dat niet nodig was.

Op 11 november reageerde de ‘oudgediende’ beleidsspecialist Werdmöller met een historisch overzicht. Al in 1987 was bijvoorbeeld in Gouda bekend dat meer dan een kwart van de allochtone jongeren in aanraking met de politie kwam, vier keer zoveel dan autochtone jongeren. Ook in die tijd vonden voortdurend incidenten plaats die publieke verontwaardiging oproepen. Bottom-line: de groep Marokkaanse veelplegers is volgens hem achttien keer zo groot als verwacht mag worden op grond van hun aandeel in de bevolking.

Uit de onderstaande figuur blijkt dat het heel goed mogelijk is dat de verhoudingen tussen allochtone en autochtone jeugdcriminaliteit zeer scheef zijn, maar dat dit nog niet betekent dat de allochtone gezinnen het ook massaal slecht doen.

Figuur 10: Succes allochtone jongeren

Wat de figuur weergeeft is de situatie in een stadswijk waar 40 procent van de jongeren allochtoon is. Feit is dat hun 'prevalentie' in het criminele circuit (wat de oorzaken daarvan ook zijn) substantieel hoger ligt dan die van autochtone jongeren. Zoals bijvoorbeeld Dorelijers en Paalman¹⁰⁷ laten zien ligt het verschil maximaal rond de factor vijf of zes: er is geen sprake van dat de grote meerderheid van de allochtone jongeren negatief gedrag vertoont, laat staan dat ze veroordeeld worden voor een misdrijf.¹⁰⁸ Uit de figuur blijkt dat, terwijl de overgrote meerderheid van de allochtone jongeren in de wijk geen problemen heeft, de selectie van jongeren met politiecontacten 80 procent allochtone jongeren telt. De conclusie dat er sprake is van 'massale problemen' ligt dan voor de hand, maar is feitelijk onjuist.¹⁰⁹

107 | T. Dorelijers en C. Paalman, 'Overdrijving helpt niet tegen misdaad', *NRC Handelsblad*, 23 mei 2008.

108 | Het cruciale verschil zit bijvoorbeeld in het gebruik van de 'antecedentencijfers', waarin heel veel mensen voorkomen, bijvoorbeeld ook degenen die zijn genoteerd als getuigen van een ongeval of misdrijf. Waar het om gaat zijn de registraties als feitelijk verdachte.

109 | Een dergelijke redeneerfout is vrij gebruikelijk in de zorgsector. Het is bijvoorbeeld ook zo dat heel veel jongeren in jeugdinstellingen een gezinsachtergrond van echtscheiding en alleenstaand ouderschap hebben. Een dergelijke geschiedenis levert inderdaad een hogere 'risicofactor' op, maar dat wil nog niet zeggen dat hoge percentages kinderen in de problemen komen door echtscheiding.

Feit is dus dat het beschikbare onderzoeksmateriaal grotendeels de ‘incidententheorie’ lijkt te steunen. Zodra journalisten en onderzoekers na een incident in een wijk de veronderstelde brandhaard in kaart willen brengen, blijkt het steeds te gaan om een kleine harde kern die voortdurend onrust veroorzaakt. Deze groepen veroorzaken net als de intussen bekende veelplegers in de criminaliteit ongeveer driekwart van de problemen. Bovendien blijkt de vaak aangehaalde relatie tussen ‘probleemgroepen’ en deze incidenten niet direct, maar indirect te zijn, wat een cruciaal verschil voor de interpretaties en reacties uitmaakt. Recent onderzoek van Van Domburgh¹¹⁰ over de relatie tussen problemen (als criminaliteit) en risicofactoren laten zien dat het pad naar de problemen *begint* bij een individueel kindprobleem en wordt *versterkt of juist gebufferd* door de eigenschappen van het gezin en de sociale omgeving (logischerwijze ook in die volgorde). Weijters stelt in zijn dissertatie¹¹¹ zelfs dat statistisch gesproken een kind uit een rijke buurt even veel kans heeft om op het slechte pad te komen als een kind uit een ‘Vogelaarwijk’, als ze allebei bijvoorbeeld een slechte relatie met hun eigen ouders en verkeerde vrienden hebben. En omgekeerd geldt dus ook dat de overgrote meerderheid van de kinderen uit de slechtere wijken niet in de problemen komen omdat hun ouders het prima doen, de school veilig genoeg is en ze uit de buurt blijven van de ‘gangs’.

7.3 De onderschatting van ‘stoornissen’

Dat betekent ook dat het *denken in problemen op het niveau van bepaalde (bevolkings)groepen en het maken van beleid daarvoor niet effectief is*: of het nu gaat om eenoudergezinnen, arme gezinnen of migrantgezinnen, de overgrote meerderheid kent *geen* interne problemen met hun kinderen anders dan die van de doorsnee bevolking, en als die er wel zijn kan de grote meerderheid ze ook nog ‘bufferen’. Anders gezegd: het probleem ligt precies omgekeerd als de denkrichting. Het is niet een situatie of cultuur die problemen *veroorzaakt*, het is een situatie of cultuur die bepaalde problemen – van individuele kinderen! – *niet aankan*. Het meest frappante voorbeeld hiervan ligt in de totaal tegengestelde ‘kleuren’ van respectievelijk het jeugdstrafcircuit en het jeugdcircuit van de geestelijke gezondheidszorg (ggz). Het eerste circuit is voornamelijk gevuld met gekleurde jongeren, het tweede met ‘witte’ kinderen. Onderzoekers melden echter vanuit het strafcircuit dat de *meerderheid van de allochtone jongeren die daar terecht komen in feite een psychiatrische stoornis hebben*, maar ze worden kennelijk niet op die manier bekeken, en nog minder gediagnosticeerd.

110 | L. van Domburgh, *Very young offenders. Characteristics of children and their environment in relation to (re)-offending*, Amsterdam, 2009.

111 | G. Weijters, *Youth delinquency in Dutch cities and schools. A multilevel approach*, Nijmegen, 2008.

In een recente publicatie van de Kogel van het WODC¹¹² wordt een inventarisatie gemaakt van de stand van zaken in de neurobiologie, met als centrale conclusie dat 'veel mensen met antisociaal gedrag neurobiologische tekorten vertonen'. Ongeveer de helft van de criminelen gaat binnen twee jaar weer in de fout omdat zij niet beschikken over voldoende empathische vermogens om het effect van hun daden in te schatten of over 'zwakke prikkelreacties' beschikken, zodat ze niet gevoelig zijn voor de gevolgen die hun gedrag kan hebben voor henzelf. De hoogleraren Hagoort en Buitelaar bevestigen deze analyse, maar waarschuwen voor een omkering van de redenering. Er is geen sprake van iets als 'geboren criminelen', maar van bepaalde fysieke constellaties die risico's of juist kansen opleveren. Mensen met dergelijke herenstructuren kunnen volgens Buitelaar in een goede sociale omgeving juist groot voordeel hebben van het vermogen om koelbloedig risico's te nemen, bijvoorbeeld als piloot.¹¹³ Dit sluit aan bij de bovengenoemde constatering van Weijters over de zeer grote invloed van de gezinsconstellatie. Waarbij er uiteraard ook disfuncties zijn die niet te compenseren zijn zonder specialistische hulp: er zijn bijvoorbeeld kinderen die door neurologische disfuncties niet in staat zijn tot sociaal of moreel gedrag (zie kader 'morele dyslexie').

MORELE DYSLEXIE

De ontwikkeling van moraal bij kinderen loopt volgens een vast patroon, dat nauw gerelateerd is aan de cognitieve ontwikkeling, en wel volgens de fasen:

- Fase 1: het 'ik' als uitgangspunt

- Fase 2: de (h)erkenning van de ander

- Fase 3: het derde persoons perspectief (oordeel over jezelf in relatie tot anderen)

Het is van belang om in te zien dat een bepaald cognitief niveau nodig is voor een moreel standpunt. In de eerste fase begrijpt een kind gewoon niet dat iemand anders ook 'anders' is, kan dus ook nog niet de stap maken van 'spruitjes zijn vies' naar 'ik vind spruitjes' vies; het eigen standpunt is absoluut. Dit stadium kunnen ouders overigens zelf heel eenvoudig meten door de vraag te stellen wat iemand anders ziet. Een kind in het eerste stadium denkt dat iedereen hetzelfde ziet als hij of zij. En er zijn behoorlijk wat mensen die in dit stadium blijven steken.

In de tweede fase begrijpen kinderen dat iemand anders een eigen positie heeft, wat leidt tot de machtsvraag: het stadium van het recht van de sterkste (wie is sterker, de vader van Jantje of jij?). Ook hier geldt dat veel mensen in dit stadium blij-

112 | K. de Kogel, *De hersenen in beeld*, Amsterdam, 2008.

113 | Zie een overzichtsartikel over 'criminele hersenen' in het NRC Handelsblad van 24 januari 2009. In hetzelfde artikel wordt uitvoerig ingegaan op een recente publicatie van de door Brandt Corstius 'geotraceerde' Buikhuisen. In deze publicatie geeft Buikhuisen een overzicht van de wetenschappelijke stand van zaken op het snijvlak van neurobiologie en criminologie, dat door de specialisten/hoogleraren op deze terreinen Groenhuijsen, Dorelijers, Buitelaar en Swaab zeer goed wordt geoordeeld. Hun constatering is dat de basisveronderstellingen van Buikhuisen over het potentieel van 'neurocriminologie', de relatie tussen het disfunctioneren van hersenen en crimineel gedrag, intussen breed geaccepteerd zijn.

ven steken, de internationale relaties tussen staten bevinden zich op dit niveau. De derde fase stelt kinderen in staat om als het ware als een 'derde persoon' een moreel oordeel te vellen over zichzelf. Het kind begrijpt dan de bekende universele morele regel: 'Behandel de ander als jezelf' en kan zichzelf ook daaraan toetsen. Een cruciale voorwaarde hiervoor is echter dat kinderen ook 'empathie' hebben, het vermogen om zich in de ander in te leven, zodat ze ook kunnen begrijpen waarom hun eigen handelen schade kan aanbrengen. Een aantal kinderen heeft dat vermogen – vanaf hun vroegste jeugd – niet. Zij zijn ongevoelig voor het gedrag of de emoties van anderen. Deze kinderen zouden als 'moreel dyslectisch' worden gekarakteriseerd, zij nemen een deel van hun omgeving niet waar zoals anderen.

Kennis van de genetische componenten van antisociaal gedrag is niet alleen relevant voor verklaringsmodellen, maar ook voor inzicht in de manier van behandelen. Het verklaart zoals hierboven al aangegeven waarom ouders het met sommige kinderen niet voor elkaar krijgen, ondanks een prima aanpak die bij andere kinderen wel werkt. Het verklaart ook waarom in veel gezinnen een van de kinderen grote problemen heeft dan wel veroorzaakt, terwijl de andere kinderen zich probleemloos ontwikkelen.

Moeten we nu op grond van deze gegevens concluderen dat de 'incidententheorie' klopt en er inderdaad geen sprake is van dreigende rampen met hele bevolkingsgroepen, verloedering van de jeugd of zelfs de hele samenleving? Waarschijnlijk is dat inderdaad het geval. Zoals al op diverse plaatsen in dit rapport naar voren is gekomen, geven de aangehaalde feiten geen aanleiding om ons grote zorgen te maken over een aantal fundamentele grondstructuren van onze samenleving. De 'dreigingen' zijn niet afkomstig van groeiende massa's falende ouders of van groepen die gezag of sociale orde actief willen ondermijnen. De overgrote meerderheid van alle jongeren, ook de allochtone, houdt vast aan de traditionele idealen van kind, huis, tuin. Rond het 24e levensjaar betekent dat ook dat de rust bij de meeste allochtone jongeren weerkeert, door het vinden van partners, stelt zelfs degene die het meest duidelijk is over de ernst van de problemen, Werdmöller.

Toch heeft de manier van redeneren in de incidententheorie een essentiële tekortkoming. Theoretisch gesproken klopt het best dat het om statistisch kleine groepen gaat, maar het probleem is dat deze groepen voortdurend worden *aangevuld* met nieuwe deelnemers. Het probleem is dat de harde kern zonder ingrepen onevenredig grote schade aanricht en bovendien tegelijkertijd zichzelf steeds vernieuwt door

het trainen van een volgende generatie. Van de twaafminners uit de studie van Domburgh was er al bij een derde van de kerngroep sprake van ernstige gedragsproblemen. Het gaat dan weliswaar om een vrij kleine groep, maar wel een groep die de komende tien jaar structureel problemen zal veroorzaken en die tegelijkertijd letterlijk de volgende generatie van probleemjongeren uit hun gezinnen plukt en een ‘straatopvoeding’ geeft’. Ook op dit punt geldt dat de huidige aanpak van de problemen niet ‘generationeel’ is, niet geworteld in een perspectief van lange termijnen en onderlinge overdracht tussen leeftijdsgroepen! Onderzoek na onderzoek laat zien dat de honderden miljoenen aan incidentele activiteiten en projecten die al meer dan 30 jaar in doelgroepen en doelwijken gestopt worden, hun doel voorbij schieten.¹¹⁴

Een ander aspect dat genoemd moet worden is dat een beperkte groei van het aantal probleemjongeren de trigger kan zijn tot verdere groei. Er is een omslagpunt wanneer de enkele relschopper niet langer opgaat in de massa, maar samen met anderen de groep gaat domineren. Gladstone spreekt van een *tipping point* die een sociale epidemie veroorzaakt, net als water bij vorst verandert in ijs. Aantallen, ook al zijn het kleine aantallen, doen er dus wel degelijk toe, want het verband tussen aantallen probleemjongeren en overlast is niet lineair.

Om deze paragraaf dus samen te vatten: er is geen massale verloedering van de bevolking of van specifieke bevolkingsgroepen gaande, wel is er sprake van een structurele ‘aanvoer’ van jongeren met specifieke problemen, die om diverse redenen binnen hun eigen gezin niet opgelost (kunnen) worden. Bijvoorbeeld omdat het gaat om jongeren met specifieke disfuncties, die speciale deskundige behandeling vereisen. De paradox is dat juist deze jongeren in de praktijk worden benaderd via een scala aan ‘sociale projecten’ die een beroep doen op vermogens die ze juist minder beheersen. Het is in het kader van deze projecten dat ook steeds vaker ouders zelf aangesproken worden om hun verantwoordelijkheid te nemen. Om het dus kort door de bocht te formuleren: juist de specifieke groep van probleemjongeren die inderdaad een individuele disfunctie heeft en waarbij ouders relatief weinig (meer) kunnen doen dan ze al doen, wordt het *minst als individub* benaderd – en wordt het vaakst opgevoerd als ‘bewijs’ dat bepaalde groepen niet deugen.

Deze paragraaf begon echter met de constatering dat de meest spraakmakende groepen van probleemjongeren in absolute zin maar een heel klein deel van de gezinnen en jongeren met problemen vormen. Er zijn veel grotere groepen waarover vrijwel nooit een publiek debat gevoerd wordt. Voordat we dus nader ingaan op de (mogelijke) oplossingen moeten deze (drie) groepen ook in kaart gebracht worden.

114 | Volgens de hoogleraren Veerman en Orio de Castrio is van de 1000 (!) nu lopende interventies nog een 15 procent bewezen effectief en is Nederland nog steeds een ‘projectenmachine’ die voortdurend oude en nieuwe ideeën omzet in subsidiegeld, zonder dat iemand een overzicht heeft, laat staan van de resultaten (*de Volkskrant*, 29 november 2008).

7.4 Generationele overdracht van achterstanden

Een tweede groep gezinnen, inclusief hun kinderen, is nauwelijks ‘in beeld’ bij de media, de politiek of het grote publiek, maar oefent wel een zeer grote en vooral continue druk uit op het hulpsysteem. De reden daarvoor is dat hun problemen zo structureel zijn: het gaat om zogenaamde ‘generationele overdracht’ van problemen bij een bepaalde groep gezinnen met beperkte persoonlijke en sociale vermogens. Pool¹¹⁵ beschrijft in haar boek over de klantenkring van een particuliere hulpdienst in een middelgrote stad hoe hele families letterlijk elkaars structurele armoede (en incidentele meevallers) delen: hun kinderen lopen vanaf de geboorte in feite een niet meer in te halen sociale achterstand op en dragen het patroon van geen opleiding, werkloosheid en armoede weer over op hun kinderen.¹¹⁶

Over deze groep gezinnen en families moeten we constateren dat ze als het ware buiten de ‘politieke beleidsradar’ vallen omdat ze vrijwel nooit in de publiciteit komen. In feite zijn het ‘antiTökkies’: zij vertonen juist geen assertief gedrag maar trekken zich zo veel mogelijk terug in de anonimiteit en mijden contact met de buitenwereld.

Er zijn wel degelijk voorbeelden bekend van initiatieven die deze negatieve cyclus kunnen doorbreken, bijvoorbeeld in de vorm van intensieve gezinsbegeleiding, waarbij er in feite *jarenlang* systematische steun voor *alle* gezinsleden moet zijn in hun persoonlijke en gezamenlijke functioneren. De huidige organisatie van de gezinsondersteuning voorziet hier echter domweg niet in. Het blijft bij projecten met een beperkte looptijd, waarna de resultaten weer wegzakken.

In feite zijn het deze gezinnen die de grootste tekortkoming van het huidige systeem van gezinsondersteuning blootleggen: gezinnen worden niet *als geheel gezien en ondersteund*. Het hulpstelsel is zoals hierboven aangegeven gebaseerd op het stellen van een specifieke diagnose per individu en koppelt vervolgens via indicatieorganen een behandelmethode (en vooral een budget) aan de diagnose. Vervolgens kan een uitvoerende instelling op basis van die diagnose en dat budget aan de slag, als er tenminste geen wachtlijst is. Dit systeem begint dus feitelijk aan de achterkant, op het moment dat jarenlang voortslepende problemen in gezinnen vrijwel onbehandelbaar geworden zijn op het niveau van het gezin zelf. Het gevolg is dat er zeer dure ‘overnames’ moeten plaatsvinden, zoals blijkt uit het kader met het voorbeeld van Johan.

VOORBEELD JOHAN

Johan vertelt zijn juffrouw dat hij binnenkort weer weggaat van de school. Hij is in groep vijf gekomen en na wat startproblemen gaat het nu in groep zeven prima,

115 | M. Pool, *Alle dagen schuld*, Amsterdam, 2008.

116 | Zie ook de publicaties van ATD-De Vierde Wereld over de intergenerationele overdracht van armoede.

maar ze had hem aangesproken op het feit dat hij de laatste tijd zijn huiswerk steeds niet af had en slecht gedrag in de klas liet zien. De ouders van Johan heeft ze in de afgelopen jaren maar een paar keer gezien, ze komen niet altijd op de rapportgesprekken. Als ze er wel zijn zeggen ze eigenlijk nauwelijks iets. Ze bespreekt haar zorg met haar collega die in het Zorgadviesteam van de school zit. Als Johan daar genoemd wordt zegt de jeugdverpleegkundige dat ze dit gezin inderdaad kennen. De ouders van Johan zijn 'zwakbegaafd', ze hebben vier kinderen waarvan er twee in het bijzonder onderwijs zitten. Voor Johan geldt dat zeker niet. Hij neemt samen met zijn oudere broer zelfs veel taken over, zoals boodschappen doen. Het gezin heeft wel een geschiedenis. De kinderen zijn ooit uit huis geplaatst, maar dat was voordat ze in deze gemeente kwamen te wonen. Al snel blijkt dat er een storm op til is voor het gezin van Johan, meerdere stormen zelfs. Zijn moeder is in verwachting, de verloskundige maakte zich al zorgen of zij een baby zelfstandig zou kunnen verzorgen. Het maatschappelijk werk meldt dat er sprake is van een fout gelopen schuldsaneringstraject. De woningcorporatie dreigt met uitzetting wegens huurschuld.

De medewerker van Bureau Jeugdzorg rapporteert dat het gezin al twee keer eerder in verschillende gemeenten dezelfde problemen heeft gehad. De ouders zijn liefdevol, maar kunnen geen van beiden met geld omgaan. Bij de geboorte van elk nieuw kind was er meestal intensieve hulp, maar ook een keer uithuisplaatsing van alle kinderen. Dat is later weer teruggedraaid, omdat de grootouders dit juridisch hadden aangevochten. Tot een paar jaar terug deden deze grootouders ook veel ter ondersteuning, maar een van hen is overleden. Gegeven de situatie dreigt niet alleen een uithuisplaatsing van de baby, maar ook van alle andere kinderen in verband met de huissuitzetting. De woningcorporatie hanteert sinds kort een zeer strikt beleid als een schuldsanering niet wordt nagekomen, een beleid dat natuurlijk bedoeld is voor een heel ander type bewoner, maar uitzonderingen worden niet gemaakt, ook niet voor gezinnen met kinderen. Er is geen spoor van twijfel dat de uithuisplaatsing van vijf kinderen tonnen gaat kosten en nog los daarvan zijn alle betrokkenen het er over eens dat het uit elkaar scheuren van dit gezin flinke schade zou aanrichten aan alle kinderen en de ouders zelf. Maar in feite zijn er maar twee trajecten denkbaar: het gezin valt definitief uit elkaar en de kinderen komen allemaal in individuele jeugdzorgtrajecten terecht, of het probleem zal eerst nog een keer verplaatsen naar een andere gemeente, net als de vorige keren.

Feit is dat elke gemeente van enige omvang in Nederland tientallen van dergelijke gezinnen kent die al generaties lang geen toekomst aan hun kinderen (kunnen) bieden. Dat kan zoals in het voorbeeld van Johan te maken hebben met persoonlijk

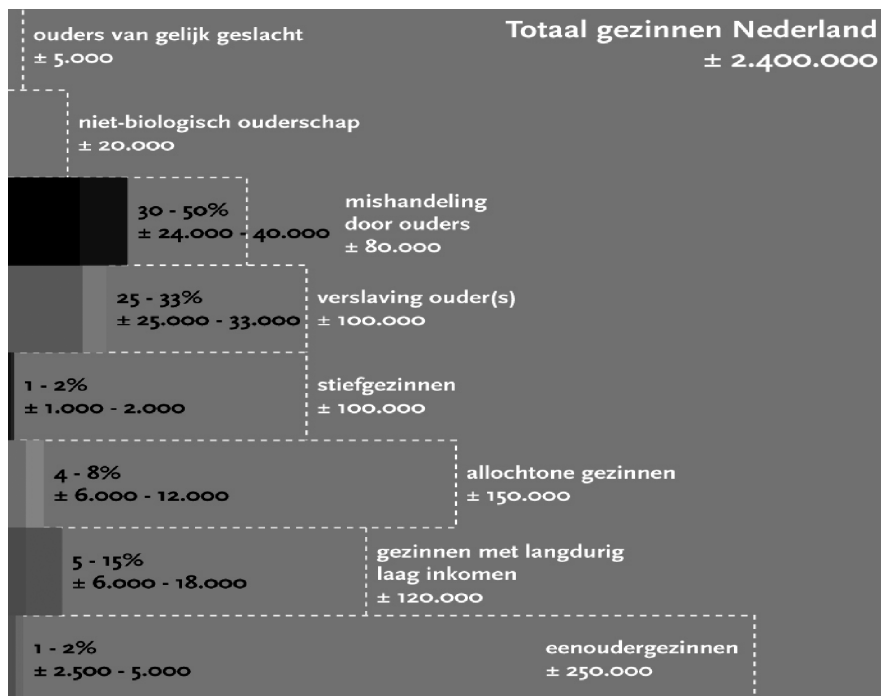
onvermogen van de ouders, maar ook met situaties waarin gezinnen al generaties lang in armoede leven en elke generatie als het ware opgroeit in een atmosfeer van werkloosheid en hopeloosheid. Het zijn gezinnen die niet duidelijk ‘over de grens’ zitten, maar wel evident voortdurend op die grens balanceren. Maar *als gezin* zitten ze onder de radar van het systeem: elk gezinslid staat ongetwijfeld genoteerd in meerdere dossiers van zorg, sociale zekerheid, enzovoort. Het is zelfs waarschijnlijk dat elk gezinslid een eigen hulp- of steuntraject doorloopt, maar er is niemand die het hele gezin kent. Laat staan iemand die ook echt de mogelijkheid heeft om zich langdurig en intensief met het hele gezin bezig te houden. En toch is dit de *enige effectieve methode*: uit de ervaringen van de ‘Family Centres’ in Groot-Brittannië¹¹⁷ is gebleken dat het wel degelijk mogelijk is om gezinnen uit deze situaties te halen, mits voldaan werd aan twee voorwaarden. Voorwaarden die overigens wel een totale reorganisatie van het oorspronkelijke beleid van de ‘Family Centres’ betekenden: er werden voor deze gezinnen alleen nog maar professionals met ‘ervaringsdeskundigheid’ ingezet en deze gezinsondersteuners kregen een caseload van maximaal zes gezinnen, waar ze bovendien minimaal twee jaar bij betrokken konden blijven. Uiteraard is dat een kostbare methode, maar de kosten daarvan vallen in het niet bij datgene wat nu uitgegeven wordt aan ‘noodreparaties’ en aan structurele kosten voor uitkeringen en andere regelingen, laat staan voor uithuisplaatsingen. Het probleem in de Nederlandse situatie is daarbij echter dat de uithuisplaatsingen uit een ander budget komen dan de preventieve ondersteuning, op dit punt komen we nog terug.

7.5 Ernstig disfunctionerende ouders

De derde groep van gezinnen met ernstige problemen krijgt recent juist wel veel aandacht in de publiciteit: het gaat om ouders die om wat voor reden dan ook zelf de grootste bedreiging zijn voor hun kinderen, of voor andere gezinsleden. Daarbij is het belangrijk dat de definitie van ‘kindermishandeling’ ruim genomen wordt: het gaat niet alleen om het direct fysiek mishandelen, maar ook om het verantwoordelijk zijn voor een gezinssituatie die voor kinderen een structureel risico op de langere termijn oplevert. Over het algemeen gaat het hier om ouders die *niet in staat zijn om hun eigen belang ondergeschikt te maken aan dat van hun kind* op de meest essentiële en basale punten, zoals verzorging, veiligheid van leefomgeving. Dit druist in alle opzichten in tegen de essentie van wat ouderschap is, en heeft dan ook heel veel te maken met disfuncties bij ouders zelf, zoals verslavingen of psychologische stoornissen.

117 | S. Miller, presentatie op de internationale expertmeeting over Child and Family Centres, 30 oktober 2009, Utrecht (Nederlands Jeugd Instituut).

Figuur 15 Gezinnen met specifieke problemen

De bovenstaande figuur is ontleend aan een rapport van de Nederlandse Gezinsraad¹¹⁸ en nadrukkelijk niet bedoeld om exacte aantallen van kinderen of gezinnen met problemen weer te geven. De stippellijnen geven een indicatie van het aantal gezinnen waarin sprake is van specifieke problemen of situatie. De gekleurde vlakken laten zien in welk deel van die gezinnen de problemen ook meetbaar en bewijsbaar negatief effect hebben op kinderen. Uit een dergelijke figuur valt onmiddellijk op dat het negatieve effect van verslaving bij ouders bijna even groot is als dat van ‘directe’ mishandeling. Factoren als het ontbreken van een consistente omgeving of het niet kunnen vertrouwen op het gedrag van ouders werken heel negatief op de ontwikkeling van kinderen.

In vergelijking daarmee kunnen we ook zien dat verreweg de meeste kinderen uit gezinnen uit de bekende probleemgroepen, zoals eenoudergezinnen en allochtone gezinnen niet in de problemen komen. Voor wat allochtone gezinnen betreft is dat hierboven al nader toegelicht. Voor eenoudergezinnen geldt dat factoren als relatief hoge sociale acceptatie en relatief hoge inkomens (in vergelijking met veel andere landen) in Nederland gunstig werken.

De essentie is echter dat het vooral dan (zeer) slecht gaat met kinderen als er sprake is van ‘ouderlijk falen’. Factoren als verslaving en psychische problemen zorgen er voor dat ouders hun functie als ‘buffer’ niet meer hebben of zelfs dat de

118 | Nederlandse Gezinsraad, *Signalement 1. Gezin: beeld en werkelijkheid*, Den Haag, 2001.

ouders zelf de bedreiging voor het kind zijn. In dat soort gevallen is het effect op kinderen dan ook zeer sterk negatief: alleen de eigen kracht van het kind zelf – of soms de sociale omgeving – kan dan nog als buffer fungeren. Zoals bekend worden de cijfers over het voorkomen van kindermishandeling in de afgelopen jaren steeds naar boven bijgesteld op grond van meer gedetailleerde studies. Bottom-line is dat er jaarlijks tienduizenden kinderen en jongeren op die manier blootgesteld worden aan een destructieve gezinsomgeving en dat als gevolg daarvan velen van hen in de jeugdhulpverlening terecht komen. Niet alleen omdat ze wegens gevaar voor hun veiligheid uit huis geplaatst moeten worden, maar ook omdat de psychologische effecten van een dergelijke onveilige situatie, van het ontbreken van mensen die te vertrouwen zijn, nog jarenlang doorwerken.

7.6 Het risico van risico(screening)

Een vierde groep ten slotte van ouders, kinderen en jongeren die – de laatste tijd steeds vaker – in het jeugdzorgcircuit terechtkomen zijn de ‘risicokinderen’. De toenemende aandacht voor jeugdproblemen brengt ook een verhoogde gevoeligheid bij ouders en professionals met zich mee. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in de explosieve groei van het aantal diagnoses van problemen als ADHD. Ook op dit punt is een maatschappelijke discussie ontstaan, waarbij de vraag is of hier sprake is van een ‘hype’ of van een proces van toenemende medicalisering. Het idee is dat we alle gedrag dat vroeger tot de normale bandbreedte werd gerekend (drukke kinderen) nu van een diagnose voorzien, die vervolgens weer toegang geeft tot hulp.

Er is echter ook een ander verklaringsmodel, dat van de neiging van een zorgsysteem tot autonome groei. In die perceptie zijn het vooral de professionals die steeds nieuwe verklaringen en diagnoses ontwikkelen waarmee ze hun eigen werkgelegenheid in stand houden. Ten slotte is er ook kritiek op de rol van de overheid in deze, die door het steeds meer inzetten van instrumenten voor risicosignalering ook daadwerkelijk steeds meer kinderen en gezinnen met problemen ‘schept’.

Het is vanuit wetenschappelijk perspectief onmogelijk om een uitspraak te doen over de hypothesen dat ouders of professionals allerlei problemen scheppen die er feitelijk niet zijn. In de geschiedenis van de medische wetenschap zijn vele diagnoses en bestrijdingsmiddelen omstreden geweest en alleen de geschiedenis heeft laten zien wat wel en niet klopte. En wat ouders betreft is het lastig om kritiek te leveren als het immers gaat om het belang van iemands eigen kinderen, waarvoor ouders geen middel onbeproefd zullen laten.

Wel is er aanleiding om vraagtekens te zetten bij de toenemende neiging van de overheid om gebruik te maken van allerlei ‘technische screeningsinstrumenten’ om de omvang van problemen in kaart te brengen. Hoogleraar kindermishandeling Baartman heeft een analyse gemaakt van de reden dat deze instrumenten geen betere uitkomst geven dan de inschatting van (ervaren) professionals. Dat ligt aan

de zogenaamde ‘valse positieven’: zelfs als een vragenlijst voor 90 procent goed zou voorspellen wie later in de problemen komt – een percentage dat in de praktijk al utopisch is – dan zijn er nog 10 procent gezinnen die op grond van de resultaten een ‘negatief kruisje’ achter hun naam krijgen, terwijl er niet veel meer mee aan de hand is dan met hun burens. Maar om het nog lastiger te maken: de groep van ‘valse positieven’ bij screenings is vrijwel altijd *groter* dan de groep die echte risico’s heeft. Van Domburgh maakt dit duidelijk met de volgende serie: van de kinderen die in aanraking komt met justitie, dat is gemiddeld een op de tien, gaat er ongeveer een kwart later ernstig gedrag vertonen (is dus 2,5 procent van het totaal) en maar een op vijftien wordt echt crimineel (dat is dus minder dan 1 procent). Als we echter bij de 18.000 kinderen die in aanraking kwamen met justitie een vragenlijst afnemen en 10 procent ‘valse positieven’ krijgen, zijn dat er 1.800, terwijl er dus feitelijk maar 180 tot de serieuze probleemgevallen behoren. Het gevolg is dan niet alleen dat er honderden kinderen ten onrechte worden ‘gemerkt’, maar ook dat de capaciteit toch onvoldoende is om dat aantal in de gaten te houden.

Daar tegenover staat onderzoek dat laat zien dat de *ervaring* van professionals het in de praktijk nog duidelijk beter doen dan de technische instrumenten. In haar promotieonderzoek¹¹⁹ toonde van Domburgh aan dat de ‘fijne neus’ van ervaren agenten beter voorspelde welke kinderen uit de risicogroep van *first offenders* de ernstige gevallen waren dan de analyses op grond van risicofactoren. Eerder had Dorelijers in Rotterdam ook al laten zien dat de persoonlijke taxatie van leerkrachten in de lagere groepen van het basisonderwijs de beste voorspeller was van later crimineel gedrag. Voor de goede orde, het principe van zo vroeg mogelijke onderkenning van problemen en stoornissen blijft onverlet, het gaat om de daarvoor meest geschikte methode. Een evident nadeel van de toenemende screeningspraktijk is dat het stelsel van hulp steeds *technocratischer* wordt, dat het persoonlijke contact tussen ouders en deskundigen steeds meer vervangen wordt door instrumenten en de daaropvolgende procedures.

Zodra immers op grond van diagnoses enig risico is vastgesteld, heeft dat tal van effecten. Op de perceptie van ouders zelf, op leerkrachten, op hulpverleners. Er treedt een ‘zorgspiraal’ in werking, die de normale interactieprocessen systematisch gaat aantasten. De speurtocht naar diagnoses zet iedereen op scherp, plaatst elke reactie van een kind in het licht van mogelijk achterliggende disfuncties, zet elk ouderlijk handelen onder specifieke druk, enzovoort. De zorgparadox houdt immers ook in dat juist de grootste kracht van ouders, hun *zelfvertrouwen* in hun eigen kunnen, wordt aangetast. Ze worden afhankelijk van de expertise van derden die meer weten van het specifieke probleem dan zij zelf.

119 | L. van Domburgh, *Very young offenders. Characteristics of children and their environment in relation to (re)-offending*, Amsterdam, 2009.

Uitbreiding van het screeningsbeleid, zoals de intentie is van het huidige beleid, is dus tegelijk een zegen voor degenen die daadwerkelijk vroeg ‘ontdekt’ worden en geholpen, maar een ramp voor degenen die in het vage grijze gebied van onduidelijke klachten en onzekere diagnoses terechtkomen. Feit is dat ouders op dit moment zelf in toenemende mate deze paradox ervaren en vragen gaan stellen bij de manier waarop ze door het systeem van zorg en hulp worden benaderd. Er worden vraagtekens gezet bij verdergaande bevolkingsonderzoeken en bij de invoering van elektronische kind- en patiëntendossiers. De aanleiding voor deze discussies ligt vaak in het privacyargument, maar de essentie ervan ligt natuurlijk ook in de vraag in hoeverre de nieuwe instrumenten ook echt helpen. Als ouders geloven dat een elektronisch kinddossier – net als een consultatiebureau – een voorziening is die hun kind kan helpen, dan hebben ze daar net zo min bezwaar tegen als tegen dat consultatiebureau zelf (waar al 100 jaar precies die vragen uit het dossier aan ze gesteld worden).

Het WI voor het CDA heeft een duidelijke voorkeur voor het behoud van de rol van professionals bij het signaleren van risico's. De inmiddels landelijk ingevoerde – Verwijsindex is een instrument dat zelf geen inhoudelijke gegevens gebruikt, maar niets anders doet dan *de risicosignaleringen van professionals over hetzelfde gezin samenbrengen*. Vervolgens moet er bij meervoudige signalen overleg plaatsvinden, uiteraard ook met het gezin zelf, zodat de techniek het inhoudelijke proces van de hulp niet kan gaan overheersen. Het is ook juist dit overleg dat kan voorkomen dat ouders of jongeren (te) snel worden verwezen naar zware vormen van zorg. Voorwaarde daarbij is dan wel dat er in de sector voldoende mogelijkheden voor lichtere hulpverlening komen. Dat is een probleem dat te maken heeft met de organisatie van het stelsel van jeugdhulpverlening en jeugdzorg.

7.7 Eén gezin, één plan, hoe moet dat werken?

Als we de bovenstaande analyses combineren, dan zie we globaal het volgende patroon van problemen, die qua ontstaan differentiëren voor verschillende sociale groepen.

Er zijn kinderen die, vaak ook door persoonlijke disfuncties, zich systematisch aan het gezag onttrekken en een negatieve rol op school of in de wijk op zich nemen. Ze bouwen een soort alternatieve antisociale carrière. Zelf stoppen ze daar na een aantal jaren mee, maar ze geven de rol wel door aan hun jongere leeftijdgenoten.

Dan zijn er ouders, maar eerder nog hele families, die al generaties lang in alle opzichten ‘zwak’ zijn en zwak staan en dat aan de volgende generatie zullen doorgeven als er niet systematisch wordt ingegrepen.

Vervolgens zijn er ouders die het ouderschap niet aankunnen en hun kinderen verwaarlozen of mishandelen. Ook hier is wel sprake van generationele overdracht, maar de achtergrond ligt toch vaker in incidentele kwesties zoals drugsgebruik of

psychiatrische stoornissen. Ook deze groep geeft problemen generationeel door: mishandelde kinderen gaan later vaker zelf ook mishandelen.

En ten slotte zijn er kinderen die door hun ouders zelf of leerkrachten als lastig opvoedbaar gezien worden en in het zorgcircuit terechtkomen, en vaak ook gemedicaliseerd worden.

Achter de verzameling van incidenten die de media domineren gaan dus zeer verschillende groepen schuil. Groepen waarvan de achtergrond bekend is – soms al generaties lang – maar die door versnippering van hulp en incidentenbeleid (met veel ‘projecten’) nooit structureel geholpen worden. Om er echter achter te komen wat precies de achtergrond van een probleem met een *specifiek* gezin is, zul je er zoals het merendeel van de experts stelt, eenvoudigweg *naar toe moeten*, zelf contact leggen. Het is immers zeker zo dat bepaalde problemen samenvallen met bepaalde groepen: de generationeel zwakke families komen uit de armste groepen, de ADHD-kinderen en psychiatrische cliënten vooral uit de hogere sociale lagen. Maar een individueel kind of gezin hoeft daar niet aan te beantwoorden. Sterker nog, juist door de groepsindeling wordt de diagnostiek slechter: allochtone jongeren hebben net zo vaak of nog vaker psychiatrische problemen, maar die worden niet altijd als zodanig onderkend omdat in de beeldvorming de crimineel samenhangt met cultuurproblemen.

Voor de goede orde, deze constatering is niet nieuw. Eerder is in ‘De Gordiaanse Jeugdknoop’ al een uitgebreide historische analyse gemaakt van de ontstaansgeschiedenis van deze problemen. En in de analyses van het JONG-traject en de evaluatie van de jeugdzorg door BMC is uitvoerig stilgestaan bij het feit dat de hulpverlening veel te aanbodgestuurd is, dat de financiering verkokerd is en dat de hulpverlening als gevolg daarvan zo versnipperd is dat er vaak tientallen hulpverleners zonder overleg of zelfs kennis van elkaars aanwezigheid bezig zijn met hetzelfde gezin. Daarom is het ook de bedoeling dat in de toekomst alle signalen over kinderen en gezinnen binnenkomen bij een lokaal Centrum voor Jeugd en Gezin en dat vervolgens bij betrokkenheid van meer hulpverleners een *gezamenlijk plan* wordt opgesteld (Eén Gezin, Eén Plan). Het vernieuwende hiervan is niet alleen de samenwerking, maar vooral het ‘opschalen’ van het niveau van het individu naar dat van het gezin. Zoals we in het vorige hoofdstuk moesten constateren staat deze beleidsontwikkeling nog in de kinderschoenen en het is dus nog niet mogelijk om te beoordelen of de gemeenten zelfs maar de goede kant op gaan: er zijn nog slechts enkele tientallen Centra operationeel. Intussen is een discussie op gang gekomen over de vraag of de Jeugdzorg niet beter onder de regie van de gemeenten gesteld kan worden via de CJG’s.

Het enige, maar wel het belangrijkste, wat op dit punt gesteld kan worden is dat *het* *primaat bij een dergelijke operatie inhoudelijk moet zijn en niet institutioneel*. Of

anders geformuleerd: *het doet er minder toe wie nu de leiding heeft dan wat er precies gebeurt*. De vraag is hoe er voor gezorgd wordt dat het gezin centraal komt te staan en blijft te staan, dat de (zelf)redzaamheid van het gezin tot het centrale doel van de steun wordt gemaakt. Als we dat operationeel maken zien we dat de manier waarop met een gezin wordt omgegaan uiteraard afhankelijk is van het (ernst)niveau van de problemen, maar dat er op elk van deze niveaus manieren zijn om het gezin centraal te houden.

I: Signalering risico: communiceren met ouders zelf

Basis is dat bij elk signaal van een probleem primair contact met de ouders zelf opgenomen moet worden. Een preventief systeem werkt alleen als het draagvlak bij ouders zelf heeft en helemaal duidelijk is dat er niets ‘achter hun rug om’ gebeurt (Er zijn overigens al gemeenten die dit als standaardelement van het beleid aan instellingen hebben opgelegd).

II. Hulp: eigen kracht

Ook als een gezin er zelf met eenvoudige middelen als informatie of advies niet uit komt, blijft het basale uitgangspunt dat ouders zelf in staat geacht, maar ook in staat gesteld worden het probleem op te lossen. Waarbij uiteraard gebruik gemaakt kan worden van alle steun die in infrastructuur of hulpverlening beschikbaar is. Een belangrijk element in deze stap is dat ouders ook in contact met andere ouders gebracht kunnen worden als het gaat om vergelijkbare problemen of het aanbod krijgen om gebruik te maken van methoden als de Eigen Kracht Conferenties, waarin het sociale- en familienetwerk geactiveerd worden.

III. Aanzegging: verhelderen van verantwoordelijkheden

Het derde niveau - waarbij we nadrukkelijk moeten opmerken dat gezien de huidige cijfers slechts een heel klein deel van de ouders betreft - is dat er volgens het model van de recent ingevoerde ‘Doe Normaal Bevelen’¹²⁰ of aanwijzingen van een verantwoordelijke burgemeester of wethouders een officiële aanzegging aan ouders of jongeren gedaan worden over het beëindigen van ongewenste situaties, zoals spijbelen of wangedrag op straat. Deze methodiek is recent en wordt nu op ad hoc basis toegepast in enkele gemeenten. De essentie hiervan is dat ouders en jongeren zelf een *scherpe grens* gesteld krijgen als het gaat om hun eigen verantwoordelijkheid. Er is nu een *grijs gebied* waarin onhelder is wie verantwoordelijk is voor een kind of situatie. De verantwoordelijkheid wordt als het ware ‘gedeeld’ door ouders, school, politie, hulpverlening. Het is wenselijk dat elk van de betrokken precies weet voor welk deel hij verantwoordelijk is. In dit stadium van een probleem is het essentieel

120 | Het gaat om de ‘Wet gedragsbeïnvloeding van jeugdigen’, ingevoerd per 1 februari 2008 en de verruiming van de OTS in 2009.

dat dergelijke afspraken expliciet gemaakt worden, inclusief de *gevolgen* die daar voor alle betrokkenen aan verbonden zijn.¹²¹

HUISBEZOEK

Uit een project in Utrecht bleek dat de veronderstelling dat Marokkaanse ouders niet willen weten wat hun kinderen fout doen op straat niet klopt. Zodra de ouders van jongeren die voor de rechter moesten komen huisbezoek met informatie kregen steeg het percentage dat de zitting bijwoonde van 40 naar bijna 100 procent. Bij een deel van de ouders bleken de kinderen de post zelf te onderscheppen, zodat zij niet wisten wat er speelde. Bij een ander deel bestond de overtuiging dat zij de zaak zouden verslechteren door aanwezig te zijn, omdat het dan leek alsof ze achter hun kind stonden: afkeuring werd in hun cultuur duidelijk door afwezigheid. De uitvoerders van dit project wezen er op dat er in het verleden ook al veel specifieke successen geboekt waren met dergelijke projecten, maar dat ze door het tijdelijke karakter van de middelen nooit structureel effect gehad hadden.¹²²

IV. Inperking: gevolgen direct voelbaar

Bij het overschrijden van expliciete grenzen moeten de gevolgen ook direct zichtbaar en voelbaar worden. Ook hier geldt dat al gewerkt wordt met gebiedsverboden, net zoals scholen leerlingen schorsen en uiteindelijk verwijderen. Op dit niveau van de interactie met het gezin is het overigens evident dat de regie gevoerd moet worden door het bestuurlijke en juridische systeem, in feite betekent een aanzegging onder punt III dat de hulpverlening aan het einde van de mogelijkheden is. In de praktijk gaat het om gezinnen die ook te maken hebben met schulden, die antisociaal gedrag in hun woonomgeving vertonen of zelfs criminaliteit.

V. Overname: ontnemen van verantwoordelijkheid

Net zoals nu wel voorkomt zal het in een aantal gevallen noodzakelijk of onvermijdelijk zijn dat ouders uit de ouderlijk macht worden ontzet of dat kinderen in residentiële inrichtingen terecht komen. De essentiële verbetering in de methodiek moet echter vooral liggen bij de punten III en IV: daar ligt de enige mogelijkheid om te voorkomen dat een volgende generatie jongeren of ouders opnieuw in de problemen komt.

Voor de goede orde: alle onderdelen van een dergelijke aanpak zijn in de praktijk al ontwikkeld en aanwezig, maar ze worden *niet systematisch toegepast*. Een gevolg daarvan is dat veel ouders en jongeren zich zelf in een ‘diffuse’ positie bevinden. Ouders klagen er over dat ze zelf heel lang ‘aan de bel trekken’, op wachtlijsten komen om dan vervolgens terecht te komen in een systeem dat ze zelf niet overzien

121 | Zie voor een beschrijving van dit probleem Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De Gordiaanse Jeugdtknoop. Jeugdbeleid met meer gezin en meer gezag*, Den Haag, 2005.

122 | *de Volkskrant*, 12 februari 2010, ‘Marokkaanse ouders vaker bij zitting’.

en waarmee ze niet kunnen communiceren. Minstens zo belangrijk als het heldere onderscheid in fasen, waarmee in feite de verantwoordelijkheden expliciet worden vastgelegd, is daarom het basisprincipe van de *interactie met ouders zelf*, dat leidend moet zijn in het hele stelsel.

7.8 Geen bestuurlijk maar logistiek probleem

In essentie gaat het dus om een *kanteling van het systeem*. Het systeem moet er niet meer op gericht zijn om een ‘product hulp’ aan te bieden, maar vanaf het eerste contact moet proberen het gezin zelf te versterken en als dat niet lukt vervolgens in de directe omgeving van dat gezin – en samen met dat gezin – op zoek moet naar extra steun. Wanneer gezinnen op die manier systematisch gesteund en gevolgd worden, kan ook veel sneller en efficiënter een halt toegevoerd worden op het moment dat de grens van de zorg wordt overschreden. En daarmee wordt tegelijk voorkomen dat een relatief kleine groep van jongeren en gezinnen een grote druk op het zorgsysteem blijft leggen.

Als deze methodiek wordt toegepast, dan vloeit daar op termijn in feite vrijwel vanzelf een nieuwe verdeling van verantwoordelijkheden – en middelen – in het jeugdbeleid uit voort, een verdeling die veel decentraler zal zijn dan de huidige.¹²³ De *primaire* ontvanger van die middelen is dan overigens niet de gemeente, maar het gezin zelf: bij systematische – eventueel zelfs wettelijk verplichte – inzet van methodieken als Eigen Kracht kunnen gezinnen zelf onder regie van hulpverleners in hoge mate over budgetten beschikken waarmee zij bijvoorbeeld hulp uit het eigen (familie)netwerk kunnen regelen. Deze financieringssystematiek sluit aan bij andere ontwikkelingen in de zorg, waar in de AWBZ met persoonsgebonden budgetten en vouchers gewerkt wordt of gaat worden. Uit de ervaringen met deze systematiek blijkt dat er goede resultaten mee gehaald kunnen worden, mits een aantal kinderziekten worden overwonnen.¹²⁴

Om dit proces te faciliteren en tegelijk de toekomstige samenwerking tussen de systemen van gemeente (CJG) en provincie (BJZ) te bevorderen *is het nuttig als gemeenten en provincies een deel van de middelen voor de jeugdzorg gezamenlijk gaan beheren in een jeugdfonds*, waaruit bijvoorbeeld de inzet van nieuwe methoden als de Eigen Kracht Conferenties betaald kunnen worden, maar waarbij ook – zoals nu gebeurt in enkele gemeenten – de directe spoedeisende activiteiten betaald worden waarvan niet direct duidelijk is onder welke financiering ze zullen vallen. Om daar een voorbeeld van te geven: het is evident dat een fulltime gezinsverzorgster veel goedkoper (en beter voor een gezin!) is dan de uithuisplaatsing van vier kinderen,

123 | Zie de aanbevelingen van de commissie Paas en de Sociaal Economische Raad.

124 | Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Naar een toekomstbestendige AWBZ*, Den Haag, 2009.

maar de eerste wordt nu door de gemeente betaald en het tweede door de provincie. Laten we nog even terugkeren naar het praktijkvoorbeeld aan het begin van dit hoofdstuk, maar dit keer voorzien van een oplossing:

VOORBEELD JOHAN (VERVOLG)

Het vorige kader eindigde met de sombere conclusie dat er maar twee trajecten denkbaar zijn: het gezin valt definitief uit elkaar en de kinderen komen allemaal in individuele jeugdzorgtrajecten terecht, of het probleem zal eerst nog een keer verplaatsen naar een andere gemeente, net als de vorige keren.

Tot zover waren we gekomen, maar nu gaat het anders...

De CJG-coördinator constateert dat ze hier als hulpverleners niet uit kunnen komen en 'schaalt op'. Twee weken later stelt hij na telefoontjes met de corporatie, enkele jeugdzorginstellingen en de jeugdgezondheidszorg een actieplan op met de volgende elementen:

het gezin krijgt 24-uurszorg van gespecialiseerde gezinsverzorgsters; een jeugdzorginstelling verzorgt de coördinatie van hulp en neemt ook de financiën van het gezin over, ontvangen van de gemeente de uitkeringen, betalen de huur, etc.; met de familie wordt zo snel mogelijk een Eigen Kracht Conferentie georganiseerd om te kijken of en wanneer zij in staat zijn om hulp over te nemen in de toekomst.

De zeer stevige kosten van dit plan (meer dan een ton) worden betaald uit het 'bufferfonds' dat de gemeenten in de regio samen met de provincie ingesteld hebben. Er is geen spoor van twijfel dat de uithuisplaatsing van vijf kinderen eerder een half miljoen dan een ton gaat kosten, maar los daarvan zijn alle betrokkenen het er over eens dat het uit elkaar scheuren van dit gezin danige schade zou aanrichten aan alle kinderen en de ouders zelf. Bovendien zou het probleem zich vervolgens in een andere gemeente herhalen, net zoals het zich al twee keer eerder in andere gemeente voor heeft gedaan. Maar de wethouder van de betreffende gemeente vindt dit onacceptabel en zorgt er voor dat alle bij het gezin betrokken instellingen, niet alleen uit de zorgsector maar ook uit woningbouw en sociale zekerheid samenwerken om dit gezin (blijvend) te ondersteunen.

De casus hierboven in het kader is een praktijkgeval. Het is evident dat het hulpsysteem zo zou moeten werken, maar in de praktijk is dat nog zelden het geval. Het gezin uit dit voorbeeld was in feite al in twee eerdere gemeenten met exact dezelfde situatie geconfronteerd: na huisuitzetting volgde uithuisplaatsing, vervolgens kwamen de kinderen weer terug nadat er in een andere gemeente weer een huis gevonden was, enzovoort. Sterker nog, de regionaal opererende instellingen hadden dit gezin al jarenlang als een jojo door de systemen heen zien bewegen, zonder dat iemand er iets aan *kon* doen omdat de verantwoordelijkheden nu eenmaal zo

verdeeld waren, en omdat er niemand was die bestuurlijk de combinatie van kennis, creativiteit en doorzettingsmacht had om de grenzen te doorbreken.

Immers: de oplossing van deze casus gaat uit van de *beschikbaarheid van tal van zaken die er op dit moment nog niet zijn*, want:

- In hoeveel gemeenten van Nederland signaleert de Verwijsindex niet alleen op individueel maar ook op gezinsniveau (iets wat voor Eén Gezin, Eén Plan essentieel is).
- Waar is het digitale kinddossier al operationeel, inclusief een landelijke koppeling, zodat een gemeente ook kan zien wat er met de andere kinderen (die in andere gemeenten naar school gaan) gebeurt?
- In welke gemeenten is het casusoverleg al operationeel, waar zijn al afspraken over opschaling als de zorgsector er niet uitkomt?
- en *last but not least* waar hebben gemeenten en provincies al goede afspraken gemaakt over het gezamenlijk handelen (en betalen) op het snijvlak van curatieve en preventieve zorg?

Al deze zaken zijn even zo vele randvoorwaarden voor een aanpak waarin het gezin centraal staat. Op dit moment is in het jeugdbeleid sprake van een *logistieke nachtmerrie*. De Verwijsindex die is geïntroduceerd, was een absolute voorwaarde om het meest minimale stukje noodzakelijke informatie beschikbaar te krijgen: de kwestie welke hulpverleners er allemaal bij hetzelfde kind of gezin betrokken waren. Maar daarmee is nog maar de eerste stap gezet: instellingen in het preventieve of curatieve circuit werken per regio vaak nog met verschillende registratie en -volgsystemen. En als zelfs de instellingen nauwelijks een goed beeld hebben van datgene wat er allemaal gebeurt rond een kind of gezin, dan is het vanuit het bestuurlijke niveau ook onmogelijk om na te gaan wat de *effectiviteit* van het beleid is.

Eerder in dit hoofdstuk is al gewezen op de resultaten van het onderzoek naar de Wet op de Jeugdzorg, waarin expliciet is bevestigd dat het huidige systeem in feite geen mogelijkheid biedt om te sturen op resultaat. Dat betekent echter ook dat *niemand* in staat is om dat wel te doen, als die mogelijkheden er niet komen. Een discussie over de bestuurlijke verantwoordelijkheid over de jeugdzorg is dus net zo abstract en bureaucratisch als een discussie over de wachtlijsten: overdracht naar een andere bestuurslaag zou alleen maar betekenen dat die bestuurslaag met precies hetzelfde probleem blijft zitten, dat van de onmogelijkheid om na te gaan wat nu het resultaat is van de miljarden die er besteed worden aan jeugdhulpverlening en jeugdzorg. Dat is ook de reden dat BMC op grond van de evaluatie voorstelt om een aantal bureaucratische elementen, zoals de indicatiestelling, af te schaffen, net zoals ook de Sociaal Economische Raad aangeeft in een recent advies. Een tweede punt van overeenstemming is de aanbeveling om een einde te maken aan de versnippering en verkokering van de financiering. Dit laatste was overigens, net zoals het gebrek aan

samenwerking, ook voor de invoering van de Wet op de Jeugdzorg al een onderkend probleem.

Het WI voor het CDA onderschrijft deze aanbevelingen, maar wil daarnaast vooral ook aandacht vragen voor de ‘logistieke aspecten’ die een cruciale rol spelen bij elke poging om het beleid te verbeteren. Op dit moment is het zo dat iedere vorm van regie onmogelijk is omdat de veronderstelde dan wel beoogde regievoerders eenvoudigweg niet beschikken over de informatie die zij nodig hebben om de regie te kunnen voeren. Net zoals professionals in het relatieve isolement van hun eigen instellingen geen overzicht hebben van datgene wat andere professionals doen met hetzelfde gezin.

Tijdens de invoering van het Elektronisch Kinddossier zijn er diverse debatten gevoerd over de vraag of dit dossier niet omgevormd zou moeten worden tot een ‘breed dossier’, dat informatie bevat uit andere sectoren. Echter, de constructie van brede dossiers die informatie uit de medische, sociale en eventueel zelfs justitiële sector zouden moeten combineren is een doodlopend spoor. Los van de technische moeilijkheden bij de afstemming en de enorme invoeringskosten – als elke sector moet ‘harmoniseren’ – blijft er een groot verschil in wettelijke inzagebevoegdheden. Medische informatie blijft ten allen tijde vallen onder de restricties van de Wet op de Geneeskundige Behandelovereenkomst (WGBO), informatie van politie en justitie kent eveneens zware restricties: brede dossiers zouden dus weer voorzien moeten worden van autorisaties op verschillende niveaus, waarmee de efficiencywinst van het ‘ene dossier’ direct zou verdampen. Die redenering was de reden om te zoeken naar intelligente *koppelstukjes* zoals de Verwijsindex, die alleen maar DAT-informatie bevat.

Op dezelfde manier moeten systemen in de jeugdzorg en jeugdbescherming gebruik kunnen maken van een gelijke *referentie-architectuur* waarmee overdracht van kerngegevens wordt ondersteund. Dergelijke systemen zijn ook in staat om de noodzakelijke beleidsinformatie (op geaggregeerde basis) te leveren voor bestuurders. Het werken met een dergelijk systeem is overigens tegelijk ook het antwoord op de vragen die bij de bevolking leven over privacy. Dossiers blijven volledig berusten bij de verantwoordelijke professionals, maar met een betere digitale ontsluiting kunnen juist ouders zelf veel eenvoudiger hun eigen dossiers en die van hun kinderen inzien als ze daar behoefte aan hebben. Ook dit is een onderdeel van de basisfilosofie van Eigen Kracht, transparantie en betrokkenheid van ouders zelf die de basis moet vormen van de gezinsgerichte hulpverlening.

Als er niet genoeg aandacht besteed wordt aan deze logistieke problemen dan blijft de jeugdzorg kampen met dezelfde problemen als destijds de criminaliteitsbestrijding, die in de fameuze uitspraak van Docters van Leeuwen ‘met potloden computers

moest bestrijden'. De vijand van jeugdhulpverlening en jeugdzorg heet 'informatiegebrek'. Het is niet het gebrek aan expertise of inzet bij professionals of het gebrek aan goede wil bij bestuurders en beleidsmakers – bij welke bestuurslaag ook – wat de problemen veroorzaakt. Diverse (kleinschalige) praktijkexperimenten laten zien dat op het moment dat de communicatie tussen gezin, professionals en bestuurders open en transparant is en op het moment dat iedereen kan zien hoe de situatie is en welke middelen er beschikbaar zijn in materiaal en mensen, het lukt om voor iedereen aanvaardbare en werkbare praktische oplossingen te vinden. Een overheid die er op toeziet dat de randvoorwaarden op dit terrein goed geregeld zijn en pas 'aangrijpt' als de partijen er zelf niet meer uitkomen is heel wat minder energie en geld kwijt dan een overheid die alles zelf van bovenaf tracht te regisseren. Belangrijker nog dan dit argument echter is dat het een kwestie is van *vertrouwen*. In de eerste hoofdstukken van dit rapport is ingegaan op het algemene wantrouwen dat er in onze samenleving is gegroeid ten aanzien van de intenties en competenties van gezinnen en gezinsleden. Vanuit dit wantrouwen is het simpelweg onmogelijk om de *verantwoordelijkheid* ook echt bij gezinnen zelf te leggen en wordt er voortdurend gezocht naar mogelijkheden tot overname van gezinsfuncties door professionals en instituties. Er is geen terrein waar die overname meer voor de hand ligt dan in de jeugdzorg, het terrein waar de overheid per indicatiestempel oordeelt dat een gezin het kennelijk niet aankan. Dat is echter een heilloze weg, die er stap voor stap toe leidt dat steeds meer ouders hun zelfvertrouwen verliezen. Het zet een negatieve spiraal in gang van toegeschreven en ervaren incompetentie, waarbij de toememende overname van gezinstaken doorgaat. Tot het tegendeel (echt) bewezen is, ligt de verantwoordelijkheid voor de opvoeding bij de ouders. Gezinsbeleid moet in elke dimensie en op elk terrein de stap durven te maken *van subsidie naar subsidiariteit*. Dat is een stap van institutioneel wantrouwen naar institutioneel vertrouwen.

8 | Tot slot: het moderne gezins- en familienetwerk

In de zestiger jaren van de vorige eeuw verklaarden diverse sociale wetenschappers het gezin tot een achterhaald of zelfs ten dode opgeschreven instituut, soms letterlijk, zoals in het standaardwerk 'The Death of the Family'.¹²⁵ Het gezin zou stap voor stap vervangen worden door *netwerken van individuen* die in wisselende samenstelling met elkaar samenleefden. Vijftig jaar later presenteert de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek de resultaten van een zes jaar durende onderzoeksprogramma naar de bindende kracht van familierelaties met als een van de conclusies 'het gezin is *alive and kicking*'.¹²⁶

In dit rapport is op diverse plaatsen ingegaan op het verschil tussen het beeld en de werkelijkheid van het gezinsleven in Nederland. Een verschil dat nog steeds bestaat: de gemiddelde Nederlander is positief over zichzelf als mens in het algemeen en opvoeder in het bijzonder, maar heeft een veel minder positief beeld van de maatschappij. En van daaruit is het lastig om echt te geloven dat het met de overgrote meerderheid van de kinderen, ouders, gezinnen en families *echt* goed gaat.

Toch is dat vertrouwen in het hedendaagse gezin en haar leden essentieel, juist om de problemen en uitdagingen die er wel degelijk zijn op een aantal terreinen te begrijpen en te bestrijden. Het gaat immers om het besef dat gezinnen en families niet het probleem zijn, maar zelf de oplossing kunnen bieden. Mits we aansluiten bij en gebruik maken van het intrinsieke potentieel van – vooral – het *ouderschap*. Dat is en blijft immers de ruggengraat van het moderne gezins- en familielevens, door de generaties heen. Jonge mensen verlaten hun gezin niet om individueel verder te leven, maar ze vormen in overgrote meerderheid een nieuw netwerk rond hun eigen gezin. Maar de kern van dat nieuwe gezinsnetwerk wordt weer vrijwel altijd gevormd door de eigen ouders en andere familieleden.

Het is absoluut een gegeven dat de levensloop van individuen veranderd is, dat de moderne levensloop veel meer vrijheidsgraden biedt, dat er veel vaker (tussentijds) alleen gewoond wordt, dat er lang 'zorgvrije' fasen zijn. Maar het is net zo goed een gegeven dat het generationele familienetwerk zich direct weer rond een gezin verzamelt zodra dat nodig is. We zouden in dat verband zelfs kunnen spreken van een *moderne variant van de klassieke 'extended family'*. Moderne gezins- en familienetwerken zijn flexibeler. In het netwerk opereren individuen en huishoudens lossers van elkaar dan in de klassieke situaties waarin families gezamenlijk het land bewerkten, maar ze beschikken wel over moderne transportmiddelen en communicatietechnieken die het mogelijk maken om de onderlinge relaties op grotere afstand in stand te houden. De recente onderzoeken over familierelaties laten zien dat ouders en

125 | D. Cooper, *The Death of the Family*, 1971.

126 | Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, *Families in beeld. Uitkomsten van het onderzoeksprogramma De Bindende kracht van familierelaties*, Den Haag, 2009. Zie ook het tijdschrift van NWO, *Hypothese*, jaargang 2009, nr. 4, 'Het gezin is alive en kicking', p. 14-15.

kinderen die op grotere afstand wonen intensief blijven communiceren; 50 of zelfs 500 kilometer zijn via telefoon of internet sneller te overbruggen dan 5 kilometer te voet.

De dynamiek van de moderne levensloop brengt dus met zich mee dat een soort van golfbeweging is ontstaan, een beweging waarin ouders en kinderen zich afwisselend van elkaar af en naar elkaar toe bewegen. Zodra het er om gaat spannen, trekt men naar elkaar toe: zodra kinderen zelf ouders worden, worden hun ouders per direct het belangrijkste steunsysteem. Net zoals de kinderen weer hun ouders gaan steunen zodra die ouder worden. De moderne gezins- en familienetwerken hebben het vermogen om bliksemsnel van intensiteit te wisselen, afhankelijk van de situatie en van de behoeften van andere gezins- en familieleden.

Wie vooral denkt in termen van problemen en tekorten, ziet de kracht van dit gezins- en familiepotentieel niet. Feit is echter dat gezinnen de overgrote meerderheid van de lasten – zowel in geld als in tijd – voor de volgende generaties zelf dragen, en dat ze daar weinig respect meer voor ontvangen. Feit is ook dat grote *reserves* aanwezig zijn in de gezins- en familienetwerken, reserves die zoals hierboven beschreven wel steeds opgeroepen kunnen worden als dat nodig is. Reserves die benut kunnen worden op alle mogelijke terreinen. Het gaat om een *permanent generatienetwerk*, dat het leeuwendeel van de basale zorg en steun in de samenleving voor zijn verantwoordelijkheid neemt. Tijd en geld voor kinderen komt vooral van ouders zelf, extra geld en oppastijd vooral van grootouders, zorg voor ouderen komt vooral van hun kinderen.

Op gezinsterrein lijkt er sprake van een *beleidsparadox*. De aandacht van de overheid gaat vooral uit naar situaties waar het mis gaat. Het perspectief daarbij is dat gezinstaken moeten worden ‘overgenomen’ door professionals in zorg en onderwijs. Scherp gesteld, opereert de overheid vanuit een ‘deficietmodel’, een model dat bestaande problemen zoals de combinatie van arbeid en zorg of opvoedingsonzekerheid ziet als problemen die bij het gezin of haar leden zelf liggen. In dit model zijn ouders hetzij slachtoffer van hun eigen ‘traditionele (moederschaps)ideologie of juist te druk met zichzelf en hun carrière om kinderen op te voeden - analyses die overigens haaks op elkaar staan. Gezinnen zelf hebben echter vooral last van *infrastructuurele knelpunten*, zoals de slechte onderlinge aansluiting van werk, -school en gezinstijden of de eenzijdige bevolkingsopbouw van de nieuw ontworpen woonwijken. En op deze terreinen lijkt de overheid de problemen eerder in de hand te werken, door voortdurend te opereren vanuit bepaalde ‘modellen’ waar gezinnen aan zouden moeten beantwoorden, in plaats van het mogelijk maken dat gezinnen zelf goed kunnen functioneren. De dynamiek van de moderne levensloop maakt het per gezin volstrekt onvoorspelbaar wanneer er bepaalde knelpunten optreden, laat staan wat daarvoor de oplossingen zouden moeten zijn. Flexibiliteit is daarom geboden.

Modern gezinsbeleid moet aansluiten bij die moderne levensloop en bij de eigen krachten en vermogens van de gezins- en generatienetwerken. Bijvoorbeeld door ouders te helpen bij het spreiden van financiële middelen over sterkere en zwakkere levensfasen; door het scheppen van een ruimtelijke infrastructuur waarbij het leveren van wederzijdse zorg beter mogelijk wordt; door het ondersteunen van de uitwisseling tussen ouders in hun eigen omgeving; door het versterken van de positie van ouders ten opzichte van de Centra voor Jeugd en Gezin (die tenslotte voor hen bedoeld zijn). Maar dat zijn algemene voorbeelden, elk gezin en elke situatie is anders. Belangrijk is dat degenen die beleidsverantwoordelijkheid dragen voor terreinen waar ze ouders, kinderen, gezinnen of families ‘tegenkomen’, leren om niet meer te denken in termen van het gezin als *probleem*, maar in termen van het gezin als *partner* bij het werken aan verbetering van hun (eigen) situatie. Dat is uiteindelijk ook de enige manier om de op dit moment evident slecht functionerende stelsels van jeugdhulpverlening dan wel jeugdzorg structureel te verbeteren. Gezinsbeleid moet niet uitgaan van de pretentie dat de school of de staat de problemen van gezinnen over kunnen nemen of zelfs oplossen. In het uiterste geval kan een falend gezin in feite op de langere termijn alleen maar echt gecompenseerd worden door een vervangend gezin, om de eenvoudige reden dat liefde onvervangbaar is. In alle andere gevallen moet het bij gezinsbeleid niet gaan om de vraag welke professional subsidie krijgt voor welk aanbod, maar - uitgaande van het vertrouwen in ouders zelf – het potentieel van het moderne gezins- en familienetwerk op alle mogelijke manieren tot zijn recht laten komen.

Literatuurlijst

21minuten.nl, *Editie 2009: De Nederlandse samenleving*, 2009.

Bahle, T. en A. Pfenning (eds.), *Families and family policies in Europe. Comparative perspectives*, Frankfurt am Main, 2000.

BMC, *Evaluatie van de Wet op de Jeugdzorg*, Amersfoort, 2009.

Bovenberg, A.L., 'Nieuwe spelregels voor een nieuwe levensloop', in: *Meesters van de welvaart. Top economen over Nederland*, Amsterdam 2002, p. 67-78.

Bovenberg, A.L., *Nieuwe levensloop*, OSA-Discussion paper, 2003.

Brink, G. van den, *De grote overgang*, Nijmegen, 1996;

Bukx, F., 'Status passage and family ties'. In: M. Evenblij, *Families in Beeld*, Den Haag, 2009.

CBS, *Jaarrapportage 2008 Jeugd*.

CBS, 'Ouderen en jongeren doen even vaak vrijwilligerswerk', Artikel 8 december 2009.

CBS, Webmagazine, 2 september 2009, 'Steeds minder vrouwen ontvangen aanrechtsubsidie'.

CBS/Nederlandse Gezinsraad, *Samen Leven*, Den Haag, 1998.

CDA, *Heffen naar draagkracht*, Den Haag, 2004.

CDA-Tweede Kamerfractie, *De moeite waard. CDA-voorstel voor het maximeren van de kosten van wonen, kinderen en zorg*, Den Haag, 1998.

Cooper, D., *The Death of the Family*, 1971

Cuyvers, P., 'Vertrouw de ouders. Het gezin als sociale partner', *Nationale Jeugdzijning 2002*, Amsterdam, 2002.

Cuyvers, P., *Het proletarische gezin. De toekomst van de vrouwelijke kostwinner*, Schiedam, 2008.

Commissie Zorg en Jeugd VNG (Commissie Paas), *Van klein naar groot*, Den Haag, 2009.

Dalrymple, T., 'Met opzet spugen naar je medemensen. Een reclamecampagne tegen asociaal gedrag werkt niet, een goede opvoeding wel', *NRC Handelsblad*, 8 april 2009.

Diekstra, R. e.a., *Naar een canon van opvoeding. Wat inwoners van Den Haag weten van opvoeding*, Den Haag, 2008.

Domburgh, L. van, *Very young offenders. Characteristics of children and their environment in relation to (re)-offending*, Amsterdam, 2009.

Dorelijers T. en C. Paalman, 'Overdrijving helpt niet tegen misdaad', *NRC Handelsblad*, 23 mei 2008.

Dulk, L. den en S. Spenkeling, *Werkgevers en de afstemming tussen werk en gezin*, Ministerie voor Jeugd en Gezin, 2009.

Engelen, T., *Van 2 naar 16 miljoen mensen, Demografie van Nederland, 1800-nu*, 2009.

E-Quality, *Gezinnen van de toekomst, cijfers en trends*, Den Haag, 2007.

E-quality, *Opvoeding en opvoedingsondersteuning*, Den Haag, 2008.

Evenblij, M., *Families in Beeld*, Den Haag, 2009.

Federal Ministry for Family Affairs Germany, *Seventh Family Report, Perspectives for a life cycle related family policy*, Berlin, 2006.

Furedi, F., *Paranoid Parenting, Why ignoring the experts me be best for your child*, 2001.

Gemengde commissie decentralisatievoorstellen provincies (Commissie Lodders), *Regie en Rekenschap*, Den Haag, 2008.

Grunell, M., *Mannen zorgen. Verandering en continuïteit in zorgpatronen*, Amsterdam, 2002.

Grunell, M. en J. de Bruijn, *Wie zorgt in de 21ste eeuw?*, Rapport voor het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (DCE), Amsterdam, 2000.

Garssen, J. en H. Roovers, *Zeer grote gezinnen worden schaars*, Bevolkingstrends, 2e kwartaal 2008.

Hermanns, J., F. Ory en G. Schrijvers. *Helpen bij opvoeden. Eerder, sneller, beter*, Inventgroep, Utrecht, 2005.

Hooghiemstra, E., *Het gezin binnenstebuiten*, Oratie Fontys Hogeschool 19 juni 2009.

Houkes, A. en L. Kok. *Effecten van informele netwerken, SEO*, Amsterdam, 2009

Huxley, A., *Brave new World*, 1932.

James, L., *The middle class*, Londen, 2006.

Kapella, O. und C. Rille-Pfeiffer, *Einstellungen und Werthaltungen zu Themen der Vereinbarkeit von Familie und Erwerb. Deskriptive Ergebnisse einer Einstellungs- und Wertestudie zu Mutter- und Vaterrolle, Kinderbetreuung und Erwerbstätigkeit der Frau*, Österreichisches Institut für Familienforschung (OIF), Working Paper 66, Vienna, 2007.

Kogel, K. de, *De hersenen in beeld*, Amsterdam, 2008.

Laslett, P., 'Characteristics of the western family considered over time'. In: *Journal of family history*, 1977, No 2, 89-115.

Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Zorg, *Nota Gezinsbeleid*, Den Haag, 2006.

Mijnkindonline, *Next Level*, 2009.

Mijnkindonline, *Krabbels & respect plz?*, 2009.

Nationale Jeugdraad, *Jeugdraadpanel 2007*, Utrecht, 2007.

Nederlands Jeugd Instituut. *Moeders informeren moeders. Registratie 2007*. Utrecht 2008.

Nederlandse Gezinsraad, *Partner interaction*, Den Haag, 2000.

Nederlandse Gezinsraad, *Gezin: beeld en werkelijkheid*, Den Haag, 2001.

Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, *Families in beeld. Uitkomsten van het onderzoeksprogramma. De Bindende kracht van familierelaties*, Den Haag, 2009.

Nelis, H. en Y. Sark, *Puberbreinen binnenstebuiten*, 2009.

Oploo, M. van, J van Velzen en F. van Vree. *Viva laVillage. De rol van scholen en kinderopvangorganisaties in opvoedingsondersteuning voor ouders*. Research voor Beleid, Zoetermeer, 2009.

Orwell, G., *1984*, 1948.

Öry, F.G. (red.), *Toegankelijkheid van de Ouder- en Kindzorg voor Marokkaanse en Turkse gezinnen*, TNO Preventie en Gezondheid, Leiden, 2003.

Pithouse A. en S. Holland, 'Open Access Family Centres and Their Users: Positive Results, Some Doubts and New Departures', *Children & Society*, Volume 13, 3, 1999.

Pool, M., *Alle dagen schuld*, Amsterdam, 2008.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en Raad voor de Volksgezondheid, *Investeren rondom kinderen*, Den Haag, 2009.

Rosenkranz, D., *Was machen junge Väter mit ihrer Zeit*, Staatsinstitut für Familienforschung, Bamberg, 1998.

SCP, *De tijd als spiegel. Hoe gaan Nederlanders om met hun tijd*, Den Haag, 2006.

SCP, *Kunnen alle kinderen meedoen?*, Den Haag, 2009.

Setten, H. van, *In de schoot van het gezin*, Nijmegen, 1981.

Speetjes, P., D. van der Linden en F. Goossens, *Kennis over opvoeden. De vragen van ouders, het aanbod van de overheid en de mogelijkheden van de markt*, Utrecht, 2009.

Stellinga, M., *De mythe van het glazen plafond*, 2009

Stouten, J., M. van Gent en M. Gemmeke, *Gezinsbeleid in een internationaal kader*, Regioplan publicatie16784, Amsterdam, 2008.

Weijters, G., *Youth delinquency in Dutch cities and schools. A multilevel approach*, Nijmegen, 2008.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Herstel van draagkracht. Beleidsadvies inzake belastingherziening 2001*, Den Haag, 2000.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De druk van de ketel. Naar een levensloopstelsel voor duurzame arbeidsdeelname, en tijd en geld voor scholing, zorg en prive*, Den Haag, 2001.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Evenredig en rechtvaardig*, Den Haag, 2001.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Modern Life Course Support Systems. Christian-democratic perspectives on changes in the life course and their consequences for demography, labour markets and generational relations*, Den Haag, 2002.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zekerheid op maat. Van nazorg naar voorzorg in de sociale zekerheid*, Den Haag, 2004.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De ontbrekende schakel. Leerrechten als verbinding tussen arbeidsmarkt en onderwijs*, Den Haag, 2004.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De Gordiaanse Jeugdknop. Jeugdbeleid met meer gezin en meer gezag*, Den Haag, 2005.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Gezocht: Maatschappelijke vernieuwers. Gevonden: het gezin*, Den Haag, 2006.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *The Scandinavian model: not as desirable as it seems*, Den Haag, 2007.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Participeren naar vermogen. Een studie naar het voorkomen van armoede*, Den Haag, 2007.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Een sociale vlaktaks. Naar werkbare en begrijpelijke inkomstenbelastingen*, Den Haag, 2008.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Naar een toekomstbestendige AWBZ*, Den Haag, 2009.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *De bloedsomloop van de samenleving. Een christendemocratische visie op het belang van vertrouwen*, Den Haag, 2009.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en CDA Tweedekamerfractie, *Pas 65. Ouderen zijn geen doelgroep, maar een doe-groep*, Den Haag, 2004.

Zwaan, T. de (red.), *Familie, Huwelijk en Gezin in West-Europa*, Heerlen, 1993.

Wissels omzetten

Deze studie verschijnt in de serie 'Wissels omzetten'.

Rode draad in deze serie is het teweegbrengen van een vertrouwenwekkende politiek. Dat is ook nodig ten aanzien van het gezin. Het gezin is en blijft de hoeksteen van de samenleving en we hebben vertrouwen in ouders.

De context waarin gezinnen leven verandert. De moderne samenleving is dynamisch en veeleisend. Ze stelt gezinsleden en hun relaties op alle mogelijke manieren onder druk door toenemende eisen. De levensloop moderniseert evenzeer. Fasen met en zonder kinderen wisselen elkaar af en individuen wisselen veel vaker dan ooit van werk, woonsituatie en ook van partner, waardoor gezins- en familierelaties complexer worden. Ook de verhoudingen binnen gezinnen veranderen. Moderne gezinnen kennen egalitaire verhoudingen tussen mannen en vrouwen en een meer democratische opvoedingsstijl.

Dit rapport wil vanuit het perspectief van de levensloop en het bredere verband van de moderne gezins- en familienetwerken een visie schetsen voor een gezinsbeleid.